

DÁŇŠTÍ ŽIDÉ V TEREZÍNĚ

VENDULA V. HINGAROVÁ – HELENA BŘEZINOVÁ (ed.)

OBSAH

6 / Slovo velvyslance

7 / Úvod

DÁNŠTÍ ŽIDÉ

VTEREZÍNĚ

8 / Židovská menšina

12 / Mladí emigranti

16 / Okupace Dánska

20 / Razie

24 / Útěky do Švédska

28 / Deportace

32 / V ghettu

36 / Pomoc ze Severu

40 / Bílé autobusy

45 / Návraty

48 / Živá paměť

VZPOMÍNKY

INTERNOVANÝCH

DÁNŮ

54 / Max Friediger

68 / Ib Katznelson

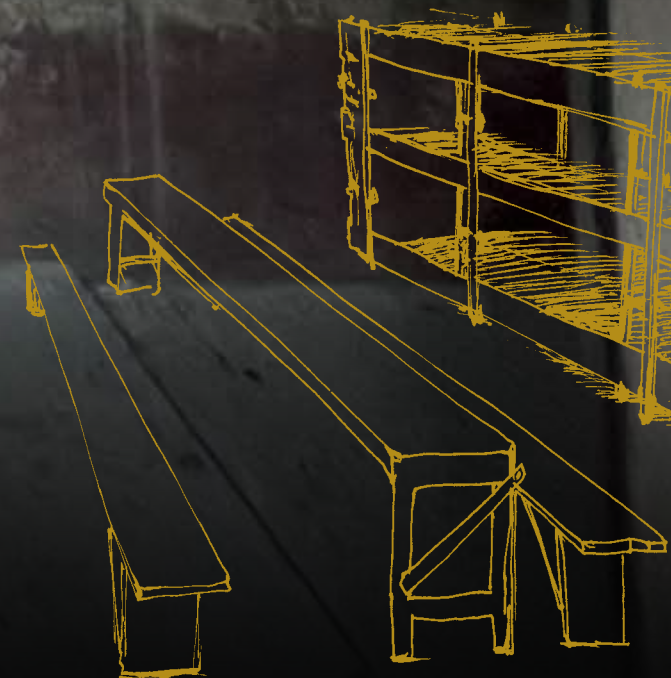
72 / Klara Tixellová, roz. Rubenová

80 / Elias Levin

94 / Poul Brandt

102 / Paul Aron Sandfort

107 / Použitá literatura

DÁNŠTÍ ŽIDÉ V TEREZÍNĚ

Vydala
Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1

Publikaci připravilo oddělení skandinavistiky Ústavu germánských studií Univerzity Karlovy v rámci projektu Česko-severská memorabilia: demokracie a aktivní občanství ve vysokoškolské výuce řešeného v letech 2022–2024 na Filozofické fakultě UK. Projekt byl financován Fondy EHP (projekt č. EHP-CZ-ICP-4-009). Publikaci podpořilo Dánské velvyslanectví v Praze a program Cooperatio, poskytovaný Univerzitou Karlovou, vědní oblast historie, řešený na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Texty: Vendula V. Hingarová
Redakce a výběr vzpomínek: Helena Březinová
Překlady vzpomínek z dánštiny: Antonín Bílek, Anna Fenclová,
Veronika Fimbingerová, Alena Fröhlichová, Klára Galuščáková, Veronika Johánková,
Jan Mrva, Klára Šafaříková, Lisa-Anna Žáková
Jazyková korektura: Ivana Švejdová
Grafika: Eva Holá
Tisk: Printbee s.r.o.

FILOZOFICKÁ FAKULTA
Univerzita Karlova

EMBASSY OF DENMARK
Prague

Isoland
Liechtenstein
Norway grants

Vydání první, Praha 2024
© Vendula V. Hingarová, Helena Březinová a překladatelé
© Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2024

ISBN: 978-80-7671-146-4 (print)
ISBN: 978-80-7671-148-8 (online; pdf)

DÁNŠTÍ ŽIDÉ V TEREZÍNĚ

VENDULA V. HINGAROVÁ – HELENA BŘEZINOVÁ (ed.)

Překlady: **ANTONÍN BÍLEK, ANNA FENCLOVÁ,
VERONIKA FIMBINGEROVÁ, ALENA FRÖHLICHOVÁ,
KLÁRA GALUŠČÁKOVÁ, VERONIKA JOHÁNKOVÁ,
JAN MRVA, KLÁRA ŠAFAŘÍKOVÁ A LISA-ANNA ŽÁKOVÁ**

ORD FRA AMBASSADØREN / SLOVO VELVYSLANCE

Fortællingen om de danske jøders flugt til Sverige i oktober 1943 og hjælpen til de internerede i Theresienstadt er et unikt kapitel i en ellers mørk historie om Holocaust, fordi den ikke mindst handler om almindelige menneskers villighed og mod til at hjælpe medmennesker i nød. I en tid med geopolitiske spændinger og voksende mistro mellem folkeslag er den fortælling desværre stadig aktuel, for erfaringerne fra Holocaust må aldrig glemmes.

Derfor er det en vigtig og yderst relevant bog, som Karls universitetets afdeling for skandinaviske studier nu har afsluttet arbejdet med. For også historien om de danske jøder er betydningsfuld. Det har gjort stort indtryk på mig at høre og læse om mine landsmænds skæbne her i Tjekkiet, hvor disse danske jøder havnede i Terezín – eller Theresienstadt, som lejren hedder i danskernes kollektive hukommelse. Ingen kan være uberørt efter læsning af de beretninger, som bogen handler om.

Ved at inddrage unge studerende som oversættere af vidnesbyrdene har Karls universitetet løst opgaven på allerbedste vis, fordi det er helt afgørende at bringe historien videre til nye unge generationer. Især nu, hvor de sidste overlevende fra Holocaust er i deres livs vinter, og det derfor er op til nye generationer at reflektere over historien og holde erfaringerne derfra i live.

Příběh o útěku dánských Židů do Švédska v říjnu roku 1943 a pomoci internovaným v Terezíně je unikátní kapitolou v temných dějinách holokaustu. Už proto, že v něm hlavní roli hraje ochota a odvaha obyčejných lidí pomoci bližním v nouzi. V časech geopolitického napětí a rostoucí nedůvěry mezi národy je tento příběh bohužel stále aktuální, i proto nesmějí být zkušenosti z holokaustu nikdy zapomenuty.

Publikace, již nyní oddělení skandinavistiky Ústavu germánských studií na Univerzitě Karlově završilo svou práci na tomto tématu, je tudíž důležitá a nadmíru aktuální, jelikož i příběh dánských Židů je významný. Osobně na mě udělalo velký dojem slyšet a číst o osudu mých krajanů tady v Čechách poté, co skončili v Terezíně – nebo v Theresienstadtu, jak se lágru říká v dánské kolektivní paměti. Po přečtení svědectví nemůže nikdo zůstat lhostejný.

Tím, že se na překladech vzpomínek podíleli i studenti, se Univerzita Karlova úkolu zhostila, jak nejlépe mohla, vždyť historii je třeba předávat i nastupujícím generacím. Zvláště nyní, kdy poslední přeživší holokastu jsou již na sklonku svého života, je na nových pokoleních, aby přemýšlela o dějinách a udržovala povědomí o zkušenostech svých předků.

Søren Kelstrup

Dansk ambassadør i Tjekkiet / Dánský velvyslanec v ČR

ÚVOD

Publikace představuje příběh Severanů, kteří se za druhé světové války proti své vůli ocitli na našem území. Jednalo se o skupinu dánských Židů, kterým se nepodařilo uprchnout do Švédska. Nacisté je deportovali do židovského ghetta v Terezíně, kde potom ve strastiplných podmínkách strávili přes rok a půl. Prožitek holokaustu je v Dánsku úzce spojován s Terezínem, který se stal symbolem nacistického pronásledování dánských Židů, ale také symbolem severské solidarity a pomoci.

Cílem textu je poskytnout základní faktografické údaje a souvislosti této smutné, ovšem svébytné kapitoly pronásledování Židů ve Skandinávii. V kontextu terezínského ghetta se jedná o jedinečný osud národní skupiny, která díky rozsáhlé pomoci severských institucí internaci z velké části přežila. I přesto nucený pobyt v Terezíně znamenal přeživší na celý život. Jejich vzpomínky, které zaznamenali během internace či v následujících dekadách, jsou důležitým svědectvím nacistických zločinů za druhé světové války.

Do osudu dánské židovské menšiny je zároveň vpleten příběh 80 židovských dětí a mladých lidí z Československa, kteří v Dánsku našli útočiště před nacistickou zvůlí. Téměř čtyři roky zde žili jako zemědělstí praktikanti na farmách. Část z nich nacisté zatkli a deportovali do Terezína. Díky tomu, že jejich jména figurovala na dánských transportních seznamech, byli spolu s Dány ušetřeni transportů na východ.

Publikace je rozdělena do dvou celků. První zahrnuje historický vhled do osudu dánské židovské menšiny a jejího postavení před a během okupace země. Popisuje nacistickou razii, deportace, internaci v Terezíně a návrat domů. Druhou část tvoří překlady vzpomínek přeživších. Dánsky psaná svědectví jsou u nás téměř neznámá. Na překladech se podíleli studenti dánštiny v rámci překladatelského semináře pod vedením Heleny Březinové, která úryvky vybrala a překlady zredigovala.

Publikace doplňuje stejnojmennou putovní výstavu Dánští Židé v Terezíně, která byla v říjnu 2023 u příležitosti osmdesátého výročí dánských transportů představena v Památníku Terezín. Oba výstupy vznikly v rámci výzkumného a vzdělávacího projektu Česko-severská memorabilia na oddělení skandinavistiky Ústavu germánských studií FF UK, kde se dlouhodobě zabýváme výzkumem a popularizací česko-skandinávských vztahů a nucené migrace za druhé světové války. Dosud jsme zkoumali osudy občanů Československa ve Skandinávii. Nyní jsme se zaměřili na nucenou migraci ze Skandinávie k nám. Publikace je primárně zamýšlena jako přehledový výukový materiál pro studenty skandinavistiky, nicméně věřím, že zaujme další zájemce. Válečný osud dánských Židů je totiž také příběhem solidarity a občanské sounáležitosti, která je inspirativní i pro současnou společnost.

Vendula V. Hingarová

ŽIDOVSKÁ MENŠINA

V Dánském království se Židé usazovali od poloviny 17. století. Na začátku 20. století se počet Židů v důsledku přílivu uprchlíků z východní Evropy více než ztrojnásobil. Náboženskou menšinu starousedlíků, plně integrovaných do dánské společnosti, z nichž mnozí patřili do nejvyšších společenských a obchodních kruhů, významně rozšířili převážně ortodoxní a nemajetní uprchlíci z Východu mluvící jidiš nebo slovanskými jazyky. Od roku 1920 působil v Kodani ve funkci vrchního rabína Max Friediger, původem z Budapešti, který měl vazby na Čechy a Moravu. Jeho úkol tkvěl mj. ve snížení napětí mezi starousedlíky a nově příchozími emigranty.

Od třicátých let 20. století dánské úřady z bezpečnostních důvodů prosazovaly přísnou přistěhovaleckou politiku a drasticky snížily cizincům možnost imigrace. Snažily se též zamezovat šíření antisemitismu z Hitlerova Německa. Na konci třicátých let zde získalo díky angažovanosti řady humanitárních organizací dočasné útočiště na 1600 židovských uprchlíků především z okupované střední Evropy. Na začátku druhé světové války žilo v Dánsku kolem 7500 obyvatel židovského původu.

Po obsazení Dánska nacistickým Německem vláda s okupanty vyjednávala a v podmínkách okupace mj. prosadila zachování občanských práv pro všechny. Odmítla zavádění jakýchkoliv protižidovských zákonů. Situace se ale dramaticky změnila na podzim 1943, kdy dánská vláda odstoupila.

(Folkedrab.dk/archiv rodiny) (Muzeum odboje v Kodani)

KODAŇSKÝ RABÍN SE ZKUŠENOSTMI Z ČECH

Dr. Max Friediger (1884–1947) byl významnou osobností židovské menšiny. Jeho život zároveň odráží osudy evropských Židů. Pocházel z Budapešti, v Berlíně získal doktorát, další dva roky vyučoval v židovské škole Talmud-Tora v Praze. Poté působil jako rabín v Pohořelicích u Brna. V roce 1920 jej jmenovali do funkce vrchního rabína v Kodani. V srpnu 1943 byl internován a spolu s dánskými Židy deportován do Terezína. (Wikipedia.org)

Jøde.

- 1) Israelit, Mosait, Hebræer.
- 2) (som Skældsord) gerrig, beregnende, sjakrende, aagreende Person.

Jødeaager. En blodig Aager-(rente).

Jødefjende. En Modstander af Jødefolket og dets ejedommelige Egenskaber, Antisemit.

Jødefolie. Uægte Bladsølv.

Jødepris. En ublu høj Pris.

Jødeskole. En Skole for Jødebørn (et Spektakel som i en Jødeskole).

Folkets Nisse, 1871

VÝKLADOVÝ SLOVNÍK

Z ROKU 1927 registruje i v dánštině obrazy, které odrážejí stereotypní postoje Severanů vůči Židům, například složeninu *jødepris* (židovská cena) ve smyslu *vydřidušská cena*.

ŽIDOVSKÉ STEREOTYPY /

Dánská ústava z roku 1849 zaručila všem obyvatelům Dánska náboženskou svobodu, otevřený antisemitismus byl společensky nepřijatelný. Protižidovské postoje však přijetím ústavy nezmizely a někdy se ozývaly i z politických kruhů.

(Reprodukce z publikace *Jødehad i danske medier*, vyd. 2009)

KODAŇSKÁ SYNAGOGA, nazývaná také Velká synagoga, sloužila od roku 1833 jako zastřešující náboženská i společenská instituce židovské obce. Stavba inspirovaná egyptskou architekturou stojí v centru Kodaně dodnes. (Muzeum odboje v Kodani)

ŽIDOVSKÁ RODINA

Betty Hildesheimové a Leonu Rubenovi, účetnímu z Kodaně, se před válkou narodily čtyři děti. Nejmladší Klara Rubenová Tixellová popsal deportaci a internaci v Terezíně z perspektivy mladé dívky. Leon v Terezíně zahynul. (Folkedrab.dk/archiv rodiny)

MLADÍ EMIGRANTI

Od roku 1939 nacházela v Dánsku útočiště židovská mládež z nacisty ovládaného Německa, Rakouska a Československa. Mladí lidé se měli v Dánsku přiučit zemědělství a připravit na emigraci do Palestiny, ovšem začátek války odjezd zkomplikoval.

Dánská pobočka Mezinárodní ligy žen pro mír a svobodu zajistila ve spolupráci s dánskou pobočkou Alija mládeže a Národní radou žen pro židovské dětské uprchlíky dočasné pěstouny na dánském venkově. Nikdo nevěděl, jak dlouho v zemi zůstanou. Organizace plánovaly zajistit pomoc až pro jeden tisíc dětí, ovšem dánské ministerstvo spravedlnosti nakonec povolilo vstup jen pro 320 osob. Jednotlivé skupiny dětí do Dánska postupně přijížděly od září 1939 do jara 1940.

Židovskou mládež v Dánsku tvořily hlavně děti ve věku 14–16 let, ale také dospělí studenti zemědělství. Dánští farmáři je na statcích přijali jako elévy. Někteří si s rodinami vytvořili blízký vztah, jiné sedláci vnímali jen jako bezplatnou pracovní sílu.

V Dánsku nazývali dětské uprchlíky Ligabørn – Děti Ligy podle Ligy žen, která nad nimi držela ochrannou ruku. Děti byly ubytovány na dánském venkově – na jihu ostrova Sjælland, na ostrově Fyn i v západním Jutsku. Mládež umístěná v sousedství trávila společně volné chvíle a pomáhala si vyrovnat se s náročnými podmínkami emigrace. Docházel za nimi židovský učitel, který je učil židovským tradicím a udržoval v nich naději na brzkou cestu do Palestiny.

Do Palestiny se nakonec podařilo vypravit jen třetinu z nich. Ti, kteří zůstali, strávili na dánském venkově téměř čtyři roky a mezitím dospěli.

KLÍČOVÉ ŽENY / Organizátorky pomoci židovským dětem z Mezinárodní ligy žen pro mír a svobodu a Národní rady žen, které u dánských úřadů doslova vydupaly povolení k dočasnému pobytu a zajistily pěstouny po celém Dánsku. Uprostřed Mélanie Oppenheimová (1897–1982), která založila dánskou pobočku Alija mládeže a zajistila z darů veřejnosti její financování. V roce 1943 se pokusila s rodinou o útěk do Švédska, ovšem neúspěšně. Spolu s manželem a dětmi byla deportována do Terezína. (Dánský národní archiv)

DOPISY BEZMOCNÝCH RODIČŮ

Kancelář Ligy zaplavily dopisy bezmocných rodičů, kteří se snažili dostat děti do bezpečí před nacisty. Původně se počítalo se skupinou 1000 dětí, dánské úřady však povolily příjezd jen 320 z nich.

(Dánský národní archiv)

TĚŽKÉ ROZHODNUTÍ

Rodiče Věry Löwy (nar. 1924 v Praze) stvrdili svým podpisem emigraci své jediné dcery. Věřili, že emigrace do Palestiny přes Dánsko dceru ochrání před perzekucí a pronásledováním. To se nakonec podařilo. Emigraci dětí z Československa koordinoval Pomocný výbor pro židovskou mládež (Jugend Alijah) se sídlem v Praze v Benediktské ulici. (Dánský národní archiv)

PANENKA Z ČESKOSLOVENSKA

Zůstala u dánských pěstounů, kteří ji po válce věnovali Dánskému židovskému muzeu.

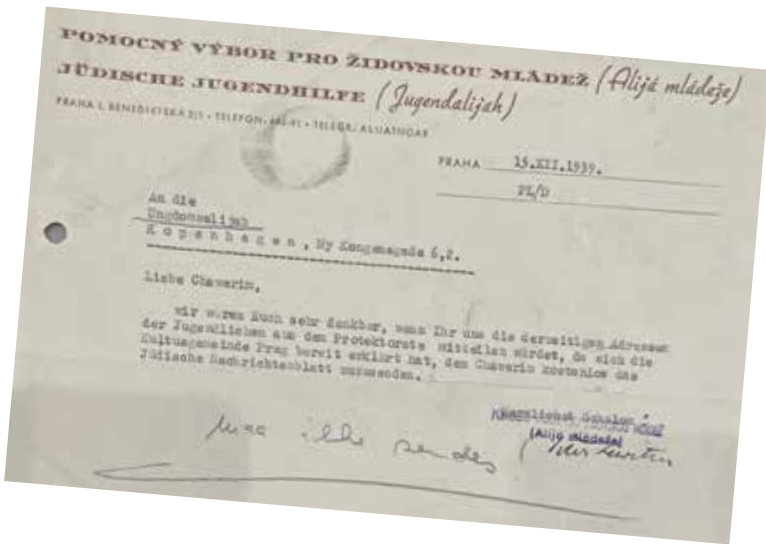
Pomoc dětem sledoval se zájmem dánský tisk.

ŽIDOVSKÉ DĚTI Z ČESKOSLOVENSKA

Liga získala pěstouny pro 80 dětí z okupovaného Československa. Část z nich skončila na statcích u města Næstved na jihu ostrova Sjælland. Navzájem si pomáhaly vyrovnat se s náročnými podmínkami emigrace. Docházel za nimi židovský učitel. (Dánské židovské muzeum, Kodaň)

BEZPEČNOST DĚTÍ / Dopis z Prahy požaduje po dánské pobočce adresy dětí v Dánsku. Interní ručně psaná poznámka sděluje: nesmí se vyhovět. Liga bezpečí „svých“ dětí chránila. (Dánský národní archiv)

OKUPACE DÁNSKA

Po vypuknutí druhé světové války vyhlásilo Dánsko neutralitu. Jeho strategická poloha však stála v cestě německé expanzivní politice. Dne 9. dubna 1940 zaútočilo Německo v rámci operace Weserübung na Dánsko a Norsko.

Dánská vláda přijala politiku spolupráce, a zajistila tak zemi vnitropolitickou nezávislost – včetně armády, policie a soudů. Zároveň ale přesměrovala veškerý export ve prospěch Německa a dodávala mu klíčové zemědělské produkty. Vláda odmítla přijmout protižidovské zákony, a Židé tak nebyli vystaveni postupné izolaci od většinové společnosti, jak tomu bylo ve většině okupovaných zemí. Občanská práva zůstala zachována první tři roky okupace, výjimkou byl zákaz Komunistické strany Dánska z roku 1941.

Královská rodina setrvala v zemi a dánský král Kristián X. každý den solidárně vyjížděl na koni do ulic Kodaně a stal se symbolem tichého odporu vůči německé okupační moci.

Zlom nastal v roce 1943, kdy se Dánové po celé zemi začali bouřit a odbojové hnutí provedlo řadu sabotáží. Nacisté žádali vládu, aby proti demonstracím zakročila a zavedla trest smrti za sabotáž. Vláda to odmítla a padla.

Správy země se chopili okupanti. Odzbrojili dánskou armádu, zavedli přísnou cenzuru a tvrdě potlačili odpor. Vyhlásili stanné právo a internovali zástupce inteligence, politiků i náboženských institucí včetně kodaňského rabína. Provedli razii proti Židům. Zatkli tisíce dánských policistů, pohraničnicků a komunistů a na šest tisíc z nich deportovali do německých koncentračních táborů. Přísný režim trval až do kapitulace 5. května 1945.

Příslušníci německé menšiny v dánském pohraničí německé vojáky vítali.

POLITIKA SPOLUPRÁCE

Říšský zmocněnec v Dánsku Werner Best v září 1943 inicioval razii proti Židům.

(Muzeum odboje v Kodani)

FRIKORPS DANMARK

V roce 1941 zformovali nacisté sbor dánských dobrovolných vojáků z řad dánských nacistů a příslušníků německé menšiny. Sbor o síle šesti tisíc mužů nasadili na východní frontě v bojích proti sovětské armádě. Podílel se také na vraždách civilistů. *(Muzeum odboje v Kodani)*

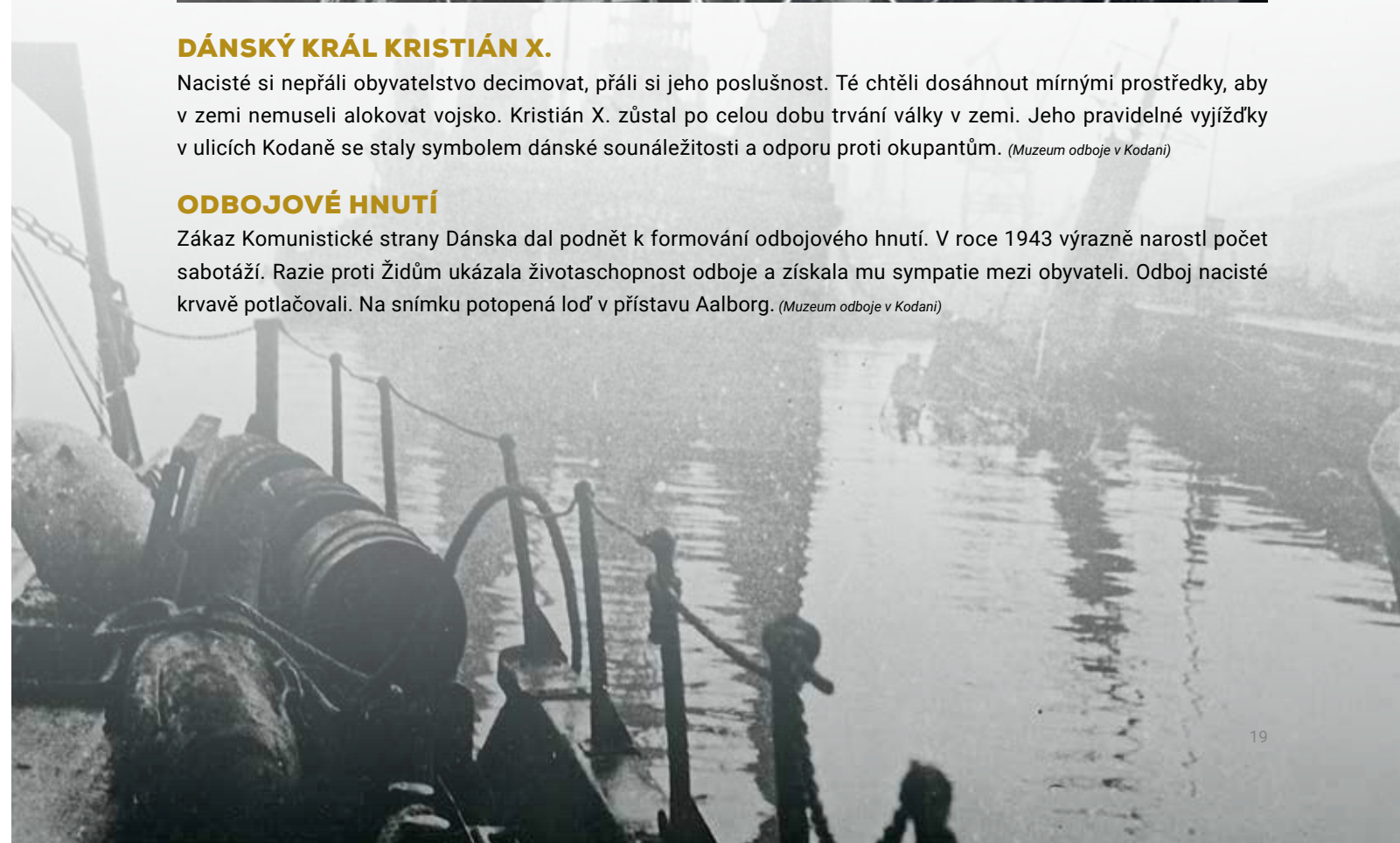

DÁNSKÝ KRÁL KRISTIÁN X.

Nacisté si nepřáli obyvatelstvo decimovat, přáli si jeho poslušnost. Té chtěli dosáhnout mírnými prostředky, aby v zemi nemuseli alokovat vojsko. Kristián X. zůstal po celou dobu trvání války v zemi. Jeho pravidelné vyjížďky v ulicích Kodaně se staly symbolem dánské sounáležitosti a odporu proti okupantům. *(Muzeum odboje v Kodani)*

ODBOJOVÉ HNUTÍ

Zákaz Komunistické strany Dánska dal podnět k formování odbojového hnutí. V roce 1943 výrazně narostl počet sabotáží. Razie proti Židům ukázala životaschopnost odboje a získala mu sympatie mezi obyvateli. Odboj nacisté krvavě potlačovali. Na snímku potopená loď v přístavu Aalborg. *(Muzeum odboje v Kodani)*

RAZIE

Protižidovská razie byla první výraznou německou restrikcí namířenou proti dánským občanům. Inicioval ji říšský zmocněnec v Dánsku Werner Best, ačkoli právě on o rok dříve tento požadavek Berlína odmítl, jelikož by to v té době zásadně poškodilo fungující politiku spolupráce.

Termín razie ovšem vyzradil svým podřízeným. Jeho motivy k tomuto činu nejsou dodnes plně vysvětleny. Námořní atašé na německém velvyslanectví v Kodani Georg F. Duckwitz následně upozornil vlivné sociální demokraty a ti varovali židovskou komunitu i odbojové hnutí.

V pátek 1. října 1943, v předvečer Roš ha-šana, židovského Nového roku, nacisté po celém Dánsku provedli razii proti Židům. Mnoho domácností našli prázdných, jelikož většina Židů včas dostala varování a stihla se ukrýt. Někteří přespávali u sousedů či známých, jiné ukryvali např. pastoři nebo zdravotnický personál v nemocnicích. Židé zmizeli z dánské společnosti doslova ze dne na den.

Během razie nacisté zatkli 280 osob, převážně starších lidí, žen a dětí. Mnozí z nich nevěřili, že se zatýkání bude týkat i těchto skupin. Část zatčených tvořili zmiňovaní židovští emigranti z Jutska a Fynu, ke kterým se varování dostalo příliš pozdě nebo ho dánští pěstouni nevzali vážně. Nacisté si zjistili venkovské adresy, kde židovská mládež dočasně pobývala.

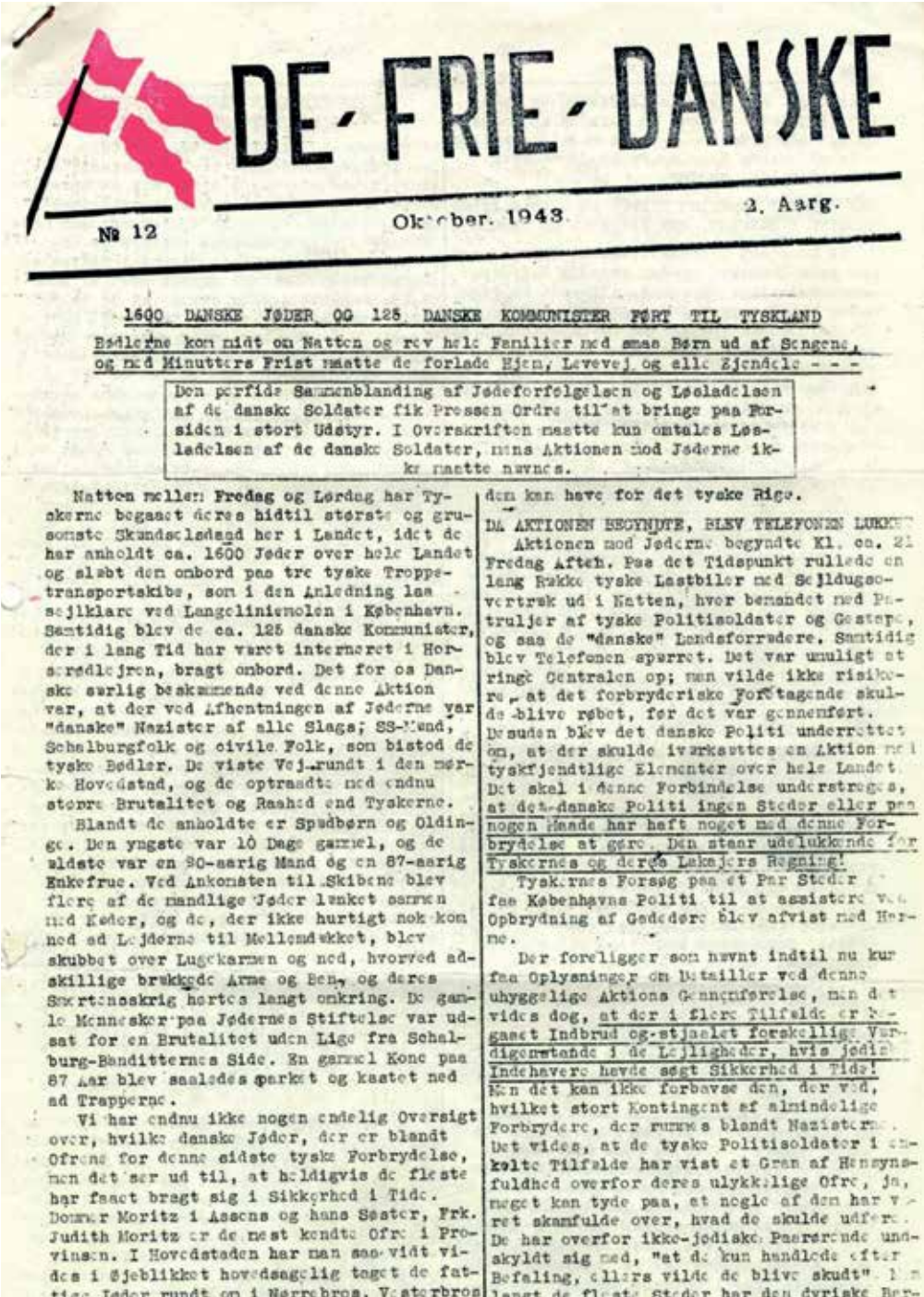
Při razii pomáhali německým vojákům dánští nacisté. Zatčení si mohli vzít s sebou jen narychlo sbalené zavazadlo s oblečením a potravinami. Nikdo netušil, jaké plány s nimi okupanti mají.

GEORG F. DUCKWITZ (1904–1973)

Námořní atašé na německém velvyslanectví v Kodani se o chystané razii dozvěděl od zmocněnce Besta. Upozornil vlivné dánské politiky, kteří varovali židovskou komunitu a ilegální hnutí. Duckwitz se v Berlíně pokusil vyjednat zrušení razie. Když neuspěl, vyzval švédskou vládu, aby z Dánska přijala tisíce uprchlíků.

(Muzeum odboje v Kodani)

NEVAROVÁNÍ

Na dánské statky přišlo varování před razíí pozdě a to se stalo osudným 43 židovským dívkám a chlapcům z Alija mládeže ze střední Evropy. Nacisté se bohužel dostali k jejich adresám. Na snímku transport zatčených Židů z Odense a z ostrova Fyn. (Státní archiv, Odense)

VÝSLEDEK RAZIE

V den razie zatkli nacisté 280 osob. Další dvě stovky lidí chytili na útěku. Zpráva o razii v dánském ilegálním listu Svobodné Dánsko. (Historisk Samling fra Besættelsestiden)

ÚTĚKY DO ŠVÉDSKA

V říjnu 1943 byly v Dánsku na útěku tisíce lidí. Cesta ke svobodě vedla přes Øresundskou úžinu do neutrálního a svobodného Švédska. Klíčové bylo urychleně zorganizovat převoz. První plavby si utečenci organizovali svépomocí a necelé tisícovce z nich se podařilo dostat do Švédska ještě před razíí, většina tam pak mířila během prvního a druhého říjnového týdne.

Do záchrany se zapojilo odbojové hnutí a mnoho obyčejných Dánů. Tajný převoz utečenců probíhal v nočních hodinách narychlo sehnanými plavidly z různých míst Sjællandu.

Švédské úřady byly z nejvyšších míst o útěku dánských Židů informovány a dostaly pokyny uprchlíky přijmout. Na švédské straně je do bezpečí dopravovaly pobřežní hlídky.

Německé pobřežní hlídky zůstaly v době masového útěku překvapivě takřka nečinné. Část z nich byla dokonce stažena, aby prováděly údržbu. Dodnes není přesvědčivě vysvětleno, proč se útěk tisíců Židů přes jindy přísně střeženou dánsko-švédskou úžinu podařil v takovém rozsahu.

Během podzimu 1943 se podařilo uskutečnit 1600 plaveb – na člunech, rybářských kutrech či nákladních lodích. Přetraveno bylo 95 procent Židů – šlo o 7068 osob, mezi nimiž bylo 1236 dětí a mladistvých.

Ne všechny útěky se podařily. Desítky uprchlíků se utopily či spáchaly ze strachu sebevraždu. Stovky nejmenších dětí a miminek nechali rodiče u známých z obavy, že by je dětský pláč mohl na útěku prozradit.

KOLIK STÁLA ZÁCHRANA?

Cena za nebezpečnou plavbu byla vysoká – v průměru tisíc dánských korun na osobu, což odpovídalo několikaměsíční mzdě. I rybáři se ale plavbou vystavovali nebezpečí. Převoz pomáhali dojednávat dánští odbojáři.

TRAUMATICKÝ ZÁŽITEK

Útěk byl životu nebezpečný. Řada rodin se musela rozdělit. Nejmenší děti často zůstaly v Dánsku u známých, protože cesta s nimi se jevila jako příliš nebezpečná. (Muzeum odboje v Kodani)

Beinkoles Jiří
Bergmann Adolf
Bloch Walter
Böhmová Zuzze
Dubová Hana
Eckstein Otto
Eisnerová Eva
Federerová Nemka
Frank Hans
Ecksteinová Helly
Gold Hans
Grimm Jiří
Holzer Jiří
Holznerová Edita
Jeitelesová Sláva
Jeitelesová Valerie
Kafková Dina
Katzová Ursula
Koeser Hanuš
Lederer Arnošt
Ledererová Eva
Ledererová Věra
Meissner Franta
Morawtzová Edita
Krausová Dita
Ornstein Richard
Ries Fritz
Schapira Ladislav

ČESKOSLOVENSKÁ MLÁDEŽ

NA ÚTĚKU / Většině se podařilo uprchnout do Švédska. Československý zástupce ve Švédsku o jejich příchodu informoval čs. exilovou vládu v Londýně. (Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Praze)

Hlavní velitelství čs. branné moci.
Č.j.860 d.úv.-štáb-2.oddělení 1944.
Věc: Zpráva o židovských dětech,
vyvezených z ČSR do Dánska.
Příloha: 2.

NEPODAŘENÉ ÚTĚKY

Desítky uprchlíků se utopily, někteří spáchali sebevraždu. V rybářské vesnici Gilleleje na severu Sjællandu došlo k dramatickému zatčení 80 Židů ukrytých v kostele. Zatčení unikl jediný mladík, který se schoval ve zvonici. (Muzeum odboje v Kodani)

(Paměť Terezín)

DEPORTACE

Nacisté deportovali z Dánska celkem 472 osob. Polovinu tvořili ruští a východoevropští přistěhovalci v Dánsku dlouhodobě usazení, další čtvrtinu tvořily dánsko-židovské rodiny a poslední pak uprchlíci – většinou Alija mládeže a dospělí studenti zemědělství.

Nacisté potřebovali s představiteli dánské vládní moci udržovat jistý status fungování, a proto se cílovou stanicí stalo židovské ghetto v Terezíně v protektorátu Čechy a Morava. Vyhlazení dánských Židů si okupační moc po razii nedovolila.

Zadržené Židy deportovali ve čtyřech transportech označených XV/1, XV/2, XV/3 a XV/4. První dva transporty vyrazily večer po razii, dne 2. 10. 1943. První vyplul z Aalborgu v Jutsku a v drtivé většině šlo o mladé uprchlíky z dánských farem včetně osmi mladých lidí původem z Československa.

Druhý transport převážel vojenskou lodí Wartheland zatčené rodiny i postarší dospělé z Kodaně. Tento transport mířil po moři do Swinemünde a vězni poté přes Německo do Terezína pokračovali v dobytčích vagonech. Během tohoto transportu zemřelo v důsledku šoku a špatného zdravotního stavu několik starších osob.

Třetí transport odjel o deset dní později z Helsingøru, kde v nedalekém táboře Horserød nacisté shromáždili Židy chycené na útěku. Poslední transport z Dánska vyrazil též z Helsingøru, a to v listopadu 1943, tyto vězně ovšem nacisté dočasně umístili nejdříve do Ravensbrücku a Sachsenhausenu, odkud je do Terezína přepravili po necelých dvou měsících.

ZPĚT DO PROTEKTORÁTU

Část zatčených tvořila Alija mládeže. Osm z nich se nuceně vracelo do své vlasti: Jiří Fink z Teplic, Heinz Herlinger z Opavy, dvojčata Egon a Erich Ländlerovi z Vítkovic, Heinz Löwy z Karlových Varů, Heinz E. Hess z Ústí nad Labem, Otto Schwarzbart z Jemnice a Viktorie Elsbergerová ze Zborova.

(Národní archiv, fond Okupační vězeňské spisy, signatura Terezín – kartotéka Židů z ghetta)

NEVYBAVENÍ

Zatčení odjízděli jen s narychlo sbalenými věcmi. O všechny cennosti a peníze přišli při příchodu do ghetta. (Památník Terezín)

REGISTRAČNÍ KARTA

Z TEREZÍNA / Ke každému vězni vedla správa ghetta registrační kartu, do které se zaznamenávaly osobní údaje, transportní číslo, národnost a poslední pobyt a bydliště v Terezíně. Karta Otta Schwarzbarta z Jemnice na Vysočině dokládá, že do ghetta přijel z Dánska. (Národní archiv, fond Okupační vězeňské spisy, signatura Terezín – kartotéka Židů z ghetta, kt. 71, Otto Schwarzbart, nar. 22. 1. 1924)

POSLEDNÍ RODINNÝ SNÍMEK

Poslední společná fotografie rodiny Schwarzbartových pořízená v Praze den před odjezdem Otta do Dánska. Vlevo 14letý Otto s rodiči Arnoštem a Bedřiškou. Otto odjel z protektorátu do Dánska v listopadu 1939. Sám netušil, že se do své okupované vlasti proti své vůli vrátí o tři roky později. Jeho rodiče byli do Terezína transportováni v květnu 1942, o tři dny později je zařadili do transportu do Lublinu. Otto se v Terezíně se setkal se strýcem a tetou, oba byli později také zařazení do transportu na východ. Z rodiny přežil pouze Otto. (Soukromá sbírka J. Lochmanová, Jemnice)

V GHETTU

Nucený pobyt v terezínském ghettu byl otřesným zážitkem. Na podzim 1943 bylo ghetto v provozu již dva roky a tísnilo se v něm přes 40 tisíc lidí, mnohonásobně více než před válkou. Na rozdíl od Židů z jiných evropských zemí, kteří trpěli perzekucí ještě v době před transportem, ti dánští s ní neměli žádnou zkušenost. Příjezd do Terezína, nelidské podmínky, bída, nemoci a všudypřítomné utrpení pro ně byly proto naprostým šokem.

Z Dánska přijeli naprosto nepřipraveni jak materiálně, tak psychicky. Většina dorazila jen s příručním zavazadlem s narychlo sbalenými věcmi nebo měli u sebe jen ty nejn nutnější osobní věci, které si vzali na útěk do Švédska. Poprvé museli nosit žlutou hvězdu.

První půlrok byl pro ně nejtěžší, neboť neměli dostatečné oblečení či hygienické potřeby a byli závislí na tom, co na ně v ghettu zbylo. Pro slabé a starší vězně měla nedostatečná strava a absence léků tragické následky. Během prvních měsíců po příjezdu zemřely v důsledku strádání tři desítky dánských vězňů, a to převážně starších lidí.

Dánové se zpočátku v mocenské hierarchii ghetta orientovali jen obtížně. Mnozí uměli jen dánsky. Většina se neúčastnila společenského života, i když některé osobnosti jako Max Friediger či dirigent Peter Deutsch se v kulturním životě ghetta angažovali. Během internace se Dánové drželi stranou a zůstávali spíše jen ve své jazykové komunitě.

Toto ovšem neplatilo pro internované mladé uprchlíky, kteří se v ghettu dokázali zorientovat rychleji už kvůli znalosti češtiny či němčiny. Navíc velkou pomocí se ukázaly být kontakty skrze známé či blízké, se kterými se v Terezíně setkali.

ŽALOSTNÉ BYDLENÍ

Dánové byli, stejně jako ostatní, ubytováni v tristních podmínkách. Pracující ženy se tísnily většinou na půdě Hamburských kasáren, většinu mužů umístili do Hannoverských kasáren. Několik privilegiovaných rodin obývalo vlastní místnost.

(Ilustrace: Zdenka Eismannova, United States Holocaust Memorial Museum, foto: Ivan Vojtěch Frič)

Dánové tvořili v Terezíně proporčně nejméně početnou skupinu.

ZÁSTUPCE DÁNSKÝCH ŽIDŮ

Vrchní kodaňský rabín Max Friediger se stal mluvčím dánských vězňů. Byl jmenován do Rady starších, která řídila chod ghetta. Zapojil se do kulturního života a přednesl řadu náboženských přednášek.

(Muzeum odboje v Kodani)

NUCENÁ PRÁCE

Dospělí museli v ghettu či v jeho okolí pracovat. Starší 65 let pracovat nemuseli, dostávali ovšem méně stravy. Mezi dánskými Židy umírali na podvýživu hlavně starší lidé. (United States Holocaust Memorial Museum)

HLADOVÁ STRAVA

Nedostatečná strava sestávající převážně z polévek znamenala trvalý hlad a fyzické strádání. Pro slabé a staré obyvatele to mělo tragické následky. (United States Holocaust Memorial Museum)

POMOC ZE SEVERU

Dánské úřady na své občany internované v Terezíně nezapomněly, posílaly jim šatstvo a potraviny. Do potravinové pomoci se zapojili i dánští pastoři, různí jednotlivci a organizace. Poté pomoc řídilo ministerstvo sociálních věcí, které prostřednictvím Červeného kříže měsíčně posílalo do Terezína 700 balíků kvalitních potravin. Balíčky zachránily dánské vězně před podvýživou. Pomoc měla na vězně rovněž psychologický účinek – věděli, že se na ně v Dánsku nezapomnělo.

Dánské úřady si též vyžádaly inspekci ghetta, aby prověřily životní poměry deportovaných. Konala se za účasti představitelů dánského ministerstva a Červeného kříže v červnu 1944 a prezentována byla jako návštěva Mezinárodního červeného kříže. Z obavy, aby se spojenci nedozvěděli o nelidských podmínkách v koncentračních táborech, se nacisté z terezínského ghetta spěšně snažili vytvořit vzorový tábor.

Návštěvu nacisté využili pro svou propagandu. Před inspekcí poslali do vyhlazovacích táborů tisíce vězňů, aby ghetto nebylo tak přelidněné. Závěrečná zpráva inspektorů byla sepsána v nekritickém duchu z obavy, aby internovaným neublížila. Zkrášlené ghetto nacisté využili jako kulisu pro propagandistický film. Poté poslali všechny účinkující Židy s výjimkou Dánů do transportu na východ. Dopad návštěvy na terezínské Židy a na mezinárodní veřejné mínění, ale i role jednotlivých funkcionářů jsou dodnes předmětem debat a kontroverzí.

Dánové kvůli vynětí z transportů a potravinové pomoci získali v očích ostatních vězňů status prominentů.

BALÍČKOVÁ POMOC

Potravinový balík obvykle obsahoval: 3/4 kg cukru, 1 kg sýra, 1 plechovku šprotů a 1 plechovku makrely, 1 kus mýdla, 1/4 kg sušenek, 1/2 kg másla, 20 kostek vývaru, 1 kg salámu, 1/2 kg knäckebrotu a 1 konzervu vepřového masa.

(Muzeum odboje v Kodani, Národní archiv Dánska)

KOMISE NA INSPEKCI

Dánský inspektor vyfotografoval hudební pavilon navozující idylku.

(Muzeum odboje v Kodani)

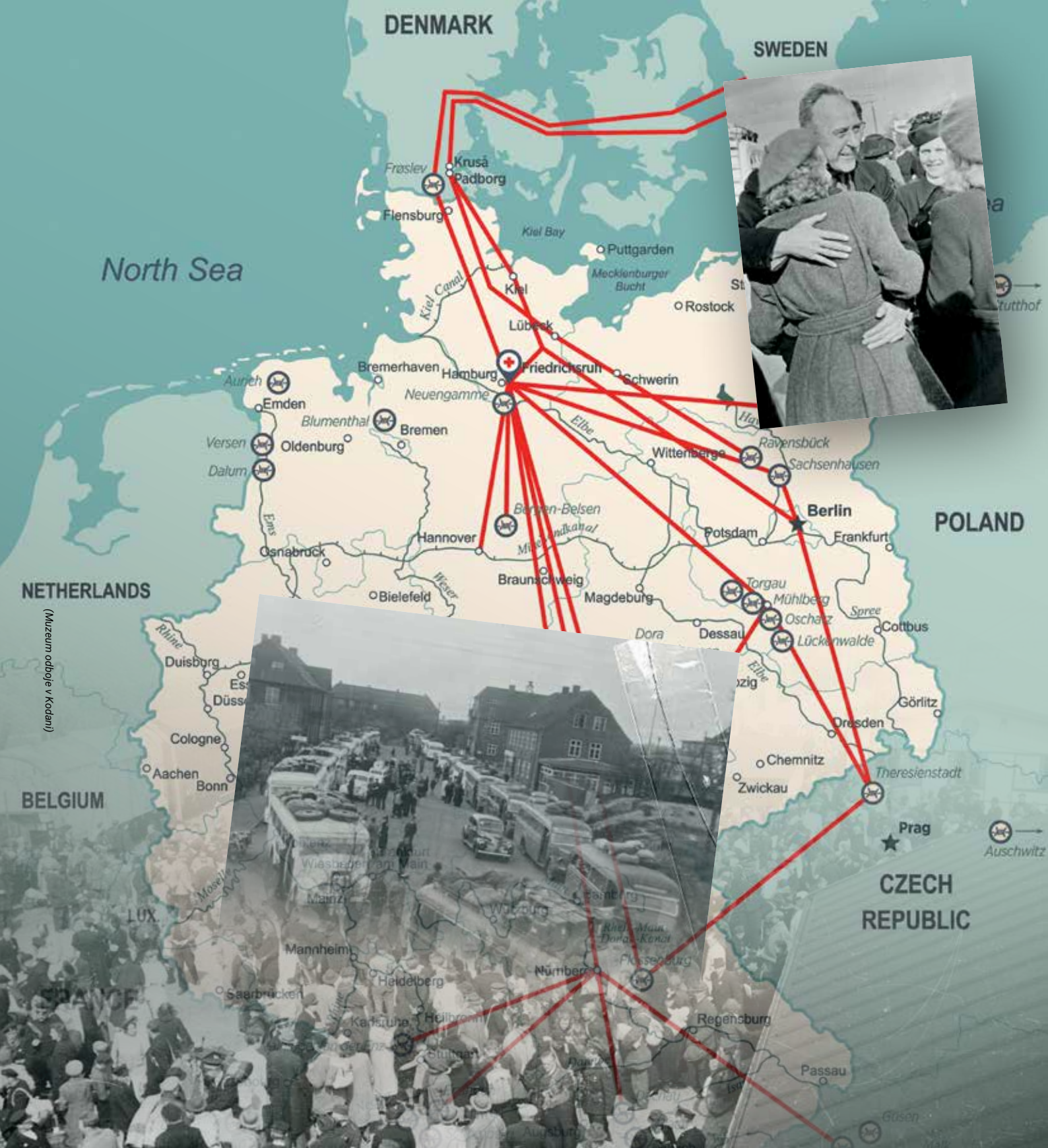
NOVÉ UBYTOVÁNÍ

Trasa inspektorů směřovala do nově upravených a zařízených obydlí, do nichž nacisté Dány nastěhovali a kde žili do dubna 1945. Dnes je poblíž bývalých dánských ubikací umístěna pamětní deska. (Foto: Vendula V. Hingarová)

ZÁSTUPCE DÁNSKÝCH ŽIDŮ

Při prohlídce ghetta delegaci doprovázel dánský rabín Max Friediger. Byl členem Rady starších a stejně jako ostatní dánští vězni dostal jasné instrukce, co inspektorům sdělit. Nacisté Dánům pohrozili zákazem balíků a transportem na východ. Trasa inspekce vedla kolem dětského pavilonu který byl k této příležitosti postaven. (Muzeum odboje v Kodani)

BÍLÉ AUTOBUSY

Před kapitulací Německa přijely pro Židy deportované z Dánska švédské evakuační autobusy a dánské sanitky. Záchranná mise vešla do dějin jako Bílé autobusy. V temnotě války přinášely bílé autobusy s červeným křížem a skandinávskými vlajkami všem naději, že válka se chýlí ke konci.

Záchranná mise je spojována se jménem diplomata a předsedy Švédského červeného kříže Folke Bernadotta, kterému se podařilo s německými nacisty rozsáhlou záchrannou akci skandinávských vězňů vyjednat.

Odvoz dánských Židů na samém konci války se však komplikoval. Do akce se vložily dánské úřady, které se za obrovského bezpečnostního rizika evakuaci nakonec na vlastní zodpovědnost rozhodly podniknout. Vypravily 35 švédských autobusů a desítku doprovodných vozidel s personálem, které do Terezína dorazily 15. dubna 1945.

Celkem 423 internovaných opustilo ghetto. Bílé autobusy evakuovaly nejen dánské občany, ale i židovské uprchlíky, jejichž jména figurovala na dánských seznamech. Odcestovalo i šest žen, které se v Terezíně těsně před odjezdem provdaly za Dány, tři z nich byly Češky. Neodjel pouze jeden Dán vězněný v Malé pevnosti v Terezíně, o němž se v Dánsku nevědělo.

Cesta vedla přes Německo, kde se koloně podařilo uniknout nebezpečí spojeneckého bombardování, a přes Dánsko do švédského Malmö, kde se dánští vězni dočkali svobody.

Díky pomoci ze Severu měli Dánové mezi obyvateli terezínského ghetta nejvyšší statistiku přežití. Do Dánska se jich vrátilo 88 %, zatímco ze 140 tisíc terezínských vězňů se jich osvobození dožilo pouhých 12 %.

ZÁCHRANNÉ AUTOBUSY

V šedi války přinášely bílé autobusy s červeným křížem a dánskou nebo švédskou vlajkou naději, že válka se blíží ke konci. *(Muzeum odboje v Kodani)*

MIMOŘÁDNÁ ZÁCHRANA

Folke Bernadotte (1895–1948) byl diplomat a místopředseda Švédského červeného kříže. Vyjednal evakuaci více než osmi tisíc norských a dánských vězňů z německých koncentračních táborů do neutrálního Švédska. *(Muzeum odboje v Kodani)*

Zachránění Židé se ve Švédsku dočkali materiální i psychické pomoci. Setkali se se svými rodinami, kterým se sem podařilo z Dánska utéct. Dočkali se zde konce války.

Švédská pomoc se záchranou dánských Židů, uprchlíků i vězňů, se významně zapsala do vzájemných vztahů. Prohloubila vzájemnou severskou solidaritu a napomohla utužit historicky spleťtité dánsko-švédské vztahy.

(soukromý archiv: V. Hingarová)

(Muzeum odboje v Kodani)

(Muzeum oběte v Kodani)

NÁVRATY

Ve Švédsku se evakuovaní vězni z Terezína setkali se svými rodinami. Dostalo se jim lékařské a materiální pomoci. První uprchlíci se ze Švédska do svobodného Dánska začali vracet v posledních květnových dnech, ostatní přijeli domů během léta 1945.

Kodaňské úřady se snažily udržet majetek po zmizelých susedech a v řadě opuštěných bytů hradily nájemné. Mnozí Židé z Terezína přesto našli byty pronajaté a majetek rozebraný. Dánské úřady se nicméně zachovaly velkoryse a obětem pronásledování – jak uprchlíkům do Švédska, tak i internovaným vězňům – nabídly širokou pomoc, která alespoň finančně zohlednila jejich výdaje a újmu během absence v Dánsku. Židé mohli žádat kompenzaci za ztracený majetek, vypořádat výdaje za uhrazení vysokých cen za útky, jakož i újmu vinou ochromení podnikání. Kompenzační program dánských úřadů jim v kontextu poválečného vypořádání se s židovským holokaustem umožnil důstojný návrat do společnosti.

Zatímco pro Dány vedla cesta jednoznačně ke svobodě a k návratu k příbuzným s vyhlídkou obnovy jejich předválečného života, osud židovských uprchlíků ze střední Evropy byl nadále pohnutý. Většina jejich příbuzných zahynula v koncentračních táborech, proto se domů vrátili jen někteří. Část se usadila ve Švédsku a Dánsku, další se odstěhovali do zámoří. Do Palestiny jich nakonec přesídlila jen hrstka.

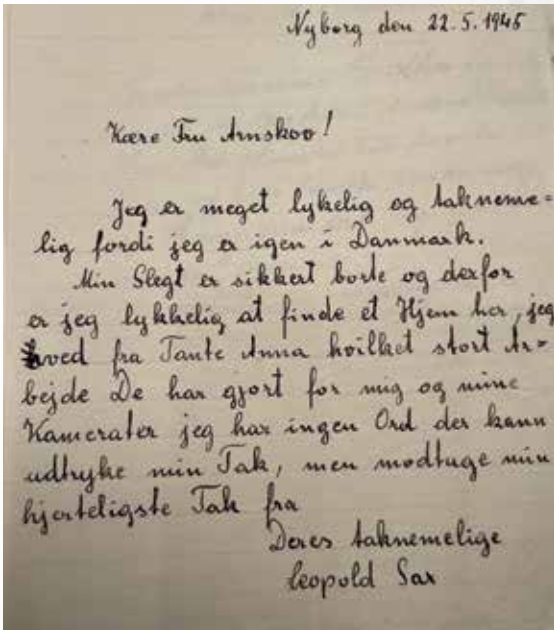

ŽIDOVSKÁ MLÁDEŽ – CO DÁL?

Většina jejich příbuzných zahynula v koncentračních táborech, proto se jen někteří vrátili domů do Čech. Část se usadila ve Švédsku a v Dánsku, další se odstěhovali do zámoří. Do Palestiny jich nakonec přesídlilo jen několik.

(Národní archiv v Dánsku)

(Muzeum odboje v Kodani)

DĚKOVNÝ DOPIS PŘEŽIVŠÍHO ŽIDOVSKÉHO MLADÍKA JEDNÉ Z VEDOUČÍCH DÁNSKÉ LIGY /

Milá paní Arnskovová! Nyborg, 22. 5. 1945

Jsem velice šťastný a vděčný, že jsem opět v Dánsku. Moji příbuzní jsou patrně všichni po smrti, a proto jsem rád, že zde mohu najít domov. Vím od tedy Anny, jak velkou práci jste pro mne a moje kamarády vykonala. Nedokážu slovem vyjádřit své poděkování, přesto prosím přijměte můj nejsrdečnější dík.

Váš vděčný Leopold Sax

(Národní archiv v Dánsku)

(Leopold Sax, původem z Rakouska, byl jedním ze čtyřiceti emigrantů z Alija mládeže, kteří byli deportováni do Terezína a díky pomoci Dánů dostávali balíčky Červeného kříže a byli před koncem války repatriováni přes Dánsko do Švédska.)

PRONAJATÉ BYTY / Kodaňské úřady se snažily udržet majetek po zmizelých sousedech a v řadě opuštěných bytů hradily nájemné. Mnozí Židé z Terezína přesto našli byty pronajaté a majetek rozebraný. (Muzeum odboje v Kodani)

NA POČEST ŽIDOVSKÉ MLÁDEŽI

Na židovském hřbitově v Kodani vztyčili přeživší památník těm, kteří v Terezíně zahynuli, včetně dvou tam narozených miminek. Na památníku stojí 53 jmen.

(Foto: Vendula V. Hingarová)

(Muzeum oběť v Kodani)

ŽIVÁ PAMĚŤ

Přeživší holokaustu vydávali v Dánsku svá svědectví postupně. Někteří se s válečným utrpením svěřili až svým vnukům, jiní nepromluvili nikdy. Existují přibližně dvě stovky publikovaných svědectví, další stovky zůstaly zachovány formou osobních výpovědí, nepublikovaných vzpomínek či prozatím kolují v rodinné paměti.

Památek – míst paměti – na internované v Terezíně nalezneme v Dánsku několik. Na židovském hřbitově v Kodani vztyčila v roce 1947 židovská obec památník 53 obětem, které internaci v Terezíně nepřežily. Dánský spolek přeživších umístil v roce 2008 na kodaňském molu Langelinje – nedaleko sochy Malé mořské víly – pamětní kámen ve tvaru židovského náhrobku, který připomíná místo, odkud loď Wartheland odvezla 198 kodaňských Židů do Terezína.

V posledních letech přibývají i na dánských chodnících Stolpersteine neboli kameny zmizelých. V Dánsku přitom tyto kameny připomínají všechny oběti holokaustu, jak ty zemřelé, tak i přeživší.

Nedávno zrekonstruované Dánské židovské muzeum v Kodani představuje ve své hlavní expozici i osud dánských židů v Terezíně. Zdejší muzeum je prostorem, kde se dánští školáci učí o solidaritě, migraci a občanské společnosti.

V Dánsku se každoročně v říjnu připomíná výročí heroického odporu občanské společnosti vůči německým okupantům a záchranný přesun dánských Židů do Švédska. Do výuky se v posledních desetiletích zařadil příběh internovaných v Terezíně. Jejich méně šťastný osud ukazuje další rozměr občanské pomoci a pospolitosti.

Dánské židovské muzeum v Kodani představuje válečné osudy Židů v Dánsku a reflektuje též aktuální projevy antisemitismu. Chodby muzea inspirovaného celosvětově unikátní záchranou dánské židovské menšiny opisují slovo micva, které architekt Daniel Liebeskind tlumočí jako angažmá, závazek, dobrý skutek. Expozice zmiňuje i osudy židovských uprchlíků z Československa.

(Foto: Vendula V. Hingarová)

Osudy české židovské mládeže knižně zpracovala novinářka Judita Matyášová. Na toto téma vznikl i filmový dokument Na Sever (2015).

NÁVŠTĚVY Z DÁNSKA

Do židovského ghetta a Malé pevnosti v Terezíně zamíří každoročně stovky až tisíce dánských studentů i individuálních návštěvníků připomenout si tragické osudy svých židovských spoluobčanů.

(Foto: Vendula V. Hingarová)

SVĚDECTVÍ PAMĚTNÍKŮ

Ze svědectví přeživších vznikly v Dánsku až dvě stovky publikací, které jim pomohly – stejně jako činnost svépomocného spolku Theresienstadt Foreningen – vyrovnávat se s holokaustem. Spolek vztyčil v roce 2008 na molu Langelinie v Kodani pamětní kámen, který připomíná odjezd transportu z dánského hlavního města do Terezína.

(Danish Jewish Museum, foto Ole Akhøj)

VZDĚLÁVACÍ PORTÁL

Danskejoederitheresienstadt.org mapuje vzpomínky dánských Židů na Terezín. Portál vytvořila Syddansk Universitet v Odense a je dostupný také v české verzi.

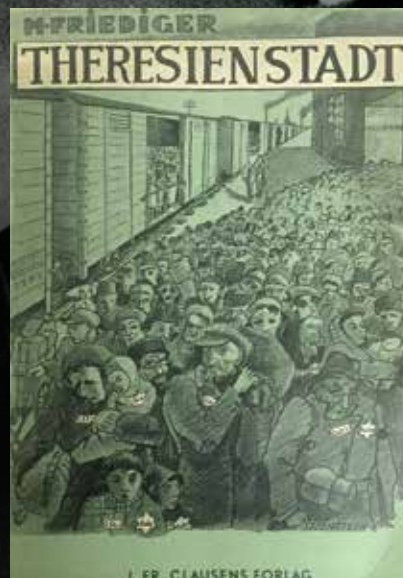
VZPOMÍNKY INTERNOVANÝCH DÁNŮ

MAX FRIEDIGER

(1884 – 1947)

Pocházel z Budapešti, v Berlíně získal doktorát, další dva roky vyučoval v židovské škole Talmud-Tora v Praze. Poté působil jako rabín v Pohořelicích u Brna. V roce 1920 jej jmenovali do funkce vrchního rabína v Kodani. V srpnu 1943 ho nacisté internovali ve věznici Horserød. V říjnu 1943 byl spolu s kodaňskými Židy deportován do Terezína. Rabín Friediger patřil v ghettu k vysoce postaveným Židům a stal se členem Rady starších. Od poloviny roku 1944 rozdělával potraviny a zdravotní materiál, který do tábora dopravoval Dánský červený kříž. Byl repatriován bílými autobusy do Švédska. Po kapitulaci se vrátil do Kodaně a působil nadále jako hlavní rabín. V roce 1946 vydal tiskem vzpomínky z války, které se na dlouhá desetiletí staly dominantním narativem o dánských židech v Terezíně.

Friedigerovy vzpomínky vyšly v roce 1946 v kodaňském nakladatelství J. Fr. Clausens Forlag, a představují tak bezprostřední svědectví vydané vzápětí po návratu do Dánska.

Vzpomínky rodinných příslušníků Iba Katznelsona, které jsou rovněž součástí této publikace, staví ty Friedigerovy do o něco kritičtějšího světla.

MAX FRIEDIGER: Terezín (Theresienstadt)

DÁNŠTÍ ŽIDÉ BĚHEM OKUPACE

Den, kdy začala německá okupace Dánska, bude navždy považován za ten nejtemnější v našich dějinách. Nad dánským obzorem se stáhla černá mračna, přihnál se vichr, vzedmula se bouře a člověk se bál nejhoršího. Demokracie, kterou jsme si tak bedlivě střežili, svoboda, náš draho-cenný poklad, dánská vlajka, ten dar z nebes a nádherný klenot naší země – toto vše, co tvořilo podstatu našeho bytí, se v onu osudnou ranní hodinu ocitlo v největším nebezpečí, v nebezpečí naprosté zkázy. Dobře jsme věděli, že kam Němci šlápnu svou okovanou botou, tam už tráva neporoste, kde se chopí moci, započnou orgie smrti.

Dánsku odbila osudová hodina a my se se strachem v srdci ptali: Co přinese budoucnost? Zbaví se kdy Dánsko svých nechtěných „ochránců“? A co král? Ten, který nás všechny vždycky spojoval. Co s ním teď jen bude?

A tak jsme my, dánští Židé, obrátili pozornost do vlastních řad a mysleli na smutný osud, který nás čeká. Už uplynulo sedm let od doby, kdy nacisté v Německu začali svou tvrdou vyhlazovací kampaň namířenou proti Židům, která si již vyžádala mnoho set tisíc nevinných židovských životů. Statisíce jich byly vyhnány z domovů, okradeny o všechny majetek a připraveny o práci. Vědcům, kteří se podíleli na utváření německé kultury, kteří si svou prací vybudovali světové renomé a dali vzniknout duchovním hodnotám, které významně podpořily kulturní rozvoj v Německu i v jiných státech světa, bylo znemožněno pokračovat ve vědecké práci.

Všechny tyto hrůzné události se před našimi vnitřními zraky míhaly závratnou rychlostí – a teď, když okupace Dánska skutečně nastala, byl zpečetěn i náš osud, osud dánských Židů.

Kdo by se podívoval nad tím, že se nám v první chvíli hnaly hlavou takové myšlenky. S hlubokým zármutkem nad osudem Dánska se pojal i strach z neštěstí, které nás Židy v tento okamžik čeká.

První den okupace skončil a už se vědělo, co se stalo během té uplynulé osudné noci. V jednom prohlášení prý Němci slíbili, že se nebudou vměšovat do vnitřních záležitostí země. To znělo docela konejšivě a lidé začali doufat, že okupace brzy skončí. Člověk se samozřejmě nedokázal smířit s myšlenkou, že by Němci dlouhodobě ovládali naši zemi, a zároveň kolovaly zvěsti, že hned po zasedání státní rady vydal král rozkaz k ukončení bojů a mezi požadavky, které kladl okupačním silám, stálo i to, že do Dánska nebude zavlečena židovská otázka, protože tady nikdy nic takového neexistovalo.

Řekl to král! Kdo by se odvážil protivit královu přání, jeho vůli? Dokonce ani Němci, kteří jinak nemají žádnou úctu k nikomu. To jsme si mysleli, a tak jsme se my Židé uklidnili. Cítili jsme

se bezpečně, protože jsme byli pod královou ochranou. A tudíž by dánská vláda, ať už by byla složená z jakýchkoliv ministrů, nikdy nesvolila k tomu, že by se sáhlo na postavení Židů v Dánsku.

Cítili jsme se v bezpečí, protože nás zkušenost naučila, že ze strany dánského obyvatelstva nehrozí nic, co by mohlo porušit staleté zásady týkající se posvátných lidských práv. Vzpomněli jsme si na prohlášení předsedy Konfederace odborových svazů Jense Christiana Jensena:

„Nedávné pronásledování Židů ve střední Evropě a často drakonické mimořádné zákony namířené proti Židům v některých východoevropských a jihoevropských zemích vzbudily v občanech naší země pocit rozhořčení a znechucení. Tyto jevy považujeme za návrat do nejtemnějšího středověku... Židovská otázka nepředstavuje pro sociálnědemokratické dělnické hnutí zde v Dánsku žádné téma. Nechceme zavádět mimořádné zákony pro židovské občany, nýbrž požadujeme rovná práva pro všechny občany bez ohledu na původ, náboženství a politické přesvědčení. Pracující lid nerozlišuje mezi židovskými a křesťanskými zaměstnavateli.“

Měsíce po okupaci rychle utekly. V celé zemi panovala ponurá nálada a my jsme s největšími obavami sledovali každíčkou změnu v dánské politice, která by mohla naznačit, jakým směrem se bude vývoj ubírat.

Znovu a znovu se objevovaly fámy, že Němci požadují zvláštní zákon pro Židy, ale všechny tyto požadavky prý narážely na tvrdý a odmítavý postoj krále a vlády.

Pak se ale v dánské politice stalo něco, co rozrušilo všechny obyvatele Dánska: podepsání Paktu proti Kominterně. Tentokrát jsme byli donuceni souhlasit s antikominternou, bude příště na řadě židovský zákon?

Jednoho dne, 8. prosince 1941, mi volali z ministerstva pro církevní záležitosti. Ministr Fibiger si přál se mnou mluvit.

Po několika úvodních slovech mi řekl: „Žijeme v těžkých časech, ale obzvlášť těžké jsou pro Židy. Prý mezi vámi panuje napětí, ale mohu vás ujistit, že k tomu není důvod. Byli jsme donuceni podepsat Pakt proti Kominterně, avšak zvěsti o tom, že bychom teď měli přijmout zvláštní protižidovský zákon, jsou naprosto scestné. Jménem vlády a ministra zahraničí Erika Scavenia vás mohu ujistit, že jakýkoli německý pokus o zavedení protižidovských zákonů tady v Dánsku bude razantně odmítnut. V této věci panuje ve vládě jednohlasná shoda. Pokud to bude nutné, zasáhneme. Zplnomocňuji vás, abyste toto sdělil své obci.“

V průběhu rozhovoru ministr dodal: „Dokud má dánská vláda v této zemi nějaké slovo, nemají se Židé čeho bát.“

Toto důležité sdělení jsem z kazatelny v synagoze předal ostatním, což je nesmírně uklidnilo. Byly tu však i další důkazy, že si Dánové hodlají stát za svým a vzeprou se jakémukoli pokusu šikanovat dánské občany, kteří se hlásí k jinému vyznání, než jaké zastává Dánská státní církev. 13. listopadu 1941 pronesl sjællandský biskup Fuglsang-Damgaard u příležitosti otevření jednoho kostela: „Žijeme v době, kdy i svatostánky Izraele končí v plamenech. Křesťanská církev tyto zprávy přijímá s bolestí v srdci.“ V návaznosti na toto prohlášení vyjádřilo 149 kněží z Kodaně

a okolí prostřednictvím tiskové kanceláře Ritzau upřímnou soustrast s „našimi židovskými krajany, jejichž souvěrci v jiných zemích dnes čelí utrpení, které musí každého křesťana naplňovat hrůzou“. Zpráva o tomto protestu končí následovně: „Je třeba říci, že kodaňští kněží otevřeným projevem svého zděšení a bolesti zaujali odvážný a nepochybně skutečně křesťanský postoj.“

Ve stejném duchu napsal jistý dánský teolog tato krásná slova: „Lze považovat za obecně přijímané, že kdo zastává určité přesvědčení, je povinen respektovat také přesvědčení jiných. Není to známka lhostejnosti, nýbrž projev takového pochopení pro ostatní, jaké lze očekávat zejména od křesťanství jakožto náboženství lásky.“

Nejen v Kodani, ale i na venkově se rozšířil odpor vůči tomuto zločinnému jednání v Německu a lidé byli připraveni čelit jakýmkoli pokusům zavést něco podobného i u nás.

V prosinci 1941 byl na Vendsysselu uspořádán grundtvigiánský kněžský sněm, kde se debatovalo o tom, nakolik by bylo z dánské a křesťanské pozice vhodné, aby se každému poslanci dánského parlamentu zaslalo prohlášení podepsané muži a ženami z různých vrstev obyvatelstva, jež by dávalo na vědomost, že níže podepsaní voliči a voličky poslancova okrsku si přejí a očekávají, že pokud bude parlament donucen zaujmout stanovisko k návrhu zvláštního protižidovského zákona v Dánsku, jejich odpovědí na takový návrh bude jasné a jednoznačné „ne“.

Sněm měl jisté pochybnosti o užitečnosti takového postupu: mohl by – zcela v rozporu s jeho záměrem – Židům v Dánsku spíše uškodit. U nás totiž – jak říkali – žádná židovská otázka neexistuje a byla by chyba vytvořit atmosféru, kvůli níž by mohla vyvstat. Pakliže už ji však někdo jiný vynesl, nemohla by podobná iniciativa naopak pomoci? Stejný problém probíral sněm v Askovu, kde se sešli kněží z jižního a západního Jutska. Vyšší lidová škola v Askovu si také přála postupovat ve stejném duchu.

Z celého jednání bylo patrné, že sněm je upřímně odhodlán zabránit tomu, aby bylo dánským Židům jakkoli ublíženo. Záležitost mi předložil pan Holger Kjær z Askovu v dopise, v němž mimo jiné uvádí: „Není to pro nás Dány jen otázka Židů a jejich práv, nýbrž otázka práva malého národa na život a stejně tak otázka celého našeho společenského nastavení a stavebních kamenů naší demokracie: rovnosti a lidskosti.“

Po pečlivém uvážení jsem se rozhodl kněžský sněm požádat, aby s výzvou ještě vyčkal, ale aby na druhou stranu také vystupoval proti antisemitismu.

V podobném duchu se vyjádřil i profesor Torm. Studenti teologie jej požádali, aby teologická fakulta zabránila možnému zavedení protižidovských zákonů. Tento návrh probrali na schůzi fakulty se studenty a došli k závěru, že pokud by parlament měl být přinucen projednat přijetí zvláštních protižidovských zákonů, bude fakulta připravena rázně protestovat.

Profesor Torm o této věci hovořil i s ministrem pro církevní záležitosti, načež mi sdělil, že má pádné důvody věřit, že v Dánsku se žádné protižidovské zákony zavádět nebudou. „Dánská vláda a dánský lid drží nad Židy ochrannou ruku, kam až jejich vliv sahá. Existuje samozřejmě jisté riziko, že Němci přinutí dánskou vládu odstoupit. Ale to by se musel vzdát moci i král a byly by tu nastoleny stejné poměry jako v Norsku. A to se stane jen stěží.“

Stejné poměry jako v Norsku nastoleny nebyly a ani nebyly vyhlášeny zvláštní protižidovské zákony. Avšak 29. srpna 1943 proběhl převrat, který se Dánsku stal osudným a kvůli kterému si dánští Židé museli vytrpět přemnoho zlého.

(...)

Z HORSERØDU DO TEREZÍNA

V devět večer – bylo to v úterý 5. října – vlak zastavil. Byli jsme v Terezíně. Vagony se otevřely. Stáli jsme před velkou budovou – před kasárny. U každého vagonu byl nastoupený český četník, o něco dál pak důstojníci SS, kteří si každého z nás měřili ostrým pohledem, zatímco nám židovští vězni pomáhali z vagonů. Jednoho mrtvého muže z našeho vagonu naložili na kolečko a odvezli někam pryč, paní, která to neměla v hlavě v pořádku, se chopili čtyři mohutní chlapi, a jak ji táhli přes prostranství, vzduch prořezával její křik a atmosféra už nemohla být děsivější. Za chvíli s ní zmizeli za zdmi kasáren. Umírající paní kamsi odnesli na nosítkách, nás ostatní vyhnali ven a pak nás nákladáky potměným městem odvezli k Ústeckým kasárnám. Tam nás usadili k dlouhým stolům a my dostali naše první vězeňské jídlo, jakousi bramborovou polévku s chlebem. Po třech dnech hladovění konečně teplé jídlo! Vůbec jsme nevnímali, jak chutná. Jedli jsme, protože jsme byli vyhladovělí, hltali jsme beze slova a v nitru jsme byli zoufalí, avšak pevně odhodlaní vydržet a nenechat se zlomit.

Po této „večeři“ nás – muže a ženy zvlášť – poslali do našich „ložnic“. Celá podlaha byla pokrytá slamníky namačkanými k sobě tak těsně, že se nedalo vyhnout tomu, abyste v obličeji cítili dech člověka ležícího vedle vás. V rohu „ložnice“ stály velké kýble – nesměli jsme totiž místnost opouštět a zvenčí nás hlídali četníci – a my ulehli do „postelí“. Byli jsme k smrti unavení a neměli jsme už sílu ani vůli přemýšlet, a tak jsme prostě usnuli.

Ráno jsme vstali okolo sedmé. Po několika hodinách čekání nás vyhnali ven na dvůr. Pražilo slunce a jeho paprsky zoufale kontrastovaly s temnotou, která zahalila naši mysl. Ale ještě pořád jsme se dokázali radovat ze světla a tepla a po noci strávené v jedné místnosti se stovkou lidí bylo blahodárné znovu se nadechnout čerstvého vzduchu.

Na dvoře stálo několik důstojníků SS – velitel tábora Obersturmführer Burger a jeho pomocníci – a kromě nich vedoucí „židovské samosprávy“ dr. Eppstein.

Velitel Burger mě vyzval, abych tlumočil „proslov na uvítanou“, který měl dr. Eppstein pronést k Dánům.

Opravdu, „proslov na uvítanou“ – starší terezínští vězni, kteří už viděli přijíždět celé řady transportů z různých zemí, ještě nikdy nezažili, že by nově příchozí někdo přivítal. Stalo se tak poprvé v dějinách ghetta, což pochopitelně vyvolalo skutečné pozdvižení. Pěknou řeč to dr. Eppstein

pronesl, znělo to skoro jako kdybychom byli vážení hosté, kteří do Terezína přijeli strávit příjemnou dovolenou. Později se ukázalo, že to byla jen prázdná slova, ke kterým ho jistě přinutil velitel tábora, těžko říci proč.

(...)

Pak přišla druhá část „uvítání“ a tu už jsem tlumočit nemusel. Té jsme rozuměli všichni. Museli jsme odevzdat veškeré cennosti, peníze, plnicí pera a kapesní nože, ale i manžetové knoflíčky nebo kravatové spony – všechno bylo důkladně prohlédnuto a naceněno podle hodnoty zlata. Na celý proces dohlížel velitel tábora a velká truhla, do které všechny ty ukradené cennosti ukládali, se rychle zaplnila. Čas od času k truhle přistoupil, spokojeně pokývl a prohodil ke svému zástupci: „Schöne Ernte“. Vybrala se spousta peněz. Mnohé z těch, kteří tu trpěli s námi, chytili na útěku do Švédska. Vzali si s sebou veškeré cennosti, které pobrali, aby měli čím zaplatit přeplutí úžiny a měli peníze na pobyt na druhém břehu. Ti, pro které si přišli domů, byli dokonce vyzváni, aby si s sebou vzali peníze a šperky: neví se, kdy se vrátí, a mít u sebe peníze se přeci vždycky hodí. A ti chudáci, takto odvezení z domova, byli důvěřiví a brali si s sebou, co jen se dalo. Teď jim všechno sebrali a nikdo si nesměl nechat o moc víc, než co měl na sobě. Když jsme začali tušit, že nám vezmou i peníze, někteří z nás z nedostatku toaletního papíru bankovky použili po svém.

Pak jsme se sešli na dvoře a dostali první oběd: brambory a polévku. Ze zvyku jsme brambory oloupali, ale netrvalo dlouho a této marnotratnosti jsme litovali. Pak jsme vždycky oloupané slupky posbírali a „s chutí“ snědli. Tak jsme se rychle začali zbavovat části svého civilizovaného já, jelikož hlad je zlý pán. Během „jídla“ nám rozdali pohlednice s instrukcemi, abychom na ně napsali, že „cesta proběhla hladce a my se máme dobře a jsme spokojeni“. Jak je vidět, Němci mysleli na všechno.

Po jídle jsme byli po jednom voláni ke stolu, kde byly zaznamenány naše osobní údaje, a pak k dalšímu, kde jsme dostali žlutou hvězdu s nápisem Jude.

Je to tak zvláštní, vždycky jsem byl hrdý na židovství, které hlásalo: Miluj bližního svého jako sebe sama. A přesto, když jsem si poprvé připevnil na hrud' tu žlutou skvrnu, propálila mi šaty, propálila se mi hluboko do srdce a já cítil palčivou bolest, jako by mi mělo srdce puknout. Tu bolest způsobil zlý úmysl, který byl s tou žlutou skvrnou spojen. Ve středověku to bylo stejné: Židé měli být zneuctěni, vyloučeni ze společnosti, izolováni od svého okolí, považováni za nositele nákazy a lidé se od nich měli držet stranou. To proto museli nosit špičaté čepice nebo žlutou skvrnu na oblečení. To byl také ostatně význam té žluté nášivky, kterou jsme si na sebe museli připnout.

Židé z různých jiných zemí okupovaných Němci snášeli toto ponížení o něco lépe než my dánští Židé. Dokud ještě žili doma, byli vystaveni tomu nejpodlejšímu zacházení, jaké sadistické

myšlení kdy dokázalo vymyslet. Byli považováni za vyvrhele společnosti. Ty šílené protižidovské zákony, které vymyslely choré mozky a jejichž realizaci byl německý lid připraven napomáhat, činily sice život nesnesitelným, ale tak či onak se nešťastníci museli tohle neobyčejně brutální zacházení naučit snášet a ano, být v každém okamžiku připraveni na to nejhorší.

My dánští Židé jsme to však vnímali jinak. Pocházeli jsme ze svobodné a liberálně smýšlející země, kde se neptali na rasu ani náboženství, ale na člověka, kde se s odporem distancovali od barbarských událostí v Německu, kde se s Židy zacházelo jako s rovnoprávními občany s občanskými povinnostmi a právy.

Pro nás byla „žlutá Davidova hvězda“ ostudná. Ale jen na krátkou chvíli. Pak se znovu objevil pocit hrdosti. Skleslost, která nám ohnula záda, zmizela a nahradila ji nezlomnost mysli a postoje. V našich dějinách najdeme nespočet příkladů mučednictví. Příklady toho, jak hrdí Židé s hlavou vztyčenou stoupali na hořící hranici a umírali pro svou víru s těmito slovy na rtech: „Slyš Jisraeli! Hospodin, Bůh náš, Hospodin jeden jest.“ I my jsme tedy vstoupili do období utrpení.

Zatímco toto všechno probíhalo, procházeli jsme se po nádvoří a prohlíželi si různé sklady plné zavazadel. Najednou se jeden z našich kamarádů zastavil, zbledl v tváři a vykřikl: „Tady je kufr mého bratra!“ Ano, nebylo možné, že by se spletl. Jdeme blíž: tu stojí známé jméno, tu zase jiné. A další, další! Kufry se tu válí bez ladu a skladu. Jména dánských Židů z Jutska a Fynu, židovských studentů zemědělství, kteří se do Dánska přijeli příučit, aby poté odcestovali do Palestiny.

Dánští zemědělci se o tyto zemědělské učně starali se zájmem a láskou. Naši Židovští mladí lidé, vyhnaní ze své vlasti a ze svých domovů, našli v dánských mužích a ženách ideální pěstouny, u nichž získali dostatečnou náhradu za bolest a ztrátu, kterou utrpěli ve své staré vlasti. A přestože jejich zármutek nad tím, že museli opustit svůj domov, rodiče a sourozence, příbuzné a přátele, byl velký, v Dánsku našli druhý domov, kde o ně bylo postaráno. Nyní však německá chapadla dosáhla na některé z nich až sem. A tak i na dánském venkově docházelo k protižidovským razím.

(...)

BALÍKY Z DÁNSKA

Stalo se to v prosinci 1943. Byl jsem povolán k táborovému veliteli, kde mi oznámili, že na mé jméno přišlo pět velkých krabic s oblečením, které jsem si měl vyzvednout ve „šlojsce“, tedy v Ústeckých kasárnách. Bylo mi předloženo potvrzení o přijetí, které jsem měl podepsat. Zaváhal jsem. Velitel se mě zeptal: „Vy mi snad nevěříte?“ Musím přiznat, že jsem se cítil provinile. Věděl jsem, že několik lidí, včetně členů židovské rady, vycházelo z kanceláře s krvavými ranami, s monokly, nebo rovnou celí od krve. Já měl na očích brýle, jediné, co jsem vlastnil. Kdyby se pod silou facky rozbily, byl bych bezmocný a ztracený. Potvrzení o přijetí jsem

podepsal a odešel. Pro jistotu jsem rychle vyhledal zkušeného optika, který mi v Terezíně udělal nové brýle, abych byl připraven na všechno.

Pár dní nato jsem se měl dostavit do Ústeckých kasáren, kde byly v mé přítomnosti krabice otevřeny a prohledány s cílem najít zakázané zboží, jmenovitě léky, cigarety, papír, tužky atd. V kasárnách ležely velké krabice plné všeho možného oblečení a každá nesla jméno svého adresáta. Opravdu mě těšilo je rozdávat. Tohle se opakovalo šestkrát nebo sedmkrát v průběhu oněch osmnácti měsíců, které jsme v Terezíně strávili. Je jasné, že jsme se tam neměli moc z čeho radovat, ale rozdávat ty balíky, to mi dělalo radost velkou, až nepopsatelnou. Když jsme do Terezína přijeli, neměli jsme v podstatě žádné jiné oblečení než to, které jsme měli právě na sobě. Po příjezdu jsme pak byli „vybaveni“ starými šaty, které buď Němci ukradli Židům z některé okupované země, nebo které zbyly po mrtvých. A nyní jsme konečně zase měli naše vlastní oblečení z domova, naše vlastní košile, naše vlastní boty. Byl to skvělý pocit a my byli našim příbuzným a přátelům, kteří na nás mysleli, moc vděční. Mnozí štěstím plakali, když poznali své vlastní šaty nebo šaty svých dětí. Tento pozdrav z Dánska výrazně posílil naše naděje na návrat domů.

Ale měli jsme hlad. Doma stěží věděli, co to hlad je. Tam když od posledního jídla uběhlo pár hodin, byl člověk hlady netrpělivý, nevrlý a nepříjemný. Kéž bychom ho i my mohli prožívat tímto způsobem. My jsme měli hlad pořád. Měli jsme hlad předtím, než jsme se najedli, a měli jsme hlad i potom. Jediná potravina, která aspoň trochu za něco stála, to jediné, na co se daly použít zuby, byl chléb. Ale protože jsme chléb dostávali jenom každý třetí den, museli jsme s ním zacházet opatrně a odměřovat si ho po centimetrech, abychom si s ním na ty tři dny vystačili. Pokušení sníst celý příděl na tři dny hned první den bylo obrovské, protože jsme – hladověli. Zkoušeli jsme chléb zkombinovat s kávou. Nakrájeli jsme ho na kousky a ty pak do kávy namáčeli. Ale moc to nepomohlo – hladověli jsme pořád. V Terezíně vycházel denní příděl jídla asi na 1000 kalorií na den (přitom běžně by to mělo být 3000). Měli jsme velký nedostatek vitamínu A. O ovoci a zelenině ani nemluvě. Vejce nebyla nikdy a mléko nejvýše jednou za měsíc – a byla to spíše voda než mléko. Nemohli jsme si o jídlo psát, a tak jsme vymýšleli různé metody, jak naše blízké na tuto neúnosnou situaci upozornit, i když nám bylo jasné, že co se týče balíků, dělají vše, co je v jejich silách. Když jsme ještě byli doma, také jsme organizovali zásilky balíků do různých táborů, a proto jsme doufali, že i o nás se někdo postará.

Snažili jsme se domů psát tak, aby to prošlo přes cenzuru. Jako adresu jsme například napsali „Pan Ham-sen“ nebo „Naučil jsem se tu spoustu nových věcí. Například, že na počátku vesmíru byly prý velké tresky. Ty bych moc rád viděl.“ „Teď už vím, že na H2SO4 nestačí jenom vodík a kyslík. Je taky potřeba síra.“ Nebo „Kéž bych mohl po-hlad-it svého psa. Moc mi chybí.“ A tak podobně.

Na konci února 1944 se stalo něco úžasného – přišel první balík s potravinami! Nádhera! Opravdu nevídaná událost.

Lidé se kolem balíku shromáždili a s úctou jsme pohlédli na jeho šťastného příjemce. A pak byl balík slavnostně otevřen. Spatřili jsme jednu libru másla. A jaké kvality! Ovesné vločky – poznali jsme to staré, solidní balení. Sýr, cukr, klobása, marmeláda. Byli jsme v ráji. Po této slavnosti se lidé rozešli a zůstal jen majitel balíku. Sám? Samotný? Ne! Šťastlivec – ve společnosti svého balíku.

Tímto byla přerušena řada hladových Dánů. Byl tu jeden, který nehladověl. Doma v Dánsku se tedy něco dělo. A co to bylo, jsme se dozvěděli během následujících týdnů, aniž bychom ovšem tušili, jak k tomu došlo. Dánské balíky teď chodily každý den. Nejprve čtyři pět denně, pak deset, pak dokonce padesát a nyní ještě více. Vždy na nich stálo jméno odesílatele. Některé z nich jsme znali, některé ovšem ne osobně. Ale ať už jsme je znali, nebo ne, posílali jsme jim naše požehnání a zahrnovali je do našich každodenních modliteb. Zachránili nám život! Ano, ať se všichni muži a ženy, kteří se zasloužili o to, že bylo odesílání těch balíků možné, a postarali se, aby balíky chodily pravidelně, dozvědí, že jejich čin není obyčejný dobrý skutek. Zachránit někoho před smrtí hladem je mnohem víc. Týdny a měsíce jsme sledovali, jak se k nám smrt blíží. Smrt hladem! Od října 1943 do února 1944 dvacet čtyři lidí z našich řad zemřelo. Byli mezi nimi lidé starší, ale i ti mladí. A všichni měli jedno společné: jejich odolnost se snížila kvůli nedostatečnému příjmu živin. Došly jim fyzické síly, v důsledku čehož trpěli i na duchu, a smrt s nimi byla hotová raz dva.

Pokaždé, když jsme se dozvěděli, že si smrt zase přišla pro někoho z nás, pro někoho z naší dánské kolonie, pomysleli jsme si, že stejný osud by mohl stihnout kohokoli. Ale my jsme chtěli žít, chtěli jsme se dočkat osvobození, chtěli jsme jet zpátky domů!

Naši dobří přátelé, naši dobrodinci jistě pochopí, jak vděční jim jsme. Dobře jsme věděli, že jim jejich laskavost nebudeme moci nikdy oplatit. Odměna spočívá v dobrém skutku samotném a v uspokojení, které určitě cítí, když vědí, že nám zachránili život. Od chvíle, co balíky začaly chodit a naše těla mohla dostat potřebné vitamíny a kalorie, se nám změnil život. Ale psychická pohoda navozená lepší stravou byla stejně důležitá jako ta fyzická, byla totiž posílena vědomím, že na nás doma někdo myslí a tohle všechno pro nás dělá. Protože – uvažovali jsme – pokud se doma takhle starají o to, abychom nezemřeli hlady, najdou také způsob a prostředky, jak nás z toho pekla zachránit.

Ale příchod balíků nebyl prvním milým překvapením. Balíky s oblečením – stejně jako později i balíky s potravinami – byly posílány prostřednictvím Dánského červeného kříže. A v jednom balíku s oblečením leželo i 15 velkých dóz s vitamínovými tabletami A+D a B+C, bylo jich asi 30 000. Neprodleně jsem je rozdělil mezi své krajany. Každý dostal malý pytlík s tolika tabletami, aby mu vitamínový přírůstek vystačil na čtyři až pět měsíců. Jedna starší dáma – bylo jí skoro devadesát – je nadšeně snědla všechny najednou. To přece musí pomoci... A taky že to pomohlo. Vrátila se s námi domů zdravá a šťastná.

Ohromující účinky to mělo na všechny. Bylo krásně vidět, jak se shrbené postavy narovnávají

a postupně se vrací i dánský úsměv. Pár tisíc tablet nám dokonce zbylo, a tak jsem je odnesl do nemocnice. Podle toho, co lékaři říkali, se díky tomu uzdravilo i několik pacientů, které by jinak nebylo možné zachránit. Ano, pomoc našich dánských přátel byla jedinečná. To se pak ukázalo ještě jinak, i když za smutných okolností. Balíky z Dánska nedostávali jenom Dánové. Část těchto balíků, nebo alespoň ty, které odsud byly poslány z mého popudu, měly k adrese připsáno „Nebo dr. Friediger“. Pokud byl adresát mrtvý nebo odvezen transportem, obdržel jsem balík já. Spolu se svým přítelem Axelem Margolinským jsem je pak rozdělával mezi nemocné a ty, kteří žádné balíky nedostávali. Radost, kterou jsme takto mohli rozdávat, byla slovy nepopsatelná a oba jsme se z osobního předávání těchto balíků velmi těšili.

Balíky jsme dostávali také od Švédského červeného kříže. Úžasné balíky obsahující hlavně lahůdky. I naši příbuzní ve Švédsku nám nějaké posílali, avšak mnoho z nich nám nedošlo.

Balíky byly posílány vlakem do Bohušovic, kde je každý den vyzvedávali poštáči. Ze začátku ale ghetto žádnou poštu nemělo a Židé byli úplně odříznutí od okolního světa. Čas od času sice přišly dopisy od Červeného kříže, jenže ty většinou dorazily měsíce po odeslání, a málokdy tak zastihly svého adresáta, buď proto, že byl již mrtvý, nebo šel do transportu. Nicméně v říjnu 1942 byla zřízena pošta. Balíky chodily nepravidelně. Každý ale mohl obdržet jen jeden balík za tři měsíce, což kontrolovali tak, že člověku každý třetí měsíc vydali písemné povolení, které bylo třeba zaslat tomu, kdo vám něco chtěl poslat. Pouze s tímto povolením vám pak odesílatel mohl balík poslat.

Skupina pracovníků – bohušovická skupina – měla za úkol každý den brzy ráno vyrazit do Bohušovic a balíky vyzvednout. Jejich šťastným příjemcům to bylo písemně oznámeno a během odpoledne si měli přijít balíky převzít. Nejprve museli zaplatit celní a balíkovou daň – přibližně 50 Terezínských korun – a pak mohli šťastně odejít s balíkem v ruce. V okolí výdejny pošty vždy panovala radost a nikde jinde nebyly k vidění tak usměvavé a spokojené obličeje jako zde.

Ve „šlojsce“ byl v přítomnosti českého četníka každý balík otevřen a prohledán s cílem najít zakázané zboží, tedy kávu, čaj, papír nebo noviny, ale především cigarety. To mělo být zabaveno a odesláno na velení. Nicméně často, hlavně v případě cigaret, končilo tohle zboží právě ve šlojsce.

Často se stávalo, že Heindl, jeden z velitelových nejhorlivějších mužů, uprostřed noci vtrhl do kasáren a prohledával postele a zavazadla, aby našel cigarety nebo peníze. Když něco objevil – a on vždycky něco objevil – byl dotyčný vděčný, pokud to Heindl vyřešil zabavením vzácného zboží a několika pořádnými fackami, které tak ochotně a rád rozdával. V horším případě to pro provinilce znamenalo transport směr Polsko!

Postupem času se věci vyvinuly tak, že bohušovickou skupinu tvořili téměř bez výjimky pouze Dánové, což se následně ukázalo být nesmírně důležité.

Byli jsme sice úplně odříznutí od okolního světa, ale přátelští čeští četníci nám občas vyprávěli, jak se válka vyvíjí. Výjimečně byly do ghetta propašovány i české noviny. Ale jinak jsme byli odkázáni jen na vlastní představivost, s jejíž pomocí jsme si vymýšleli různé fantasmagorie.

„Naše“ zpravodajství, které jsme si kvůli netrpělivosti sami vybájili, pro nás bylo velkým zdrojem potěšení. Dobývali jsme město za městem ještě dlouho předtím, než se k němu spojenci vůbec přiblížili. Postupovali jsme tak rychle, že jsme jednoho krásného dne obdrželi od Roosevelta následující telegram: „Ne tak rychle, nedokážu s vámi držet krok.“ Kdepak, humor nás navzdory okolnostem neopustil.

A pak se stalo něco, co jednoznačně patří mezi ty nejlepší zážitky z našeho pobytu v Terezíně. Naši věrní z bohušovické skupiny se dovtipili, že z Kodaně pravidelně přicházejí noviny adresované „Dánům internovaným v Terezíně“. Stávající pravidla veškeré čtení novin přísně zakazovala. Každé noviny, každý kus novinového papíru musel být odevzdán. A při otvírání balíků musel „šlojskař“, židovský celník, ihned odstranit novinový papír, pokud do něj něco bylo zabalené.

Ted' je ale potřeba se vcítit do kůže těchto Dánů, kteří s balíky oněch novin zacházeli, dávali je stranou a následně odevzdávali na velitelství. Čtení novin bylo zakázané a tresty za porušení tohoto zákazu byly velmi přísné. Ani toto riziko Dány neodradilo. Neodolali pokušení, a když se nikdo nedíval, schovali jedny pod pracovním oblečením. Byl to nebezpečný experiment, zkusit se to ale muselo. Noviny byly úspěšně propašovány a několik následujících nocí dánská kolonie oslavovala. Výtisk putoval z ruky do ruky, dokud nebyl tak roztrhaný, že už se ani nedal přečíst, načež skončil v kamnech. Nicméně na nás z těch novin dýchnul domov. Nutno říci, že jsme nerozuměli všemu, co se v novinách psalo. Skoro v každém odstavci byla kratičká zpráva o tom, že N. N. byl zastřelen a J. zase nalezen mrtvý v lese, že nějaká továrna vyhořela a další byla vybombardována. Tomu jsme sice nerozuměli, ale dalo se z toho odtušit, že Dánsko povstalo proti svým utlačovatelům a závěrečná bitva započala. Jak rádi bychom se byli této bitvy zúčastnili. Jak smutné bylo, že jsme se odtud nemohli hnout a museli vše nechat na druhých. Když jsme noviny odložili, bylo nám dvakrát tak těžko, že jsme vězni a že nemůžeme být tam, kde by každý Dán i Dánka měli být – uprostřed boje proti zlu, boje za svobodu!

(...)

Z TEREZÍNA DO KODANĚ

13. a 15. dubna 1945 jsou pro nás dánské Židy, které 2. října 1943 odvěkli do Terezína, památné dny, které nikdo z nás předtím nezažil a ani znovu nezažije. Člověk může mít v životě mnoho radostí, může se mu přihodit mnoho věcí, které zanechají nezapomenutelné vzpomínky nebo vzbudí bezbřehé nadšení. Ale radost takového druhu, jaká nás dánské Židy zachvátila ve dnech mezi 13. a 15. dubnem, může člověk pocítit, pouze pokud ji prožije za těch podmínek, za jakých jsme ji prožili my, a vůbec se nedá vylíčit v takové úplnosti, aby ji i jiní bezezbytku pochopili.

Ráno v pátek 13. dubna jsem šel jako obvykle do své kanceláře. V jedenáct hodin ke mně vpadla česká úřednice a volala: „Před velitelstvím stojí dánské auto!“ Její slova jsem pokládal

za žert. Párkrát jsem jí totiž vyprávěl, že jsem často snil s otevřenými očima a náš návrat domů jsem si představoval tak, že pro nás pošlou letadla – nebo že pro nás z Kodaně přijede třicet až čtyřicet autobusů.

Tyhle sny, které mne provázely dnem i nocí, nebyly jen projevem naivního a těžce vydobytého optimismu. Měly svůj původ v pevné víře, že na nás doma nezapomněli, že se nás nějak z tohohle pekla snaží dostat.

Psychologicky vzato je pozoruhodné, že se tyto sny vypařily jako pára nad hrncem, když se teď podle všeho opravdu přihodilo něco neobvyklého. Probudila se ve mně nedůvěra a ještě zesílila, když do kanceláře vpadl jeden z mých dánských přátel a zvolal: „Viděl jsem auto s dánskou vlajkou na kapotě. Zamával jsem řidiči a on mně taky a myslím, že volal něco jako *domů*.“ Tady musím poznamenat, že my Židé jsme nesměli chodit ulicemi, kde se nacházela budova velitelství. To auto mohl dotýčný – pokud tam tedy opravdu bylo – vidět jen z dálky.

Snažil jsem se ovládat a prosil jsem svého dánského kamaráda, aby zklidnil své vzrušení a nevěřil přeludům. Kde by se v Terezíně vzalo dánské auto?

Šli jsme po ulici, která se nijak nezměnila, a přítel byl velmi zklamaný, když auto, které prý viděl, už před velitelstvím nestálo. Bylo to celé dost nepochopitelné, ale – pomyslel jsem si – dřív nebo později nějaké vysvětlení přijít musí. Abych přišel na jiné myšlenky, šel jsem domů s jedním svým známým, profesorem z Prahy, a ukázal mu knihu s obrázky Kodaně. V duchu jsem se do královské Kodaně přenesl. Tehdy za mnou přiběhl ordonanc s rozkazem od velitele tábora. Mám se prý k němu neprodleně dostavit. Myslel jsem, že mi srdce vyskočí z hrudi, tak silně bušilo. Párkrát jsem na velitelství byl, když dorazilo oblečení nebo balíky s potravinami a já měl potvrdit jejich přijetí, nebo když jsem přijímal rozkazy, které se nějak týkaly mých krajanů. Tyto návštěvy se mě ale příliš nedotýkaly. Jenže teď – po těch předešlých zprávách! Že by se mé sny opravdu naplnily?

Přivedli mě k veliteli, který seděl ve své kanceláři spolu s výše postaveným příslušníkem SS a nějakým neznámým mužem. Byl to doktor Holm z Kodaně! To on si vzal slovo a oznámil mi, že Dánové pojedou do Švédska a vyzvednou je autobusy Folkeho Bernadotta. Přemítám, že kdyby se mi v tomto okamžiku otevřelo nebe, tak by mě pohled na tu nádheru jen sotva ohromil více než tato zpráva. Seděl jsem na židli jako přikovaný a musel jsem se tvářit opravdu zvláště, protože doktor Holm musel zprávu zopakovat a velitel tábora zase nezvykle mírným hlasem pravdivost zprávy potvrdit. Byl to znovu jen sen, jedna z mých představ? Ne – byla to skutečnost!

Sdělili mi, abych okamžitě vyhledal všechna pracoviště a byty Dánů a oznámil jim, ať si hned sbalí věci, a ještě ten večer – třináctého – se dostaví do Mysliveckých kasáren, odkud se bude odjíždět.

Bylo by marné snažit se popsat náladu, která v následujících hodinách u dánského osazenstva panovala.

Jen drobný příklad: když jsem o dvě tři hodiny později procházel dánské domy, abych zjistil,

jak se pokročilo s přípravami na cestu, narazil jsem na rodinu – otec, matka a dvě děti – plačící mezi svými věcmi. Vyhlídky na svobodu je tak zasáhly, že nebyli schopni sebrat síly a zabalit si kufrы.

Znovu mě zavolali k veliteli. Teď mi řekli, že Dánskem budeme jen projíždět a že mám své krajany varovat, aby se nebouřili, protože Němci žádné protesty nestrpí.

Pár minut potom, co bylo oznámeno, že se Dánové vrací domů, vědělo celé ghetto, co se děje. Naši souvěrci přijali tuto novinu s obrovským nadšením a upřímnou radostí. Ale brzy se dostavily stesky: „Naši ochránci odjíždějí, jsme ztraceni!“ – naříkali. Protože Dánové byli považováni za takové strážné anděly: dokud byli v Terezíně, bylo město ušetřeno. Teď odjíždějí a Němci budou mít volnou ruku. Ano, to byl rozšířený názor po celou dobu našeho pobytu v Terezíně.

Celou sobotu byla Myslivecká kasárna obléhána našimi souvěrci. Každý měl příbuzného v té či oné zemi a my je měli od jejich blízkých, kteří trpěli v zajetí, pozdravovat.

Konečně přišla neděle 15. dubna. V šest hodin vjelo do Terezína 35 bílých autobusů a zastavily se před Mysliveckými kasárny. O dvě hodiny později už sedělo 423 Dánů ve vozech a jejich zavazadla byla přivázaná na střeše.

Dali nám znamení k odjezdu. Když jsme projížděli, stáli snad všichni obyvatelé ghetta na cestě a na náměstí hrál orchestr. Byla to „rozlučková oslava“ jako žádná jiná. Nedá se ale popřít, že se s naší bezmeznou radostí mísil také stesk. Vždyť jsme tu našli plno dobrých přátel a nyní jsme se strachovali o jejich osud.

Dorazili jsme k bráně ghetta a ona se otevřela – byli z nás svobodní lidé. Nikdo z nás ani nehlesl. Prostě jsme nemohli. Všechno to bylo tak nepředstavitelné, tak pohádkové. Odteď jsme si museli zvykat, že jsme „svobodní lidé“.

V pět hodin odpoledne téhož dne jsme dorazili do Drážďan. Z rozhovorů s doktorem Krebsem a kapitánem Falkem jsem se dozvěděl, že se nacházíme ve velmi nebezpečné situaci, protože není jisté, zda pronikneme přes frontu severně od Drážďan. Mluvílo se o tom jet do Švýcarska, aby celý konvoj nebyl ohrožen, ale zkusili jsme štěstí a jeli přes Drážďany, které se proměnily v jednu velkou zříceninu. Tu a tam se vyskytla nepoškozená vilka, ale většina domů už nestála. Děsivě smutný pohled.

Původní záměr byl jet celou noc, abychom co nejdříve dosáhli dánských hranic. Ale nešlo to. Připletli jsme se do rozhodujícího střetu obou vojsk, přesně na tom místě, kde se měli setkat spojenci.

Proto jsme tuto noc strávili v tmavém lese u Postupimi a vyrazili hned v šest hodin ráno. Ukázalo se, že to bylo velmi chytré a prozíravé rozhodnutí, protože tu noc byla Postupim zasažena bombardováním a město bylo skoro srovnáno se zemí. Pro autobusy bylo těžké projíždět mezi rozvalinami, které po nočním útoku ještě hořely. Podobný pohled – hořící město – nabízel Kyritz, po cestě k Pritzwalku, a taky Schwerin, jehož obyvatelé byli ještě vyděšeni po bombardování, kterému byli vystaveni jen o pár hodin dříve.

Další noc v autobusech.

V sedm hodin ráno 17. dubna jsme překročili dánské hranice.

Byli jsme v Dánsku!

Na světě není nic, vůbec nic, co by se dalo přirovnat k okamžiku, kdy jsme po osmnácti měsících otrockého života znovu vkročili na dánskou půdu.

Naši první dánskou zastávkou byl Padborg. První, kdo nás pozdravili, byli baronka Wedellová a doktor Krarup. Dostali jsme opravdu potřebnou očištnou koupel, skvělou snídani, pár hodin odpočinku a pokračovali jsme přes Aabenraa, Haderslev, Kolding a Odense.

Všude nás přijali se srdečností, které nebylo rovno. V Odense jsme přenocovali a 18. dubna v šest hodin jsme se vydali do Kodaně, kam jsme dorazili kolem oběda.

Jak je papír trpělivý. Člověk píše „Kodaň“, ale může vůbec vyjádřit pocity, které nás naplňovaly, když jsme projížděli ulicemi Kodaně? Protože jsme neměli budit moc pozornosti, jely autobusy k přístavu Frihavnen bočními ulicemi. Tam na nás čekal trajekt do Malmø, kde jsme oslavili shledání s našimi blízkými a přáteli.

My dánští Židé z Terezína cítíme, že dlužíme hraběti Folkemu Bernadottovi, který nám zachránil život, vřelý dík. Ale nezapomínáme ani, co dlužíme také všem těm lidem, kteří nás s nasazením vlastního života zachránili před jistou smrtí.

Překlad Antonín Bílek, Veronika Fimbingerová, Alena Fröhlichová, Klára Galuščáková, Jan Mrva

IB KATZNELSON (1940)

Kniha Iba Katznelsona „Nechte ho zemřít. Dvouletý kluk v Ravensbrücku a v Terezíně“ (*Lad ham dø. 2-årig i Ravensbrück og Theresienstadt*) vyšla v nakladatelství Syddansk Universitetsforlag v roce 2017. Katznelson byl do Terezína deportován se svou matkou Karen Katznelsonovou coby dvouletý, do Terezína byl už předtím deportován i jeho otec a širší rodina, jeho kniha je tudíž založena na rodinné paměti, dopisech a jiných rodinných písemnostech a Katznelsonových vlastních rešerších.

IB KATZNELSON

NECHTE HO ZEMŘÍT. DVOULETÝ KLUK V RAVENSBRÜCKU A V TEREZÍNĚ

(*Lad ham dø. En 2-årig i Ravensbrück og Theresienstadt*)

To, že se těch pět výše jmenovaných, které do Terezína deportovali omylem, vrátilo zpátky do Kodaně, mimo jiné znamenalo, že se v Kodani dozvěděli o tristní situaci s jídlem v Terezíně. Na základě jejich poznatků byl sestaven obsah potravinových balíčků posílaných vězňům.

První balíčky s jídlem dorazily do Terezína koncem února 1944. Hans Sode-Madsen ve své knize *Terezín – a dánští židé 1940–45 (Theresienstadt – og de danske jøder 1940–45)* popisuje, že nejdřív bylo třeba sehnat konkrétního odesílatele, dále že balík musel být poslán individuálně, v Terezíně se jeho doručení muselo potvrdit a odesílateli bylo rovněž možné poslat poděkování. V mnoha případech uprchli rodiny a přátelé deportovaných do Švédska, a tak bylo nutné sehnat pro odeslání balíků „kmotry“.

Také mí rodiče potvrzovali doručení balíků. Někdy jim potraviny posílal můj strýc, který je zmíněn v maminčině dopisu z vězeňského tábora v Horserødu, a někdy byla odesílatelem babička. Další děkovný dopis poslali známému, o kterém se zmiňuji na začátku tohoto svědectví a u kterého se ukrývali na začátku října 1943. Někdy nám poslali balíček i lidé, o kterých jsem nikdy předtím neslyšel.

Balík obvykle obsahoval: ¼ kg cukru, 1 kg sýra, 1 plechovku šprotů a 1 plechovku makrely, 1 ks. mýdla, ¼ kg žitných sušenek, ½ kg másla, 20 kostek bujónu, 1 kg salámu, ½ kg knekebrotu, 1 plechovku vepřového.

Je zjevné, že standardní balíček nebral v potaz židovské stravovací předpisy.

Elias Levin, který byl velice zbožný, nepíše ve svém vyprávění konkrétně nic o tom, jak zacházel s obsahem balíků Červeného kříže, ale o jídle jinak uvádí, že se tam občas objevily kádě s teplým jídlem, ze kterého se kouřilo a které krásně vonělo masem. Lidi nemohli vědět, jestli je to konina, která je podle židovských předpisů zakázaná, nebo jestli to maso není zkažené. Taky píše, že se často stalo, že ty, kdo jídlo z kádí jedli, našli na latríně s průjmem. Zničili si žaludek a nebylo jim pomoci. „My“, píše Levin, „ortodoxní židé jsme to zvládali lépe, protože jsme se masu vyhýbali.“

Já a moje maminka jsme původně měli být posláni s dalšími Dány z lágru v Horserødu přímo do Terezína, ale jelikož jsme nedorazili současně s ostatními a nevědělo se, kde se nacházíme, byly naše balíčky rychle zabaveny. Zatímco tedy Dánové dostávali balíčky od února 1944, my s maminkou jsme obdrželi první balík až koncem června, asi dva měsíce po našem příjezdu do Terezína. Potvrzení napsané maminčiným písmem mám právě z prvního přijetí zásilky.

Po dlouhém pobytu v Ravensbrücku – navzdory stravě, kterou jsme v té době dostávali od několika dánských vězeňkyň – jsme byli silně podvyživení. Velká svízele proto byla, že jsme ze začátku žádné balíky nedostávali a museli jsme se spokojit s tím, co nám dají ostatní členové rodiny. A na rozdávání toho opravdu moc nebylo.

Ze stejného důvodu potravinové balíky nedostávala ani Corrie Meyerová, a tak se obrátila na rabína Friedigera a přiměla ho, aby jí dal zásoby z nevyzvednutých balíčků. Corrie proto přirozeně ponoukla mého tatku, aby si šel za Friedigerem pro pomoc i on. Přebývajících balíky byly adresovány Dánům, kteří zemřeli, ale v Kodani to ještě nevěděli, a proto jim jídlo nadále posílali. Když táta kvůli mně tedy požádal o nějaké „nouzové zásoby“, dostalo se mu hodně nazlobené odpovědi, že je „schnorrer“ (žebrák) a žádnou pomoc nedostal.

Proto mě dost překvapilo, když jsem si přečetl Friedigerovu poznámku v jeho knize o Terezíně z roku 1946: „Pokud byl adresát mrtev nebo šel do transportu, obdržel jsem balík já. Spolu se svým přítelem Axelem Margolinským jsem je pak rozdělával mezi nemocné a ty, kteří žádné balíky nedostávali. Radost, kterou jsme takto mohli rozdávat, byla slovy nepopsatelná a oba jsme se z osobního předávání těchto balíčků velmi těšili.“

I mezi vězni v Terezíně byly rozdíly a my zjevně mezi ty fajnové nepatřili.

V lednu 1945 se údajně začaly sbírat podpisy proti Friedigerovu svévolnému vydávání balíčků. Můj otec vyprávěl, že dokonce i Friedigerův syn nesouhlasil s otcovým rozhodováním, které mnohým očividně přišlo nespravedlivé. Další příklad, shodný se zkušeností mého otce, se týkal mladé ženy, která byla deportována spolu se svými rodiči. Byla přesvědčena, že jí žádný z přebývajících balíčků nedali, protože pochází z Ruska. Otec zmiňuje, že můj dědeček byl trochu snob a pokusil se mu zabránit, aby petici podepsal, ale neúspěšně.

Maminka vyprávěla: „Po nějaké době jsem už kupodivu vlastně neměla zas takový hlad. Bylo to, jako by hlad zmizel, už jsem si na něj zvykla. Měla jsem spíš žízeň a myslela jen na sladové pivo. Nevím ani proč, pivo jsem doma nikdy nepila. Jediné, na co jsem myslela, ale bylo tohle černé sladké pivo.“

Otec měl s hladem docela podobnou zkušenost. Často říkával, že snášet zimu v Sachsenhausenu bylo mnohem horší než vydržet hlad v Terezíně.

Postřehy mých rodičů o hladu jsou bezpochyby tak trochu v rozporu s tím, co vypráví jiní dánští vězni, kteří si zjevně na hlad nezvykli.

Annie vypráví: „Pamatuji si, že balíčky od Červeného kříže obsahovaly též sušené mléko a ovesné vločky. Jeden den jsem se ulila z práce a seděly jsme společně s Karen nahoře na mé palandě, každá na svém konci postele. Všichni byli v práci. V baráku jsme byly s Karen samy, proto jsem jí dala ovesné vločky s mlékem a cukrem. A tak jsme si tam na nich pochutnávaly a přitom si vyprávěly, co jsme v uplynulé době zažily. Bylo to báječné.“

Jak už jsem zmiňoval dříve, zvelebení části Terezína před návštěvou delegace Červeného kříže znamenalo, že některé ubikace byly vylepšeny, a tím si část dánských Židů včetně nás polepšila – ovšem ne všichni. (...)

RADNIČNÍ 1

Naše vylepšené bydlení se nacházelo v přízemí v Rathausgasse 1. Tam byl náš nový „domov“. Literatura o Terezíně v několika případech uvádí, že stěhování Dánů do lepšího bydlení probíhalo od začátku června 1944, zatímco jinde se píše, že začalo bezprostředně před návštěvou delegace. Pojdme se blíže podívat na dokumenty, které o tomto období mám.

Nejpřesnějším zdrojem informací o tom, kdy přesně jsme se s rodinou přestěhovali do pokoje v Rathausgasse, jsou poštovní potvrzení, která jsem si nechal, když jsem přebíral potravinové balíčky od Červeného kříže.

Potvrzení k vyzvednutým balíčkům prozrazují, kde jsme bydleli v květnu a v červnu, tedy před a po návštěvě delegace, neboť jsou na nich následující adresy:

22. května bydlel otec na Hauptstrasse 55/1

5. června bydlela babička ve Westgasse 6-10

14. června bydlel otec v Hauptstrasse 55/1

25. června bydlela babička v Rathausgasse 1

Adresy na potvrzeních ukazují, že začátkem června babička nebydlela v kasárnách, ale ve Východních barácích, tedy pod Mysliveckými kasárny (Jägerkaserne), nejspíše v baráku č. 6, pokoj č. 10.

Otec bydlel 14. června na Hauptstrasse, tj. v Hannoverských kasárnách, kde spali na třípatrových palandách. Vypráví: „Tam, kde jsem bydlel, to bylo upravené a čisté, bez blech a vší. Na půdě vši byly. Ale starší našeho pokoje (Zimmerälteste) pravidelně otvíral okna a větral. Každý den uklízel a myl podlahu.“

K 25. červnu jsme byli hlášeni na Rathausgasse 1, v jednom ze čtyř zvelebených „dánských domů“. Vše tedy nasvědčuje tomu, že jsme do vylepšeného bydlení byli přestěhováni bezprostředně před návštěvou z Červeného kříže.

Přestěhování do přízemí v Rathausgasse znamenalo, že naše rodina byla znovu pohromadě, samo sebou to tam ale bylo malé. Bydleli jsme v místnosti velké sotva 20 m². Byla tam dvoukřídlá okna do ulice, tabulky byly rozdělené příčkou a na té jsme měli zrcadlo. Nebyly tam žádné palandy, jen jednolůžkové postele a stála tam šatní skříň, která byla společná. Jinak tam pochopitelně moc místa nebylo, takže věci jsme měli pod postelema.

Překlad Klára Šafaříková

KLARA TIXELLOVÁ, roz. RUBENOVÁ (1929 – 2000)

se narodila a vyrůstala v Kodani. Do terezínského ghetta ji nacisté deportovali s rodiči a sourozenci, po cestě oslavila své čtrnácté narozeniny. Její otec Leon Ruben v Terezíně tři měsíce po příjezdu zemřel. Matka a sourozenci zde žili v otřesných podmínkách přes rok a půl. Nicméně přežili. Po návratu se Klara potýkala s posttraumatickým syndromem. Provádala se do Švédska a vychovala tři děti. Asi nejtěžší rozhodnutí pro ni bylo jim povědět o svém traumatu z války. Se svými zážitky z Terezína se dokázala svěřit až ve stáří. Její příběh se stal součástí výuky o holokaustu v dánských a švédských školách. Její potomci žijí v Dánsku a ve Švédsku.

V osmdesátých letech 20. století darovala do terezínského muzea svůj náramek, který si z ghetta přivezla. Byla to její jediná památka na zdejší pobyt.

Vzpomínky a líčení Klary Tixellové z roku 1950 byly původně zveřejněny na webu Dánského centra pro studia holokaustu a genocidy.

KLARA TIXELLOVÁ, roz. RUBENOVÁ Vzpomínky

Z Terezína si vzpomínám na spoustu věcí. Ještě teď si pamatuju na ten páteční večer, kdy mě zatkli a odvezli na molo Langelinie, pak na pobyt na lodi, kde jsem „oslavila“ svoje čtrnácté narozeniny, cestu ze Swindemünde v dobytčáku, kde nás v každém voze bylo 45, jak hroznou žízeň jsme měli, jak příšerné bylo nemoci si dojít na záchod, a když nás konečně pustili ven, tak konat potřebu, když nad námi stáli vojáci s nachystanými bajonety.

PŘÍJEZD DO TEREZÍNA

Do Terezína jsme přijeli v úterý 5. října a udělalo na mě velký dojem, že všichni lidé měli na levé straně hvězdu. Hned jsme byli odvezeni do Ústeckých kasáren, kde jsme všichni přespali v jedné místnosti na slaměných balících. Další den jsme museli projít „schleuse“ (šlojskou), což znamenalo, že nám vzali všechno, co mělo nějakou hodnotu. Později nás znovu vezli za město do Západních baráků. Když jsme projížděli městem, velmi jsme se divili, že nás všichni muži zdraví, až později jsme se dověděli proč: šlo o vojenský pozdrav mezi árijci a nezdravili nás, ale četníka vpředu na voze. Kvůli tomuhle vojenskému pozdravu chodilo hodně mužů bez čepice. Umístili nás do jednoho Západního baráku, na jednu stranu muže, na druhou ženy a děti. Před baráky byl ostnatý drát a pro 200 lidí tam nebylo zrovna moc místa, ale šlo to. Nás děti neustále napomínali, ať jsme zticha a bereme ohled na nemocné a na nervy dospělých. Nemohli jsme si pořádně hrát, neměli jsme žádné hračky ani žádné věci, nesměli jsme dělat hluk a neměli jsme se kam vrtnout. A tak jsme dělali to, co dospělí: postávali jsme v hloučcích a probírali situaci. Takhle to šlo až do 12. října. Tehdy jsme byli převezeni přímo do ghetta.

To odpoledne, kdy nás po malých skupinkách převázeli do ghetta, byla tma jako v pytli. Práceschopné muže ubytovali do Hannoverských kasáren a pracující ženy šly do Hamburských kasáren. Když jsem tyhle dva názvy slyšela, myslela jsem si, že zase pojedeme pryč, a byla jsem strachy bez sebe, dokud mě neuklidnili, že jde jen o kasárna toho jména. Dali nás na půdu v Hamburských kasárnách, kde už bydlelo zhruba padesát žen. Na místě, kde je natěsnáno hodně lidí, nejde vždycky všechno hladce, a tak se stávalo, že jsme se někdy hádaly s těmi okolo. Hlavně s Češkami. Záviděly nám, že jsme byly na svobodě tak dlouho a netýkala se nás

výjimečná nařízení, která postihla Židy v Německu a v Československu. A my jim záviděly, že z Prahy dostávaly balíčky. A my měly jen denní příděly, které prázdný žaludek moc nezasytily. Mluvily spolu česky, a to hlavně když byly od sebe tak daleko, že musely křičet. Většinou se nám tímhle způsobem chtěly posmívat, my zase na oplátku na sebe mluvily dánsky. Samozřejmě jsme spolu ale neválčily pořád.

SČÍTÁNÍ LIDU

Zejména jedna událost nám dala příležitost být si vzájemně nápomocní, a to sčítání lidu. Němci během jedné z prohlídek zjistili, že skutečný počet lidí neodpovídá údajům v evidenci. Nařídili tedy sečtení vězňů, které mělo proběhnout mimo město, v místě, kterému říkali Bohušovická kotlina. 11. listopadu 1943 ve čtyři hodiny ráno jsme se seřadili na dvorech před kasárnami a v šest jsme se vydali na pochod z města do kotliny, kde jsme se měli rozestavět do útvarů po sto lidech. Museli jít všichni, včetně nemohoucích. Výjimka platila jen pro děti do jednoho roku a pro nemocné, kteří leželi v nemocnici a doktoři je označili jako *gehunfähig* (neschopné chůze). Všechny nemocné nicméně shromáždili do jedné nemocnice. Stáli jsme tedy na poli, všude kolem čeští četníci a takhle jsme čekali několik hodin, než přijeli nějací důstojníci SS a spočítali nás. Po několika dalších hodinách nás spočítali znova. Pořád jsme tam stáli a během toho čekání jsme snědli svoje příděly: plátek chleba a půl konzervy paštiky. Začali jsme mít strašný hlad, byli jsme unavení a netrpěliví a děti se daly do pláče, ale pokyn k odchodu stále nepřicházel. Odpoledne se rozmrholilo a země se proměnila v bahno. Nebe nad našimi hlavami křížovala německá letadla a my čekali, že na nás každým okamžikem dopadnou bomby. V deset večer konečně zazněl signál: domů. Po nějakých šestnácti hodinách tam venku byl člověk vděčný, že si mohl konečně zalézt do svého zblešeného pelechu, tam se natáhnout a spát.

VYUČOVÁNÍ A ŠKOLNÍ DOCHÁZKA

Když jsme se přestěhovali do podkroví, trávil jsem zpočátku většinu času potulováním po městě: sháněla jsem jídlo, což snadno zabralo dost času, a hrála jsem si s několika českými dětmi, které bydlely nedaleko.

Dále jsem se podílela na činnostech určených pro dánské děti, které pořádaly dvě paní z Dánska. Učitelka slečna Fischerová a studentka učitelského ústavu slečna Choleva se okamžitě přihlásily, že dánské děti zabaví. Slečna Choleva o této práci píše v knize *A každodenní život se změnil – škola ve zlých časech* v kapitole s názvem *Dánská školní výuka v Terezíně*:

„Němci zakázali všechny formy školního vyučování, povoleno bylo pouze Kinderbeschäftigung (zaměstnání dětí). Židovské úřady to vykládaly tak, že všechny druhy vzdělání bylo jednoduše možné označit názvem ‚Beschäftigung‘. Není divu, že otázka zaměstnání dětí se stala naléhavou, jelikož rodiče byli nasazeni na práci, a všelijaké zážitky prvních dní se ukázaly být každodenní rutinou. Na práci s dětmi se okamžitě přihlásily dvě Dánky. Slečna Edith Fischerová z židovské dívčí školy v Kodani a já. Jakmile skončila ‚Hundertschaft‘, stovka hodin práce všeho druhu, což bylo něco, k čemu byl donucen každý nový obyvatel ghetta, za příznivých podmínek si člověk mohl vybrat práci, na kterou byl zvyklý z domova.

Ze strany ‚Jugendfürsorge‘ (Úřad péče o děti a mládež) chtěli, aby výuka dánských dětí probíhala v německojazyčných dětských domovech a my dvě vedoucí, slečna Fischerová a já, jsme měly působit jako tlumočnice. Návrh byl motivován katastrofálním nedostatkem prostoru (skupinka o 5–6 dětech nebyla to samé jako poskytnout místnost čtyřiceti dětem), navíc v ghettu byly knihy ve všech jazycích kromě dánštiny, a tím pádem by se dánské děti mohly bezbolestně naučit cizí jazyk. Samozřejmě jsme silně protestovaly a vysvětlily jim, že naším cílem je – i bez knih – předat našim dětem porozumění a lásku ke všemu dánskému. Aby děti, ať už naše zajetí bude trvat jakkoli dlouho, nebyly tolik poznamenány „pobytem v cizině“, aby věděly, že jejich domovem je Dánsko a aby pochopily, že to nebyli krajané, kdo nám přál neštěstí. A nám se mělo podařit jim poskytnout znalosti, aby nezameškaly tolik z běžné školní docházky.

‚Jugendfürsorge‘ se nám podařilo dostat na naši stranu, získaly jsme sice jejich srdce, prostory ale nikoli. Prozatím jsme se shodly, že školu uspořádáme pod širým nebem. Dvě a půl hodiny dopoledne i odpoledne jsme vždy shromáždily děti na baště – na velkých hradbách, které obklopovaly město a které v jihozápadní části města Němci uvolnili. Odsud byl směrem na severovýchod ten nejúžasnější výhled na svah s idylickými Litoměřicemi a jejich mnoha malými domky s červenými střechami. Na opačné straně se pak táhla rovinatá krajina s bílým venkovským kostelem v Bohušovicích. Na tomto místě, kde svoboda byla téměř na dosah ruky, když jsme pominuli špínu a bídu v ghettu, jsme úplně zapomínali na okovy našeho vězení. Hráli jsme na honěnou i jiné hry, tančili lidové tance, dělali jsme gymnastiku, dokud jsme se nezahřáli dost, abychom mohli vyrazit na menší procházku, a přitom jsme chvíli počítali, chvíli se učili básničky, pak zase třeba vyprávěli příběhy a pozorovali rostliny a zvířata. Postupně nám začalo být jasné, že takováto výuka, tato škola v přírodě, není moc praktická. Byla polovina listopadu, a i když jen málokdy pršelo nebo byla bouřka, neustále jsme v našich podzimních šatech mrzli, chuť k jídlu ale stále rostla. V ‚Jugendfürsorge‘ dělali, co bylo v jejich silách, aby nám pomohli, ale střechu nad hlavou jsme dostali až začátkem prosince.

Když naše děti přišly do ghetta, byly mnohem lépe živené než děti z Německa, Československa, Holandska a Rakouska, z nichž některé byly internovány už od zřízení ghetta v listopadu 1941. Ale možná právě vinou náhlého přechodu na nechutné šedé jáhlové, krupicové a bramborové polévky naše děti během zimy pobyly na kost a tváře jim zbledly. Měly jednu nemoc za druhou:

černý kašel, spálu, žloutenku a impetigo (velké mokvající vředy, které pravděpodobně vznikaly kvůli blešímu kousnutí ve spojení s avitaminózou). Děti do 14 let neměly povinnost pracovat, i přesto bylo celkem běžné, že děti ve věku mezi 11 a 14 lety pracovaly. Nepracovaly ze zvědavosti nebo pro zábavu, ale s vidinou většího množství jídla. Pokud byly vytrvalé, mohly obden získat o polovinu větší oběd. Ve skutečnosti to znamenalo, že dostaly na rozdíl od normální porce o dvě až tři malé brambory a 0,05l haše víc. Jenže to stačilo k naplnění prázdného žaludku jen na krátkou chvíli. Naše velké děti, chlapci i dívky, se tohoto řešení ani po několika týdnech v ghettu nevzdali a pracovat nepřestali, protože se z nich ze dne na den stali mladí dospělí, kteří už nechtěli jen poslušně sedět v lavici, ale cítili se zavázáni hrozbou a napětím, které ve městě vždy vládlo a které Němci, kteří neměli svědomí, neustále udržovali.

Školkové děti bylo nutné po několika dnech na baště umístit do stávajících dětských domovů. Netrvalo dlouho a ony si se svými novými malými kamarády porozuměly. Ano, právě ony uměly z nás Dánů jako první počítat česky.

KDE VŠUDE JSEM PRACOVALA

Hned po ukončení her na baště jsem dostala práci jako ordonanc v kanceláři pro Arbeitseinsatz v Hamburských kasárnách. Být ordonanc znamenalo přenášet písemné rozkazy z kanceláře do kanceláře, a protože v táboře nebyly telefony, posílal se každý rozkaz přes poslíčka. Ještě předtím jsem měla za úkol třídit a vyplňovat kartotéční lístky a tahle práce se mi zpočátku zamlouvala. Nosila jsem lístečky se zprávami z jedné kanceláře do druhé, a jelikož jsem neměla kam spěchat, dávala jsem si hezky načas, ráda jsem si každé místo pořádně prohlédla a poslouchala, co se tam děje. Udělala jsem si díky tomu představu, jak obrovský celý administrativní aparát je, a občas jsem samozřejmě zažila i něco výjimečného. Jednou jsem třeba jako obvykle čekala v jedné kanceláři, zatímco přede mnou něco vyřizoval jakýsi postarší pán, a když pak odcházel, něco si zapomněl. Samozřejmě jsem za ním vyběhla a tu věc mu vrátila a on, místo aby mi odpověděl obvyklým německým „Danke Schön“, řekl „Merci“. Později jsem se dozvěděla, že to byl francouzský ministr a museli tehdy mít tlumočníka, protože neuměl německy. Z nějakého důvodu mi tahle událost utkvěla v paměti obzvlášť silně.

Když už mě kanceláře přestaly bavit, našla jsem si jiné místo. Nechala jsem se přeřadit do válečné výroby v Jižních barácích. Pracovala jsem v oddělení galanterie, kde se vyráběly peněženky a pouzdra na doklady, které se pak posílaly do říše. Přirozeně netrvalo dlouho, než mě omrzelo dělat rohy na deskách, které byly jinak z lepenky.

Doslechla jsem se, že v táboře je jedna paní, která má jako *Beschäftigung* výuku angličtiny, tak jsem ji vyhledala a přidala se do skupinky dívek v mém věku. Byla to dobrá učitelka, během vyučování mluvila jenom anglicky, ale celé to rychle skončilo, poněvadž ji poslali do transportu.

Pak jsem dělala v krejčovské dílně, kde jsme zašivali oblečení pro chlapce z dětského domova, ale to byla tak nezáživná práce, že jsem si co nejdříve našla něco jiného.

Nechala jsem se tedy přeřadit k *Landwirtschafts Jugendabteilung* (mládežnické zemědělské brigádě). O práci v *Landwirtschaftu* – zemědělství – byl velký zájem, zčásti protože bylo skvělé dostat se ven mimo ghetto a zčásti protože se tak člověku naskytla výborná příležitost šlojsovat, schovat si všemožné plodiny pod oblečení a propašovat je do ghetta. Ke ghettu patřilo 265 hektarů půdy a pěstovala se na ní cukrová řepa, obilí, kukuřice, tuřín, rajčata a spoustu další zeleniny a všechno se to odváželo do Německa. Já jsem obdělávala kukuřici, která ale v tu dobu bohužel ještě nebyla zralá. Taky jsem pracovala na jedné velké louce pěkný kus cesty od ghetta. Měli jsme hrabat seno, na což jsem vůbec nebyla zvyklá, a navíc bylo strašlivé horko, takže jsem se ulívala, kdykoli se mi naskytla příležitost. O kus dál na poli cvičilo několik kluků z *Hitlerjugend* na větroních. Hned za polem tekla řeka Ohře, a když jsme odvedli dobrou práci, český četník, který nás hlídal, nám dovolil jít si zaplavat. To bylo blaho. Poprvé v životě jsem plavala v řece a užívala jsem si to plnými doušky. Než pustili nějakou skupinu pracovat mimo ghetto, zapsali si počet osob a pak nás varovali, že pokud se u někoho cestou zpátky při namátkové kontrole najde nějaká zelenina či jiné plodiny, bude potrestána celá skupina. I přesto se samozřejmě pašovalo ve velkém a jedním z nejpříčinlivějších pašeráků byl jeden z mých bratrů. Jelikož byl vyučený zahradník, přidělili mu místo v *Landwirtschaftu* a domů se pravidelně vracel s mrkvemi v holínkách, rajčaty v rukávech a podobně. Jednou to však málem dopadlo zle. Pracoval s jedním dánským kamarádem na políčku nahoře na baště za ghetttem. Nedaleko od nich, skoro úplně na kraji bašty, rostla hrušeň. A zatímco si tak trhali hrušky, objevil se na cestě pod svahem německý důstojník. Když ty dva na stromě uslyšel, zařval, ať okamžitě mažou dolů, a přitom vystřelil do vzduchu. Rozhodli se zmizet a oba seskočili těch deset metrů z bašty dolů. Můj bratr vyvázl jen pomlácený a s nějakými odřeninami, ale jeho kamarád si při pádu zlomil nohu. Ten Němec je naštěstí nenašel, jenomže kamarád tam musel zůstat ležet až do večera, kdy ho odvezli zpátky do ghetta koňským povozem. K té zraněné noze dostal i zápal plic – vyšly ho pěkně draho, ty hrušky.

Moje další práce byla ve „škole pro hospodyně“, kam jsem měla jít do učení. Někdo si usmyslel, že vyškolí mladé dívky v tom, jak se správně starat o domácnost, samozřejmě v naprosto primitivní formě. Učily jsme se tedy drhnout podlahu, dvakrát do týdne jsme také uklízely v chlapecském domově, kartáčovaly jsme klukům oblečení, aby na něm nezbylo ani smítko prachu, a učily jsme se správně prát a žehlit. Bylo to nicméně naše vlastní oblečení, cizí jsme prát odmítaly, ale dělaly jsme to v domovech pro mládež.

Naše učitelka nám také ukazovala, jak plést rozličné vzory, samozřejmě na malých kouscích, jelikož jsme neměly pletací přízi. Druhá učitelka, jistá paní Merzbachová, která měla za manžela profesora a patřila proto mezi prominenty, vyučovala intelektuální předměty.

Výuka probíhala v jejím pokoji v Magdeburských kasárnách. Celé hodiny v kuse nám předčítala

Goethovu *Ifigenii* (samozřejmě v němčině) a my se mohly utlouct nudou. Když už se to nedalo vydržet, řekly jsme jí, že tomu nerozumíme, a ona s námi místo toho začala probírat počty. Dvě z nás byly Dánky, zbylých pět šest dívek pak Holanďanky, Češky a Němky. Ostatní děvčata nechodila do školy už několik let, takže my z Dánska jsme před nimi měly výrazný náskok, což způsobilo nejednu rozepři. Po velkých říjnových transportech v roce 1944 škola skončila, protože obě učitelky i většinu žaček odvezli.

Po výpomoci u transportů jsem nastoupila v *Säuglings-und Kleinkinderheim* (domově pro kojence a malé děti), kde jsem pracovala až do odjezdu domů v roce 1945. Práce v *Säuglingsheimu* mě bavila a moje nadřízené sestry byly ohromně milé. V našem oddělení jsme měly asi šestnáct dětí ve dvou malých pokojích. Postýlky byly tak natěsnané jedna na druhou, že se mezi nimi dospělý člověk sotva protáhl. Mezi dětmi bylo několik sirotek. U jednoho chlapečka jsme netušily jméno ani věk, odhadovaly jsme, že mu může být kolem dvou a půl roku a že bude zaostalý. Asi roční holčičku sem přivezli úplně samotnou z Berlína, když jí bylo půl roku, její matku zatkli a děvčátko Němci poslali do Terezína. Jiné dítě zase mělo arijského otce, který žil v Praze, ovšem matku s dítětem deportovali. A nakonec tu bylo i několik dětí, které měly oba rodiče v Terezíně. Byly často nemocné, a když šlo o něco nakažlivého, onemocněly všechny naráz. Tyhle nemoci byly vyčerpávající a zotavování z nich náročné.

Když měla do Terezína přijet na kontrolu ona slavná komise, všechno se vypucovalo a vyzdobilo, aby její členové získali co nejlepší dojem. Většina z toho byla fraška, ale tou největší parodií bylo, když večer před příjezdem komise vydrhli i chodníky. I dětský domov se dočkal vylepšení, dostali jsme nové postýlky, dole v přízemí byly zřízeny tři místnosti s hračkami a přímo před *Säuglingsheimem* krásný dětský pavilonek, ve kterém byly velké prosklené posuvné dveře, a když se otevřely, vznikla tak hezká venkovní lehárna. Pokud vím, pavilonek se tehdy využil poprvé a naposled.

URNY

Postupem času se Němcům na všech frontách dařilo stále hůř, a tak si vybíjeli svůj vztek na Židech v ghettu. Vypisovali transporty, tyhle cesty do podsvětí, které nařizovali s jednodenním a často i jen několikahodinovým předstihem. Zavedli „Licht- und Wassersperre“, takže ghetto bylo po mnoho hodin bez světla a vody (samozřejmě nás na to nikdo předtím neupozornil), prováděli noční razie s cílem vypátrat schované cigarety, na které byl uvalen přísný zákaz, a starší děti využívali jako pracovní sílu. Děti musely sbírat kaštany a trhat lipové květy pro německou říši, ale k tomu vůbec nejhoršímu zneužití došlo, když ty devítileté nahnali do krematoria a nařídili jim odtud přenést 35 000 uren do čekajících nákladních aut a povozů, které je pak odvezly k Ohři, aby je tam děti naházely do řeky. Křehké kartonové krabice se často při přenášení z regálů do nákladáků rozbily a popel se rozlétl do všech stran.

SLÍDA

Během pobytu v ghettu jsem byla často nemocná, ale někdy byla nemoc svého druhu štěstí v neštěstí, třeba když mě poslali štípat slídu. Slída je minerál, který se vyskytuje ve zhruba centimetrových destičkách a tyto destičky se musí štěpit na tenké plátky. Štípání slídy probíhalo v Jižních barácích a práci dělaly ženy. Němci byli nadšení ze své slídy, ať se využívala na cokoli, a nutili ženy k co největším výkonům. Pracovalo se střídavě od šesti do dvou a od dvou do desíti. Požadovali minimální množství na den, a pokud nebylo tolik gramů, kolik mělo být, musely ženy v první skupině začínat ve čtyři ráno a v té druhé pracovat do půlnoci. Že to byla nudná a vyčerpávající práce i bez tlaku, kterému byl člověk neustále vystaven, to dá rozum. A já měla tedy to štěstí, že jsem byla nemocná v době, kdy mě na slídu povolali, a potom na mě určitě zapomněli, protože už jsem od té doby o tom neslyšela. Máma i sestra na slídě pracovaly.

TRANSPORTY

Jedna z věcí, které se obyvatelé ghetta báli nejvíc, byly transporty. Kdo to zažil, nikdy na to nezapomene. Těsně předtím, než bylo oznámeno, že bude odjíždět transport, panovala ve městě zvláštní nálada, všichni věděli, co přijde, ale nikdo to neřekl, všichni doufali, že jejich obavy se nenaplní. Ale to se stávalo opravdu vzácně. Ve chvíli, kdy přišla první zpráva o transportu, vědělo o něm celé město. Všichni měli naspěch. Ve městě to vřelo jako v kotli. Ti, kteří museli pryč, balili, ostatní pobíhali mezi přáteli a známými, aby zjistili, kdo pojede a kdo měl tentokrát štěstí. Odjíždějící se za jeden den museli sbalit a dostavit se do kasáren, kde se všichni shromáždili. Tam postávalo, posedávalo a polehávalo zpravidla kolem 5000 lidí najednou a čekali na vlak. Samozřejmě je trápili, co nejvíc to šlo. Němci ty chudáky nechali většinou čekat dva tři dny na shromaždišti, než vlak přijel. Lidé postupovali husím pochodem se všemi zavazadly a číslem na krku ven z kasárenského dvora k vlaku, kde stál příslušník SS a kontroloval, jestli jsou tam všichni. Mladí pomocníci pomáhali lidem do dobytčáků, byli tam namačkaní jako sardinky. Když všichni nastoupili, dveře se zamkly, lokomotiva strašidelně zapískala, skoro jako siréna, a vlak vyrazil – do polských a německých plynových komor.

Překlad Anna Fenclová, Alena Fröhlichová, Klára Galuščáková, Jan Mrva

ELIAS LEVIN

(1909 – nezjištěno)

Narodil se v Kodani a vyrůstal v obchodnické rodině. Deportaci do Terezína, kde strávil rok a půl, zažil jako dospívající chlapec. Po návratu z Terezína žil krátce ve Švédsku, později se věnoval obchodu se starožitnostmi.

Levinovo svědectví vydalo pod názvem Mé vzpomínky na pobyt v Terezíně (*Mine erindringer om mit ophold i Theresienstadt*) Dánské centrum pro studia holokaustu a genocidy v roce 2001. Redakčně se na nich podílel Erik Henriques Bing.

Elias Levin
Mine erindringer om mit ophold i Theresienstadt

ELIAS LEVIN

RODINA

Jmenuji se Elia Jeschaja. Říkají mi Elias, narodil jsem se v pátek 26. února 1909 v ulici Borbergade 48 v Kodani. Podle židovského kalendáře je to 5. adar 5669. Ještě ten večer se uskutečnila malá oslava, protože jsem absolvoval svůj první šábes. Brit mila, obřizku, provedl 12. adara lékař Louis Frænkel. Jméno Elia Jeschaja jsem dostal podle otce své matky. Býval dajan, vystudovaný židovský soudce, a vyučoval právo na jedné z institucí rabína Tzemacha Zedeka ve městě Lubavič v Bělorusku.

Můj otec Nachman Simcha Levin byl synem rabína Mosese Levina. Narodil se 24. ledna 1873 na panství Druskova u Veliže ve Vitebské gubernii v Rusku a zemřel 22. srpna 1922 v Kodani. Oženil se s Hennie Rachelsohnovou, dcerou rabína Elii Jeschaja Rachelsohna a Debory Liebe Schnolové z Veliže. Moje matka se narodila 24. ledna 1876 a zemřela 4. ledna 1935 v Kodani. Otec měl strýce, Schemajahu Levina, který se dožil 107 let. Zemřel na vlastní narozeniny. Když bylo mému otci sedm let, zdědil po strýci tfilin (modlitební řemínky), které od otcovy smrti nosím já.

Otec vyrůstal v komunitě skládající se zhruba ze 70 lidí. Všichni patřili do jedné rodiny, která od hraběte na panství Druskova společně koupila kus půdy. Otec se chtěl stát rabínem a studovat v ješivě, kterou založil rabín Menachem Mendel Schneerson. Roku 1900 se otec ve městě Chanuska zasnoubil s mou matkou a 9. sivana téhož roku je ve Veliži oddal rabín Meirson. Ještě v Rusku se jim narodily mé sestry Rifka a Sonia.

Roku 1904 vypukla válka mezi Japonskem a Ruskem. Povolali všechny muže včetně mého otce, kterému v té době bylo 31 let, měl ženu a dvě děti. Ze začátku měl být pouze v záloze, jeho pas byl zabaven a uschován u armády. Když měl ale nakonec přeci jen narukovat, poradil mu rabín, aby uprchl do Dánska. Matka i zbytek rodiny souhlasily. V Kodani se mohl obrátit na rabínovy přátele, vrchního rabína Tobiase Lewensteina a šocheta Harryho Margolinskyho. Problém s pasem vyřešil tak, že si pas vypůjčil od jednoho z bratranců. Bratranec se jmenoval stejně jako otec, a byl dokonce ve stejném věku. Tehdy v pasech ještě nebyly fotografie.

Otec se rozloučil s matkou, dětmi, rodinou i přáteli. Odjel do Šavli, města na hranici Ruska s Pruskem. Tam se z vojenské uniformy převlékl do civilu a předložil bratrancův pas. Peníze měl zašité v oblečení a modlitební řemínky v kapse, jak mu poradil otec. Tehdy se cestovalo poštovním vagónem. Byla to nákladná a náročná cesta, ale vše probíhalo dobře, dokud otec nedorazil do Gdaňsku. Tam mu kvůli prohlídce poručili z vlaku vystoupit. Když se vrátil, jeho kufr byl pryč. Musel tedy pokračovat do Kodaně bez něj. Zůstala mu jen malá modlitební knížka, řemínky a zašité rubly. Za 10 korun měsíčně si pronajal tři pokoje v ulici Peder Hvitfeldts Stræde. Obědval

v kuchyni pro přistěhovalce, kterou provozovala Židovská obec, a pokaždé platil jednu korunu. Během šábesu, o pátcích a sobotách, byl vždy zván.

Ale stýskalo se mu po domově a často zvažoval, že by se do Ruska vrátil. Rodina mu to však zakázala, kdyby se totiž vrátil, jako vojenského zběha by na něj čekal trest smrti. Jeho přátelé v Kodani mu radili, aby si radši otevřel vetešnictví. Jenže aby dostal povolení, musel by v zemi nejprve žít pět let a on tu byl teprve tři roky. A proto bylo třeba žádat o královské povolení. Žádost Frederiku VIII. napsal jak rusky, tak německy. Král, který měl v Rusku příbuzné, s ním chtěl mluvit, a tak mu udělil audienci. Byl to milý člověk a povídal si s ním, jako by byli staří přátelé. A potom mu dal povolení prodávat oblečení z druhé ruky. Z vděčnosti si otec nasadil jarmulku a dostal svolení dát veličenstvu židovské požehnání.

Otec si otevřel obchod v ulici Borgergade, přátelé mu s tím pomohli a vše šlo dobře. Potom se mu z Ruska do Dánska s pomocí soudce nejvyššího soudu Gersona Oppenheima podařilo dostat mou matku a dvě sestry. V Kodani se narodila nejprve Anna a později já. Matka vyprávěla, že když mě vozila v kočárku, lidé se zastavovali, Židé i ostatní, a obdivovali mě a mnozí mě chtěli taky trochu povozit.

Roky běžely a narodily se Ella, později Neumarková, a Dora, později Jonasová. Bylo nás pak šest sourozenců, vyrůstali jsme v ortodoxní židovské domácnosti a vážili jsme si svých rodičů, jak bylo v té době zvykem. Doma jsme mluvili jidiš a otec nás učil o všem židovském. Chodil jsem do soukromé školy pro chlapce židovské víry. Po škole bylo obvyklé mít ještě náboženskou výuku navíc. Stal jsem se žákem u rabína Josefa Fischera. V neděli jsem také chodil do synagogy v ulici Krystalgade, kde měl rabín přednášky. K tomu jsem ještě u vrchního rabína doktora Maxe Friedigera četl Talmud, výklady Bible, a dělal jsem mu poslíčka. Každé ráno a odpoledne jsem s otcem chodil na bohoslužbu do synagogy. V sobotu na svátek šabat s námi na bohoslužbu chodily i matka a sestry.

Brzy jsem otci začal pomáhat v obchodě. Když zkrachovala banka Landmandsbanken, bylo mi třináct let a otec jako mnozí další přišel o všechny úspory. Následovaly těžké časy, skoro všechno jsme zastavili a matka musela prodávat naše oblečení. My sourozenci jsme otci pomáhali postavit obchod znovu na nohy. Já jsem mimo jiné otce doprovázel na aukce. Potom už to zase šlo dobře.

Když mi bylo třináct, uspořádali jsme malou oslavu mého bar micva. Tím jsem vstoupil mezi dospělé muže. Jako dárek jsem dostal Mojžíšovy knihy, stříbrný kapesní nůž a stříbrnou násadu na pero – takové dárky se tehdy dávaly. V sobotu jsem byl vyvolán k Tóře, abych řekl tradiční modlitbu, a potom k nám přišla domů spousta lidí na hostinu.

Na konci třicátých let byl vysoký kurz švédské koruny a Švédové se hrnuli do Dánska nakupovat. Se sestrou Rifkou jsme už dlouho měli v plánu otevřít si vlastní obchod, když se otcovu vetešnictví teď tak dařilo. Říkali jsme si, že nastala vhodná chvíle, a tak jsme si společně koupili starožitnictví ve čtvrti Nyhavn blízko místa, kde přistávaly lodě ze Švédska. Z toho jsme se čtyři pět let velmi radovali. Pak přišla deportace do Terezína.

9. DUBNA 1940

V půl sedmé ráno jsme jako obvykle šli s otcem do synagogy na ranní bohoslužbu. A když jsme procházeli Ørstedovým parkem, uslyšeli jsme ohlušující rámus letadel. Létala nízko nad námi a shazovala letáky, na kterých stálo, že Němci obsadili Dánsko a Norsko a že nemáme navzdory přítomnosti wehrmachtu panikařit. U Nørrevoldské pošty jsme potkali dva německé vojáky, jediné za celou cestu. Když jsme dorazili do synagogy, atmosféra byla napjatá. Všichni rozebírali, co se stalo a čeho všeho se obávají. Na cestě domů jsme pak v ulicích viděli obrněné vozy.

Trochu mě ale uklidnilo, když jsem si po příchodu domů vyslechl projev Kristiána X. k národu. Mimo jiné v něm zaznělo, že králova vyjížďka na koni městem se bude konat jako obvykle. Všem bylo nařízeno, ať si pořídí zatemňovací závěsy, a byl vyhlášen přísný zákaz vycházení po zaznění sirén v deset hodin večer.

POŽÁR V SYNAGOZE

Němci zapalovali synagogy ve všech zemích, které okupovali, a totéž se pokusili udělat i s tou naší. Jenže šámes Max Arnheim bydlel v ubytovně Meyers Minde hned za synagogou. V noci uslyšel šramot, a tak vstal a podíval se z okna. Venku u synagogy uviděl muže na žebříku opřeném o zeď, v ruce měl zapálenou pochodň, kterou vzápětí vhodil dovnitř oknem, načež Arnheim spustil poplach. Od synagogy měl klíče, a když přijeli hasiči, podařilo se jim požár záhy uhasit. Škody byly napáchány jen na náměstí S. Friedmana.

Následujícího rána jsme se jako jedni z mnoha šli podívat, co se v ulici Krystalgade stalo. V synagoze to ještě bylo cítit kouřem. Prohlédnout si škody přišli i předseda židovské obce, soudce nejvyššího soudu C. B. Henriques i mnoho dalších představitelů obce. Nakonec rozhodli, že se na okna mají dát železné mříže, a na obranu synagogy byla zřízena mládežnická stráž.

ZPRÁVA MARCUSE MELCHIORA O ŽIDOVSKÉ AKCI

V synagoze začal týden slichotu speciální modlitbou u příležitosti židovského nového roku. Tou dobou ale na molo Langelinie dorazily transportní lodě s rozkazem Adolfa Hitlera a Heinricha Himmlera spustit protižidovskou akci v noci z pátku 1. na sobotu 2. října. Roš ha-šana, židovský nový rok, připadl v roce 1943 na čtvrtek 30. září, a právě na pátek 1. října.

Hans Hedtoft, H. C. Hansen a Alsing Andersen z výkonné rady sociální demokracie se o tomto rozkazu dozvěděli od německého námořního inspektora v Dánsku G. F. Duckwitze. Alsing Andersen pak poslal svou sekretářku do domu rabína dr. phil. Marcuse Melchiora, kterému

tak bylo jasné, že teď je situace opravdu vážná. Téže noci si došli domů pro vrchního rabína Maxe Friedigera a odvezli ho do Alsgadeské školy na Vesterbro. Následující ráno na konci modlitby, tři dny před novým rokem, udeřil Marcus Melchior do stolku na čtení Tóry, aby upoutal pozornost všech přítomných, a předal jim varování Alsinga Andersena. Synagoga prý má být zavřena, načež nás požádal, abychom všem Židům oznámili, že večer a v noci nesmí být doma. Ta zpráva nás vyděsila, a tak jsme pospíchali domů. Teď už nám bylo jasné, že musíme utéct. Začali jsme obvolávat všechny příbuzné a známé, abychom je varovali. Ještě ten den se David Hildesheim nabídl, že zatímco bude synagoga zavřená, poskytne svůj příbytek v ulici Peder Hvitfeldts Stræde pro modlitby židovské obce po celý zbytek slichotu.

Tehdy jsme se sestrou Rifkou bydleli u otce na Nansensgade 19. Zatímco on se staral o své vetešnictví na Borgergade 28, my se sestrou jsme vedli starožitnictví na adrese Nyhavn 42. Ale nyní si otec zavolal svého známého, architekta Pera Hansena, který byl v odboji, a s ním zařídil všechny praktické záležitosti ohledně domácnosti a podnikání. Per Hansen měl sehnat kapitána, který by nás dostal do Švédska – stálo by to celkem 35 000 dánských korun – a nechal nás u sebe doma přespat. Byl to starý mládenec a bydlel několik domů od nás na Nansensgade. Od této chvíle jsme byli připraveni okamžitě utéct.

Svátek Roš ha-šana skončil a začal šabat. Ale protože se nám Per Hansen neozval, a ani jsme nedostali žádnou zprávu, otec rozhodl, že šabat oslavíme mezi šestou a devátou hodinou večer u nás doma a pak půjdeme zpět k Peru Hansenovi, než v deset zazní sirény. Jenže ouha, raze začala už v devět, zrovna když jsme se chtěli vrátit do Perova bytu. Až po válce jsme se dozvěděli, proč po Perovi ani po ostatních nebylo ten večer nikde ani památky. Provedli ten večer sabotáž, která se ovšem nepodařila. Dobráka Pera Hansena zabila bomba, kterou sám odpálil.

(...)

PŘÍJEZD DO TEREZÍNA

Než jsme dorazili do cíle, udělali jsme po cestě tři zastávky. Vojáci za námi často chodili a prošli nás o nějaké peníze, šperky a jiné věci a na oplátku nabízeli různé služby. Hlavně jsme chtěli vědět, kam jedeme. Peníze si vzali, neřekli nám ale nic. Teprve v Praze nám němečtí strážníci na nástupišti řekli, že jedeme do Terezína. S námi ve vagonu byl i Leon Ruben a ten nás uklidnil, že to město zná, a my měli hned lepší náladu. Celkově nás do Terezína odvezli 481.

Když jsme konečně dorazili do cíle, museli jsme vystoupit z vlaku a přesunout se do jakýchsi ponurých místností. Tady jsme ještě museli zůstat pár dní v karanténě a stále jsme byli mimo samotný Terezín. Pak nám přidělili společné číslo ghetta XXV/2, které nás mělo provázet pořád. Mnozí z nás byli po cestě vyčerpaní a potřebovali lékařskou pomoc. To ale nebylo

možné, dokud jsme se nedostali do samotného tábora. Mezitím jsme oslavili Jom kipur, Svátek smíření, a dostali jsme něco k jídlu a pití.

Po oslavách svátku Jom kipur nám oznámili, že už do koncentračního tábora můžeme vstoupit. Přivítal nás židovský „starosta“ tábora, dr. Paul Eppstein, a řekl nám, že nemusíme mít žádné obavy. Musíme však odevzdat všechny cennosti. Peníze, šperky, léky. A kouření bylo zakázáno. Kdybychom se pokusili cokoli ukrýt, okamžitě by nás převezli do možná ještě horšího tábora, než byl tento. Seřadili nás podél dlouhého stolu. Muže zvlášť, ženy zvlášť. U každého stolu seděli dva esesáci. První vybíral zadržované věci a předával je druhému, který je vložil do velkého pytle. Ptali se, jestli máme v šatech zašité peníze, a my jsme museli odevzdat těch pětatřicet tisíc korun, které jsme si s sebou vzali na útěk do Švédska. Dotazovali se, jestli jsme něco neschovali do konečníku. Jednoho muže podezírali a na stole ho velmi pečlivě prohlédli. Rifka mi řekla, že mnoha ženám prohlíželi vagínu. A tak nás Němci obrali o všechnen náš majetek.

Ze začátku jsme bydleli ve zchátralých kasárnách. Tady jsme se naučili tvrdému životu. Byla tam zima, v oknech chybělo sklo, stály tam dřevěné postele s jednoduchými matracemi a tenkými dekami. Museli jsme spát oblečení v kabátech, abychom se vůbec trochu zahřáli. Spousta lidí neudržela moč a v místnosti to odporně páchlo.

KAŽDODENNÍ ŽIVOT A SMRT

V pět hodin ráno nás vzbudili a starší domu (Hausälteste) zkontroloval, jestli nikdo nechybí. Vždycky se našel někdo, kdo v tuhle hodinu musel do práce. V devět hodin večer nás kontrolovali znovu, což měl na starost opět starší domu. Hlášení se podávalo do Magdeburských kasáren, kde se nacházelo sídlo táborové samosprávy.

Od půl páté do osmi hodin jsme si mohli dojít pro cikorku. Když jsem dělal nosiče nemocných, o čemž budu vyprávět později, vozil jsem kávu pro celou skupinu ve velkých sudech na kolečkové židli. Říkali jsme jí invalidní vozík, protože se používala k přepravě pacientů. Mezi desátou a dvanáctou hodinou pak lidé čekali v dlouhých frontách s kbelíky nebo nočníky, které se dědily, když nějaký vězeň zemřel. Umyli jsme je a používali na vaření nebo jako talíře. A já jsem se vracel se svými sudy. Jídlo obvykle sestávalo z haše, čtyř brambor a kedlubnové polévky. Bylo to jediné jídlo za celý den a všichni měli pořád hlad.

Odpoledne čas od času dorazily sudy s horkým jídlem, které lahodně voněly masem. Ti nejhladovější se okamžitě postavili do fronty, aby dostali něco k jídlu. Jenže nemohli vědět, jestli to není koňské maso, nebo jestli to jídlo není zkažené. Často se stávalo, že ty, co se najedli ze sudů, našli později na latrínách s průjmem. Zničili si žaludky a už jim nebylo pomoci. Němci tak našli způsob, jak se zbavit lidí „slušně“. My ortodoxní Židé jsme nekončili tak zle, protože jsme se masu vyhýbali. Pokud jsme odpoledne něco k snědku dostali, mohli jsme to použít k výměnnému obchodu, například za chleba.

Když někdo večer při počítání chyběl, většinou jsme ho našli na latrínách. Jako nosič jsem tam nacházel nemocné i mrtvé. Nemocné jsem nejprve odvezl domů. Položili je na nosítka a já je pak odvezl na invalidním vozíku. Poté přišel lékař, nemocné uložili na lůžko a lékař jim podal léky. Mezi Židy v Terezíně byly stovky kvalifikovaných lékařů. Všichni chtěli mít něco na práci a vyhnout se transportu, ze kterého měli všichni strach – že je odvezou do některého z opravdových koncentračních táborů, těch vyhlazovacích. Lékař navštěvoval nemocné dvakrát denně. Většinou ale pacienti zemřeli, protože snědli koňské maso. Leželi tam až do rána. Pak tábořem projížděl vůz, který sbíral mrtvé. Ty, které nezachránily tablety živočišného uhlí, což byl jediný lék, na který se dalo spolehnout. Pro mrtvé byl připraven rychlý transport. Nakládali je na vůz, kterým se vozily potraviny, a na zápěstí jim připevnili lístek se jménem a číslem tábora.

V kasárnách fungovala vývařovna s velkou pecí, kterou obsluhovaly čtyři dámy. Tam jsme mohli dostat teplé jídlo a uvařit si, když jsme dostali potravinové balíky. Musel se jim dát nějaký úplatek, obvykle to byl kousek chleba nebo něco z balíků. Byla tam také velká umývárna, kde se mohlo střídavě osprchovat asi třicet lidí. Než jsme se mohli postavit pod proud vody, museli jsme se nejprve namydlit. Mezi šestou a jedenáctou hodinou jsme museli vodou šetřit. Od jedenácti do třinácti hodin jsme se mohli umýt, když to bylo nutné.

K domu přináležely tři latríny, každá byla určena pro pětadvacet lidí. Přímo na dvoře byla obzvlášť velká latrína, uprostřed oddělená stěnou. Jedna strana byla určena pro muže, druhá pro ženy. Když tam obě strany seděly, vždy mezi nimi probíhala vášnivá diskuse.

NEMOCNICE A LÉKÁRNA

V táboře se nacházela nemocnice, kam byli na doporučení lékaře přijímáni jen vážně nemocní pacienti. Pracoval jsem tam jako nosič. Převážel jsem je na invalidním vozíku. Poblíž nemocnice byla přístavba s velmi žádanými nemocničními pokoji, takzvanými *Marodenzimmern*. Všech padesát míst bylo vždycky obsazených. Pokud jste se tam chtěli dostat, museli jste podmáznout doktora nebo se mu vlichotit.

V táboře působil šikovný lékárník, který uměl vyrábět léky z rostlin. Přijímal lidi každý den mezi jedenáctou až pátou hodinou. Před jeho dveřmi bylo vždy stejně tolik lidí jako uvnitř, a pokud jste se chtěli dostat dovnitř, museli jste se postavit do fronty nejméně hodinu předem, aby na vás vůbec vyšla řada. Byla tam také lékárna, ale tam měli jen tablety živočišného uhlí a sirup proti kašli. Všechno se ale dalo sehnat, pokud jste měli balíček s potravinami a dokázali jste nějaké to zboží vyhandlovat. Ale cena byla vysoká. Platil zákaz vlastnit léky, tabák, rádia a topidla. Pokud na to někomu přišli, znamenalo to okamžitý transport do jiného tábora bez naděje na záchranu. Totéž platilo pro krádeže a další závažné přestupky. Riziko transportu se však nedalo vždy předvídat. Strach nám pořád visel nad hlavou, žili jsme v neustálé obavě.

Sám jsem byl svědkem několika transportů, kdy jsem jako nosič nemocných, *Krankenträger*, musel přivázet nemocné vězně na nádraží, protože do transportu posílali i marody. Obzvlášť hrozné bylo, když sám velitel tábora, SS-Obersturmführer Anton Burger, při transportech na všechny řval a praskal bičem, aby všechno probíhalo dost rychle. Utíkal jsem domů a brečel nad těmi ubožáky jako malé dítě. Tenhle nacistický zločinec byl nepředvídatelný bandita. Pořád chodil s bičem v ruce a napadal kohokoli se mu zachtělo. Krátce po našem příjezdu však Burgera nahradil SS-Obersturmführer Karl Rahm a poměry v táboře se citelně zlepšily. Rahm byl také zlosyn, ale pokud jsme vždy plnili jeho příkazy, měl klidnější povahu než jeho předchůdce.

JAK JSEM PRACOVAL NA PILE

Hned vedle železniční stanice stála pila, jedno z tajných míst Němců, o kterých se Angličané a Američané nesměli dozvědět. Pracovali na ní pouze hluchoněmí, všichni zbití a vyhladovělí.

Obdržel jsem přístupovou kartu a měl se v pět hodin ráno dostavit k železniční stanici. A když jsem tam tedy druhý den přišel, hluchoněmí už byli shromáždění. Akorát přijel transport s vybavením ze zničené synagogy. Viděl jsem před sebou spoustu lavic, skříň na Tóru a hromadu spálených svítek Tóry, tyče byly rozbité. Takové zacházení bylo běžné ve všech nacisty okupovaných a pustošených zemích. Pro Židy to byla katastrofa. Došlo mi, že toto místo bylo přísně tajné právě proto, že do něj svázeli vybavení ze synagog. Němci totiž nemohli riskovat, že by Angličané nebo Američané zjistili, k čemu v této budově dochází, a vybombardovali ji. A hluchoněmí, kteří zde pracovali, o tom chudáci nemohli nikomu říct.

Celkem nás tam pracovalo padesát. Museli jsme pomáhat s přenášením nábytku na pilu, kde ho pak rozřezávali na třísky. Při pohledu na všechn ten zničený nábytek jsem se rozbřečel. Dohlížel na nás jeden německý nacist, který byl ale v jádru přátelský a měl dobré srdce. Zeptal se mě, proč brečím. „Bolí mě oči,“ odpověděl jsem. A protože uvěřil tomu, že pláču kvůli nemoci, byla mi přidělena jiná práce. Měl jsem rozvážet dříví do kasáren. A všichni v našem pokoji si pak libovali, že jsem nám mohl zajistit trochu víc topiva.

Moje práce spočívala v plnění koše nařezaným dřevem, které jsme pak spolu s několika dalšími lidmi rozváželi na vozíku. Každé budově se přidělovalo pět až osm polínek. A když byl koš prázdný, vrátil jsem ho zpět na nádraží. Tam jsem pracoval tři dny. Vidět přijíždějící vlaky plné posvátného vybavení ze synagog, které mělo být následně rozřezáno na kousky a použito na podpal, pro mě bylo neskutečně těžké.

Jednoho dne, když jsem opět plnil koš, jsem si všiml, že opodál leží desky s Desaterem. Pak jsem využil momentu, kdy dozorce odešel na záchod, a uložil je na dno košíku a zakryl je dřevem, aby unikly rozřezání na kousky. Bylo to nebezpečné a bál jsem se, že na to někdo přijde. Že můj život bude v ohrožení a už nikdy neuvidím svého otce. Neměl jsem odvahu tam být ani

o minutu déle. Proto jsem dozorcí, co se právě vrátil, řekl, že si kvůli těm nesnesitelným pilinám musím najít jinou práci. Desky se mi pak podařilo donést do tábora a schovat je pod matrací. Později jsem je vzal s sebou do Dánska a dnes se nachází v Dánském židovském muzeu.

ZAČAL JSEM PRACOVAT JAKO KRANKENTRÄGER

Zase jsem musel do Magdeburských kasáren k paní „Gnädige Frau, küss die Hand“, aby mi byla přidělena další práce. V oblasti zdravotní péče bylo možné pracovat jenom na oddělení tuberkulózy a plicních onemocnění nebo přímo v nemocnici. Ale na poslední chvíli jedna paní z kanceláře zmínila, že na oddělení transportu shání lidi. A tak jsem získal práci jako Krankenträger, tedy nosič nosítek a nemocných.

Jednalo se o práci v nemocnici. Celé oddělení vedl Čech Josef David, velmi přísný pán, jehož rozkazy bylo opravdu důležité plnit. Součástí jeho práce bylo přijímat zprávy o tom, kolik lidí přes noc zemřelo, kolik musí do nemocnice a kolik jich lékař posílá do transportu. A na to všechno pečlivě dohlíželi.

Jako nosič nemocných pracovalo přibližně 45 lidí. Používali jsme speciální systém, díky kterému jsme byli schopni pacienty rozlišovat. Ti, co měli jméno červeně podtržené, měli jít do nemocnice nebo na marodku v nemocniční přístavbě. Coby *Krankenträgerovi* se mi podařilo přesvědčit vedoucího, aby přeřadil paní Paulu Fischerovou na pro ni vhodnější marodku. Byla to žena rabína Josefa Fischera, kterou jsem si „adoptoval“ jako svou tetu. Tehdy byla opravdu nemocná. Práce to nebyla náročná, a někdy člověk dokonce dostal chleba nebo něco takového, když si nemocného přišel někdo z nemocnice nebo z marodky vyzvednout. Na druhou stranu bylo opravdu těžké, když jsme museli na železniční stanici odnášet nemocné vězně poslané do transportu. Bylo příšerné sledovat, jak ty chudáky násilím cpou do dobytčích vagónů. Ale proti tomu jsme my nic nezmohli.

VRCHNÍ RABÍN MAX FRIEDIGER MI ZACHRÁNIL ŽIVOT

Po příjezdu do Terezína požádali vrchního rabína Maxe Friedigera, aby se stal členem rady starších neboli židovské samosprávy. Mnoho tam toho pro nás Dány udělal. Bylo pro nás všechny Božím požehnáním, že byl mezi námi.

Jednou jsem se ocitl v nebezpečné situaci. Předcházelo tomu mé setkání s velitelem tábora SS-Obersturmführerem Karlem Rahmem. Magdeburská kasárna byla správním centrem tábora a Rahm sem denně docházel. Jezdil tu ve svém krásném novém kočáře taženém koňmi, který budil velkou pozornost a o němž se říkalo, že je kradený. Jednou jsem viděl, jak kůň mezi vězni poznal svou bývalou majitelku, vysokou, statnou dámu, a přiběhl k ní, aby ho pohladila. Rahm se

dozvěděl, že ten kůň byl její, a další den už v táboře nebyla.

Šel jsem zrovna vyzvednout jednu nemocnou paní poblíž Magdeburských kasáren, když jsem uviděl velitele tábora, jak se blíží ve svém krásném kočáře. Byl v dobré náladě. Zastavil vedle mě a požádal mě, abych odvedl koně do stáje. Odpověděl jsem, že koním nerozumím, načež se hned přihlásil někdo jiný a nabídl se, že to udělá. Vzápětí se mě Rahm zeptal, odkud pocházím a kde jsem pracoval. Když se dozvěděl, že jsem byl v Dánsku starožitníkem, zeptal se, jestli se vyznám v míšeňském porcelánu. Ukázal jsem mu značku toho porcelánu pomocí dvou zkřížených prstů a on odešel, aniž by řekl cokoli dalšího.

V té době jsem ještě pracoval jako nosič nemocných. Mého šéfa Josefa Davida však poslali do transportu a já jsem dostal na starost celou nemocniční přepravu o padesáti lidech, z nichž někteří byli pomocníci. Každý měl zvláštní úkoly a nebylo to jednoduché. Mimo jiné jsem musel řídit příjem lidí do nemocnice. V kapse kabátu Josefa Davida jsem našel jeho červenou tužku. Podtrhával si s ní jména lidí, kteří museli být na doporučení lékaře neodkladně hospitalizováni. Věděl jsem, že tři Dánové, Axel Margolinsky, Alfred Heymann a Willie Levysohn, jsou nemocní a využil jsem příležitosti, kterou mi poskytlo mé nové postavení, a podtrhl jejich jména červeně. Což znamenalo, že jsou vážně nemocní a musí do nemocnice. Jenže oni akutně nemocní nebyli a ani nemocnice jejich nemoc neuznala jako akutní, takže byli okamžitě posláni zpět.

Celou záležitost nahlásili zdravotní službě a nařídili mi navštívit starou známou, a to „Gnädige Frau, küss die Hand“ z kanceláře. Ta mi oznámila, že jsem s okamžitou platností propuštěn ze zaměstnání. A protože jsem červenou tužku použil z vlastní iniciativy bez předchozí rady s lékařem, pošlou mě pryč – přestože jsem Dán – dalším transportem. Málem jsem se zhroutil, rozplakal jsem se při pomýšlení na svého starého otce, kterého by to velmi zasáhlo. Ještě téhož večera přišlo písemné oznámení o mém transportu. Když jsem ho ukázal otci, řekl mi, abych okamžitě navštívil vrchního rabína Friedigera.

Vrchní rabín denně obcházel tábor a navštěvoval dánské Židy, zrovna šel náhodou kolem nás a uviděl mě, jak tam sedím a pláču. Snažil jsem se mu přesně vylíčit vše, čeho jsem se dopustil, a také jsem mu řekl o svém setkání s Rahmem. Vrchní rabín Friediger mě vážně vyslechl a řekl: „Bude to těžké, ale s Boží pomocí se pokusím s Rahmem promluvit“. Poté šel za velitelem tábora a podařilo se mu dosáhnout toho, aby byl můj transport zrušen. Později mi vyprávěl o rozhovoru s Rahmem. Ten byl zpočátku neoblomný, ale měl zájem se o mě dozvědět víc. Udělalo na něj dojem, když se dozvěděl, jak se chovám k tatínkovi. Z celého srdce jsem vrchnímu rabínovi Friedigerovi poděkoval. Zachránil mi život.

ODDĚLENÍ PLICNÍCH NEMOCÍ A TUBERKULÓZY

Druhý den jsem musel navštívit „Gnädige Frau, küss die Hand“, kterou zřejmě přede mnou navštívil i Rahm. Přísně se na mě podívala a řekla, že i když jako Dán nepůjdu do transportu, stejně budu potrestán. Trest spočíval v tom, že od nynějška budu pracovat na oddělení plicních nemocí a tuberkulózy, na nejhorším pracovišti ze všech.

Tak jsem tam šel a bylo to strašné. Celé oddělení byla ve skutečnosti mučírna, kde němečtí a povolání židovští lékaři dělali pokusy na nebohých nemocných. Když jsem to viděl, plakal jsem a snažil jsem se odtamtud dostat, ale nikdo mi nemohl pomoci. Musel jsem neustále vytírat zvratky, umývat krev z podlahy a po těch experimentech uklízet. Dodnes nedokážu vyprávět, co se tam všechno dělo. V noci jsem nemohl spát, jen jsem ležel a plakal nad osudem pacientů i nad svým vlastním. Myslel jsem na otce, jaký by byl jeho život, kdybych odešel z tohoto světa. Ale víra mě neopouštěla a já jsem stále doufal v Boží pomoc.

Mluvil jsem o tom s vrchním rabínem Friedigerem. Bylo mu líto, že trpím, a obával se, aby si pro mě ta přísná paní nevymyslela něco ještě horšího. Chtěl zjistit, jaké jsou možnosti. A už o týden později se něco stalo. Terezín měla navštívit dánská komise. „Gnädige Frau, küss die Hand“ si mě nechala zavolat. Přišel jsem k ní do kanceláře a tentokrát mi s úsměvem sdělila, že při příležitosti té vzácné návštěvy budu pracovat jako ošetřovatel v domově důchodců, známém jako „Vorzugsberechtigtes Altersheim“ (Přednostní domov důchodců). Ani nevíte, jakou jsem měl radost! Vrchní rabín Friediger byl nespíš opět navštívit Rahma, který mě kvůli mé oddanosti otci shledal vhodným adeptem na péči o staré Němky, které v domově důchodců žily.

NÁVŠTĚVA DÁNSKÉ DELEGACE

1. října 1943, měsíc po židovské akci v Dánsku, přijel na návštěvu k Werneru Bestovi do Kodaně SS-Obersturmbannführer Adolf Eichmann. Na schůzce byla uzavřena dohoda, že zatčení dánští Židé nebudou posláni do vyhlazovacího tábora Osvětim, ale zůstanou v koncentračním táboře Terezín. A že „poloviční Židé“ a Židé ve smíšeném manželství mají být posláni zpět do Dánska. Od února 1944 měli Židé v Terezíně povoleno dostávat potravinové balíčky z Dánska a představitelé dánských úřadů a Dánský červený kříž dostali příslibeno, že budou moct Terezín navštívit. 16. května 1944 k tomu vůdce SS Heinrich Himmler dal souhlas a 23. června 1944 přijela do Terezína dánská delegace.

Město bylo už od začátku plánováno jako vzorové ghetto. Ale v létě 1943 přišel na inspekci do tábora Německý červený kříž a podal hlášení, ve kterém si delegáti nebrali žádné servítky. Byli zděšeni stavem tábora, přelidněním, podvýživou a nemocností. Hlášení bylo pro vedení SS překvapením, takže se před příchodem dánské delegace Němci pustili do velké zkrášlovací akce.

Opravily se ulice, natřely se domy, zasadily se růžové keře, otevřela se kavárna a hudební pavilónek, kde dělal kapelníka dánský dirigent a skladatel Peter Deutsch. Dětské hřiště, táborová nemocnice a dětský domov byly nově vybaveny a domov důchodců, kde mě zaměstnali jako správce, dostal nový nábytek. Vše bylo pečlivě promyšleno a zařízeno, aby to odpovídalo nejvyšším standardům. SS vložilo maximální úsilí do snahy vytvořit něco, co by se podobalo vzorovému ghettu.

Byla také zřízena banka vedená doktorem Jakobem Edelsteinem. Když se proslechlo, že se v Terezíně dají kupovat věci za peníze, začali vězni dostávat peníze od rodiny a přátel z celého světa. Všechny peníze se ovšem musely vložit rovnou do banky. Museli jsme hezky potvrdit jejich přijetí, ale nemohli jsme si je vybrat. A navíc jsme za ně museli poděkovat. Mzdu nám vypláceli v podomácku tištěných „židovských penězích“ ve formě jedno-, dvou-, pěti-, deseti-, dvaceti-, padesáti- a stokorun, na kterých byl obrázek Mojžíše s deskami zákona, kamennými deskami s desatero přikázáními. Za ty jsme si nemohli koupit vůbec nic.

Později dostal vrchní rabín Friediger přes velitelství následující dopis od Červeného kříže: *Dánský červený kříž dostal povolení Vám od Dánské národní banky vyplatit částku v hodnotě 9 013,97 korun, které jsou určeny 427 Židům uvedeným na přiložené listině. Žádáme Vás o vyplacení částky 10 říšských marek každému z nich a jejich přijetí nechte potvrdit na přiložené listině, kterou prosíme zaslat zpět.*

Vrchní rabín Friediger se obrátil na velitele a dostal zprávu, že peníze není možné vyplatit. Museli jsme potvrdit jejich přijetí, jenže zůstaly v bance.

Dánská delegace tedy přijela v pátek 23. června 1944 pod vedením sekčního šéfa na ministerstvu zahraničí Frantse Hvasse a vrchního doktora Zdravotní správy Eigila Juella Henningsena, který reprezentoval Červený kříž. Němci delegaci říkali „mezinárodní delegace“, když totiž povolili návštěvu Dánů, rozšířili delegaci o různé nacistické úředníky a předsedu Německého červeného kříže a reprezentanta Mezinárodního červeného kříže Maurice Rossela. Ale podnět k návštěvě přišel z Dánska a my Dánové jsme jí nadále říkali dánská delegace.

Večer před návštěvou jsme dostali zprávu, že o skutečném stavu věcí v táboře nemáme nic prozrazovat a že přes vrchního rabína Maxe Friedigera nesmíme vyjadřovat žádné stížnosti ani kritiku. Táborový velitel Rahm a část nacistů ve stejných tmavých oblecích provázeli dánskou delegaci celý den. Delegáti mimo jiné vyjádřili přání podívat se, jak v táboře žijí starší lidé. Za tím účelem vybrali Němci Vorzugsberechtigtes Altersheim, nejlepší domov důchodců v celém Terezíně, kde jsem byl správcem. S vedoucí jsme si při příležitosti návštěvy delegace oblékli bílé pláště a pozdravili se s oběma dánskými delegáty. Němci se k podání ruky nesnížili. Návštěva byla velmi krátká. Viděli akorát jediný pokoj s postaršími dámami, které popíjely čaj a háčkovaly. Delegace byla s poměry důchodců v celém Terezíně velmi spokojena. Já musel zůstat a věnovat se své práci, takže jsem neviděl, co se ten den dělo jinde.

PO NÁVŠTĚVĚ

Jedním z lidí, na které nikdy nezapomenu, byl dr. Paul Eppstein, bývalý předseda Říšského svazu Židů v Berlíně. V Terezíně byl tzv. Judenälteste, tedy představitel Rady starších, židovské rady, která tvořila spojkou mezi SS a vězni. Rada ve skutečnosti neměla žádný opravdový význam – až na nepříjemnou povinnost vybírat tisíce a tisíce vězňů, kteří budou posláni do transportu, a obecně řídit každodenní život v táboře na základě rozkazů SS. Když měla přijet komise, byl dr. Eppstein vybrán, aby vystoupil jako starosta a společně s oficíry SS provedl dánskou komisi po naplánované trase táborem. Měl odpovídat na otázky a komentovat, co kde mohou spatřit a to celé se mělo odehrát v němčině. Dr. Eppstein byl zoufalý z toho, že dánským hostům nemůže odhalit, co se v táboře skutečně děje. Pokoušel se to naznačit, ale neúspěšně. Nikdo mu například nepoložil otázku: „Víte, co se stane s lidmi, kteří se dostanou do transportu?“

Pro dr. Eppsteina a jeho ženu byla návštěva pobuřující zkouškou. Pravděpodobně řekl veliteli tábora Rahmovi něco, co ho velmi rozčílilo. Dva dny poté, co komise odjela, si pro něj došli a odvedli ho mimo tábor, do „Kleine Festung“. SS pod vedením SS-Hauptsturmführera Heinricha Jöckela předělala malou pevnost v hrůzostrašnou mučírnu. Zde byl dr. Eppstein mučen a shozen z balkónu, zemřel na místě. Když jsme se o jeho smrti dozvěděli, drželi jsme týdenní smutek. Jeho žena byla vzápětí poslána do transportu, a tak skončil život manželů Eppsteinových.

Když komise odjela, směli jsme si jako poděkování ponechat orchestr. Dirigent Peter Deutsch žádal o povolení k nastudování Verdiho zádušní mše „Requiem“. Povolení dostal a orchestr, zpěváci i sbor začali dílo nacvičovat. Po mnoha zkouškách nastal den, kdy měla být mše uvedena před publikem. Z účinkujících se však ve smluvený čas dostavili jen tři Dánové. Peter Deutsch, houslistka Mæni Rubenová a trumpetista Paul Rabinowitsch (dnes spisovatel Paul Aron). Všichni ostatní byli přes noc posláni transportem do Osvětimi. Zůstaly jen jejich hudební nástroje. Publikum odcházelo zklamané.

Když „kulisy“ ještě stály, začali Němci točit film, který měl Terezín ukázat jako vzorový tábor. Během sobotní bohoslužby vešli do synagogy důstojníci SS a vybrali několik starších lidí do scény, kde měli ležet u vody. Řekl jsem otci, aby se upřeně díval do modlitební knížky a nezvedal hlavu. Muži z SS nás minuli a můj otec tak nebyl vybrán.

Režisérem filmu byl slavný kabaretní zpěvák Kurt Gerron z Berlína. Lidé byli usazeni ke stolům s hrnky a papírovými květinami. Orchester hrál pod taktovkou Petera Deutsche a některé z dam vystupovaly. Kurt Gerron namluvil ke scéně tento komentář: „Zatímco Židé v Terezíně sedí v kavárnách a tančí a zpívají, nesou naši němečtí obyvatelé nejtěžší břemeno hrozivé války. Snášejí bídu pro záchranu naší země.“

Ve scéně, kdy jsme měli chodit dokola, byla má sestra Rifka vybrána, aby šla v čele jako farmářka s hráběmi v ruce. V jednu chvíli se objevil vrchní rabín Max Friediger, ale jeden z důstojníků

SS ho okamžitě poslal pryč s poznámkou, aby šel domů, „kde má určitě práce dost“. Projektor běžely a vše probíhalo pod přísným dohledem SS. Celé to velké propagandistické dílo byl samozřejmě jeden velký švindl.

(...)

ZPÁTKY V DÁNSKU

Po návratu domů do ulice Nansensgade nás čekalo velké zklamání. Správcová, milá paní, dělala, co mohla, aby se o byt postarala. Před deportací se nám podařilo zařídit, aby měla dost peněz na dvouletý nájem. Ale domácí se dal k Němcům a vyhrožoval jí, ať všechny peníze vydá. Potom se vloupal do bytu a vzal všechno, co mohl, a nechal za sebou otevřené dveře. V dalších dnech přišli jiní a ukradli zbytek. Zůstal nám jen nábytek, který byl uskladněn u stěhovací firmy.

Přijeli jsme tedy a našli prázdný byt, který byl pronajatý někomu jinému. Naše obchody také vyplenili a pronajali je cizím lidem. Byli jsme na dně a museli začít úplně od píky. Správcová nám mohla pronajmout jen malý pokoj. Uprostřed toho všeho bylo povzbuzením dostat doporučující dopis z Přednostního domova důchodců v Terezíně. Frau Müllerová dodržela svůj slib.

Jednoho dne jsem u parku Østre Anlæg potkal staršího pána, který ode mě kupoval vejce první rok okupace. Ta se směla prodávat jen po dvaceti, ale já mu udělal výjimku. Teď mi to chtěl nějak oplatit a nabídl mi pronájem své suterénní místnosti za 25 korun na měsíc. A tak jsem mohl začít jako vetešník, vyklízet sklepy a půdy a prodávat, co se dalo. Postupem času jsem měl zase dobré vetešnictví.

Po osmnácti měsících v Terezíně šel život dál.

Překlad Antonín Bílek, Veronika Fimbingerová, Alena Fröhlichová, Anna Fenclová, Veronika Johánková, Lisa-Anna Žáková

POUL BRANDT

(1936 – nezjištěno)

Sedmiletý Poul chtěl se svou rodinou uprchnout do Švédska. Během pokusu o útěk se rodina rozdělila, a zatímco jeho matka a sestra se do Švédska úspěšně dostaly, Poula s otcem zajali a deportovali do Terezína.

Vzpomínky Poula Brandta byly uveřejněny na stránce Dánského centra pro studia holokaustu a genocidy.

VZPOMÍNKY POULA BRANDTA NA DĚTSTVÍ V TEREZÍNĚ

Bylo to v Kodani 29. srpna 1943. Hodiny odbily třetí hodinu ranní. Ozval se výbuch, který nás se sestrou oba vyhnal z postele. Sabotéři vyhodili do vzduchu budovu vedle našeho pozemku. Tátovi tehdy patřilo krejčovství v ulici Sorgenfrigade v kodaňské čtvrti Nørrebro. V noci měli do dílny přístup odbojáři.

NA ÚTĚKU V ŘÍJNU 1943

2. října 1943 Němci v Dánsku rozpoutali hon na Židy. Táta řekl, že se musíme pokusit utéct do Švédska. Květinář Gunnar Jørgensen, který byl v odboji, a jeho žena Oda se nás několikrát pokusili dostat na palubu rybářské lodi, která by nás do Švédska přepravila. Jenže to nevyšlo.

Pak táta onemocněl a museli ho hospitalizovat v nemocnici Bispebjerg. Krejčovský tovaryš jménem Axel Jensen mámě nabídl, že můžeme bydlet u nich v Rødovre. Všechn nábytek jsme uskladnili u nich ve sklepě. Jednoho dne mámu vyhledal jistý muž z odbojového hnutí a řekl jí, že máme šanci dostat se na loď do Švédska. Primář oddělení, na kterém táta ležel, zajistil, abychom se dostali sanitkou na pláž na Amageru. Když sanitka zastavila na určeném místě, obklíčili nás němečtí vojáci a rozkázali nám, abychom vystoupili. Moje dvanáctiletá sestřička se rozplakala, což jednoho z vojáků rozčílilo tak, že jí vlepil pořádnou facku. Táta začal rozmlouvat s velitelem a po chvíli nás nechali jít.

Běželi jsme k pláži. V tentýž okamžik se k nám rozeběhli dva dánští mladíci. Vědí prý, kam máme jít, a mohou nám pomoci. Navrhli, ať se rozdělíme na dvě skupiny, abychom nepřitahovali moc velkou pozornost. Poslechli jsme je. Já a tatínek jsme šli s jedním z mužů a sestra s maminkou s druhým.

ZATČENÍ

Pár minut jsme pochodovali a zrovna jsme odbočovali na postranní cestu, když vtom někdo zařval: „Ruce vzhůru!“ Ruce nám vystřelily nahoru. Byli to dva dánští nacisté. Jeden v civilu a druhý v uniformě. Mířili na nás revolvery, jako bychom byli hrozně nebezpeční. V tu chvíli jsme zaslechli někoho šeptat. Nějací další lidé se také zastavili, když zaslechli ten řev, ať dáme ruce vzhůru. Chtěli jsme se otočit, abychom se podívali, jestli to není maminka se sestrou. Ten nacistička v civilu ale tátovi přitlačil revolver až ke tváři a vyštěkl: „Stůj, ty židovskej šmejde, nebo vás oba zastřelím!“

Tomu v uniformě řekl, aby došel pro Gestapo. Pak zařval na ostatní, že jestli se někdo z nich pokusí utéct, na místě je zastřelí. Začal tátu prohledávat, jestli u sebe nemá zbraň. Nacista stál zády k příkopu a táta mu z ničeho nic dal pěstí do brady a chlap se do příkopu svalil.

„Utíkejte!“ zakřičel táta na ty ostatní, ale ti už byli pryč. V té rychlosti o mě zakopl, ale pak mě popadl a hodil si mě na záda. To už se přiřítili Němci a celou cestu osvětili baterkami. Proto se táta otočil a běžel na opačnou stranu k vodě. Utíkal se mnou na zádech přes pole, dokud nás nezastavil dvoumetrový plot s ostnatým drátem. Táta mě přes plot přehoupl a pevně mě držel, dokud jsem se nedostal bezpečně až na zem. Pak ho sám přeskočil, rozerval si přitom kabát na cáry a jedna ruka mu silně krvácela. Přesto si mě znovu hodil na ramena a rozeběhl se dál ke břehu.

Nebyl tam žádný rybář ani žádná loď. Táta doběhl ke svahu, kde bylo nějaké listí a keře, tam jsme se oba schovali. Sledovali jsme, jak se světla přibližují. Třásl jsem se strachy. Kroužili kolem nás a hlasitě nadávali. Pak nás našli a táta dostal kopanec holínkou. Napůl ho zvedli a začali ho bít hlava nehlava pažbami pušek a do toho vykřikovali věci jako „kryso“, „Žide“, „svině“. Začal jsem ječet z plných plic, a jak uslyšeli můj hlas, přestali.

Rážovali s námi po cestě, jako by právě vyhráli nějakou velkolepou bitvu. O kus dál postávala další četa vojáků. Druhou skupinu na útěku se jim chytit nepodařilo. Pak k nám přišel ten Dán, kterého táta shodil do příkopu, plivl mu do obličeje a vyštěkl: „To tě přijde draho, ty Židáku jeden!“ Táta mi na uklidněnou pevně stiskl ruku. Odvedli nás k velkému autu se zastřešenou korbou. Když jsme na korbu vyšplhali, pár lidí už tam sedělo. V té tmě se nedalo rozeznat, kdo to je. Táta mě k sobě pevně přitiskl, přetáhl přese mě kabát a řekl mi, abych se vyspal. V témže okamžiku k nám přistoupili vojáci. Auto nastartovalo a já se pak probudil, až když jsme zastavili před Dagmarhusen v Kodani, což bylo jedno z nacistických velitelství. Tam mě posadili na lavici ve sklepě vedle německého vojáka, který na mě měl dohlížet. Táta odvedli na výslech. Pak se objevil i ten dánský nacista, kterého táta srazil k zemi. Výslech se samozřejmě neobešel bez mučení. Rozkázali tátovi, aby se postavil čelem ke zdi. Za zády mu nabíjeli pušky, jako by ho hodlali zastřelit. Po dvou hodinách vedoucí výslechu dánskému nacistovi nařídil, aby tátu odvedl zpátky ke mně. To už se ale táta neudržel, a když se otočil, vojáka od hlavy k patě pozvracel. Ten zrudnul vzteky, ale vedoucí výslechu ho zarazil a nařídil mu, aby si šel převléknout uniformu. Pak se obrátil na tátu, poplácal ho po rameni a prohlásil, že má pořádnou odvalu, není prý moc takových, co by si troufli něco takového udělat.

Když se táta vrátil ke mně, postarší voják se zvedl a pokynul nám, abychom s ním šli do kanceláře. Seděl tam německý důstojník s hrudí plnou vyznamenání. Jak jsme tam seděli a nechávali se registrovat, strčil do dveří hlavu ten dánský nacista a spustil: „Veliteli, to je ten židovskej zmetek, co jsem vám o něm povídal!“ „Heraus!“ křikl velitel a praštil přitom do stolu. Nacista okamžitě zmizel.

VĚZNĚNÍ V TÁBOŘE HORSERØD

O několik hodin později nás spolu s dalšími zajatci odvezli do tábora Horserød na severu Sjællandu. Už tu bylo internováno spoustu dalších dánských Židů. Dostali jsme deky a měli jsme si na zemi najít volnou matraci ke spaní. Táta byl Švéd a měl švédský pas, a tak počítal s tím, že nás zase pustí. Z rozhovoru s vedoucím tábora vyplynulo, že tátu by klidně pustili, ale protože já jsem se narodil v Dánsku, musel bych tu zůstat.

(...)

NAŠE RODINA V TEREZÍNĚ

Táta se po nějaké době dozvěděl, že chytili i moje prarodiče z matčiny strany spolu s tetou a jejími dětmi, Jerryem a Joan, a že jsou tady v táboře. Dorazili transportem krátce před námi. Za nějaký čas nám povolili spolu bydlet. Naše sedmičlenná rodina sdílela pokoj o čtyřiadvaceti metrech čtverečních v prvním patře s dalšími čtyřmi lidmi. V rohu stála kachlová kamna, která nám nebyla k ničemu. Spali jsme na matracích rozložených na podlaze. Na konci chodby byl záchod společný pro celé patro.

Tátovi, dědovi a babičce každý den nařídili jít do práce. Když se táta večer z práce vrátil, bylo zvykem, že za námi přišli všichni vězni na patře a ptali se ho na novinky. Potom se kolem něj sesedly všechny děti, protože jim vyprávěl pohádky.

JÍDLO

Kolem poledne jsme dostávali jídlo. Pro tento účel jsme měli přidělové karty. A když člověk dostal svůj příděl, kartu mu orazítkovali. Takhle se hlídalo, že člověk dostal jen jedno jídlo denně. Výdejen bylo v táboře jen pár. Byly doby, kdy nás bylo 60 000 vězňů, ale nikdy méně než 35 000, takže se fronta táhla daleko. Muselo to odsýpat, tak jsme každý do kastrůlku dostali jen jednu naběračku. K jídlu bylo na den střídavě čtvrt litru polévky nebo čtyři brambory. Jednou za týden jsme každý dostali 500 gramů chleba. Napoprvé jsem ho snědl celý najednou a to nebylo moc moudré, takže jsem se rychle naučil rozdělit si ho na sedm stejně velkých částí.

Když jsme jednou stáli ve frontě na příděly, přijížděl k nám na koni Obersturmführer Haindl, to byl nejkrutější a nejzlovolnější muž v táboře. Byl jsem svědkem, jak napadl jednoho ze starších vězňů, který právě dostal svůj příděl. Přijel těsně před toho muže, zachechtal se, vykopl mu hrnek z ruky a zařval: „To slížeš, ty židovská svině.“

Přes den jsme s bratrancem obcházeli tábor a zkoumali různá neznámá místa. Taky jsme

hledali něco, čím bychom si mohli zatopit. Zjistili jsme, že někteří z vězňů dostali nařízeno jezdit pro Němce mimo tábor pro cukrovou řepu. Dělali to ve vozech tažených voly a my děti jsme se jejich trasu rychle naučili. Mně a bratranci se několikrát podařilo nějakou tu řepu sebrat. Když vůz s řepou vjel do tábora a zahrnul doprava, jeden z nás vyskočil na vůz a jednu bulvu druhému hodil dolů. Šup a byli jsme pryč. Bylo to opravdu nerozvážné, protože byl vydán rozkaz, že když bude někdo chycen při krádeži jídla, můžou ho dát na samotku anebo mučit a později jsme se doslechli, že ho mohli poslat do transportu. Potom jsme tu syrovou řepu museli sníst v tajnosti, což večer nikomu neuniklo.

SČÍTÁNÍ LIDU

Jednoho dne v listopadu dostal tábor rozkaz jít ke sčítání lidu. Bylo chladno a my v řadách pochodovali na velké pole za táborem. Dowléct se tam museli i staří a nemocní, co sotva stáli na nohou. Tady jsme stáli v zimě, bez jídla a pití mnoho hodin.

Táta mě pevně držel, abych z vyčerpání neupadl. Slabé, kteří se svalili k zemi a nemohli se zvednout, bičovali, aby se znovu postavili, což doprovázeli těmi nejhoršími nadávkami. Bylo to hrozně ponižující.

TÁTA V NEMOCNICI A JÁ V DĚTSKÉM DOMOVĚ

Tátu poslali pracovat mimo tábor do kamenolomu. Při práci byl přítomen jeden z německých důstojníků, který si myslel, že to nejde dost rychle. A tak tátovi zasadil do zad ránu pažbou a výsledkem bylo, že tátovi truhla, kterou se spoluvězněm naplnili kameny a nesli k vozíku, spadla na nohu a zlomila mu ji. Poslali ho do táborového lazaretu, který bychom doma v Dánsku nejspíš nazvali všivá díra. V lazaretu ležel pět měsíců s jedenácti dalšími pacienty, kteří se osmkrát obměnili kvůli úmrtím. Potom tátu už nikdy do kamenolomu neposlali, místo toho ho přidělili do krejčovské dílny, kde se šily uniformy pro německé vojáky.

Fungovalo to tak, že děti bez rodičů se po táboře nemohly pohybovat samy. Takže když byl táta hospitalizován, dali mě do táborového dětského domova. V dětském domově byly české, maďarské, rakouské a nizozemské děti. Byl jsem tam jediný Dán. Ze začátku jsem s nimi nemohl mluvit, ale brzy jsem se naučil dorozumívat jinak. A netrvalo dlouho a naučil jsem se česky.

Často se stávalo, že když jsem se s některými z dětí skamarádil, najednou si pro ně přišli. A už jsem je nikdy neviděl. Pro mě si nepřišli, protože vedoucí školky věděla, že můj táta je v lazaretu. Věděla, kdy si přicházejí pro děti do transportů, a tak se mě pokoušela skrývat. Někdy mě na celý den zamkli do skříně nebo na záchodě. Párkrát se stalo, že mě poslali do lazaretu, kde ležel táta.

Jednoho dne se měly všechny děti v domově shromáždit a měly jsme jít někam, kde tomu říkali lázně. Když jsme přišly na místo určení, poslali nás do budovy se šatnou, kde jsme si měly svléknout oblečení. Potom jsme musely do jiné místnosti, kde viselo ze stropu plno sprch. Dveře se zavřely a zamkli je zvenčí. Dlouhou dobu se nic nedělo a nám byla čím dál větší zima, báli jsme se a někteří z nás začali plakat. Když uběhlo několik hodin a ze sprch pořád nešla voda, najednou se otevřely dveře a řekli nám, ať jdeme ven a zase se oblečeme. Později jsme se dozvěděli, že to byl nácvik na zřízení plynové komory v táboře.

Jednou mi zjistili žloutenku a poslali mě na infekční oddělení. Mezitím prohlásili tátu za zdravého a já jsem mohl být po propuštění zase s ním. V dětském domově jsem tedy strávil pět měsíců a zapomněl jsem některá dánská slovíčka, takže jsem na tátu mluvil česky. Ten se tvářil, že mi rozumí.

Tak teď jsem byl zdravý a mohl jsem se znovu toulat po táboře. Než jsem šel do dětského domova, s některými dětmi jsem se skamarádil a některé z nich byly z Československa. Těšil jsem se, že si s nimi zase budu moct hrát a mluvit česky. Jenže ouha, žalostný pohled, všechny do jednoho poslali pryč v transportech. Jedno z dětí mi tam nechalo památníček s kresbami.

TRANSPORTY Z TEREZÍNA

Jedno odpoledne jsem se spolu s dalšími dánskými dětmi vplížil ke kolejím. Stál tam vlak se stejnými dobytčáky, jako byly ty, kterými jsme přijeli. Schovali jsme se za kůlnu a byli jsme svědky strašlivé podívané. Němci plnili vagóny vězni, kteří měli být převezeni pryč. Byly tam matky, které křičely a volaly na svá nemluvňata. Když matka konečně zahlédla své dítě, popadli ho smějící se Němci a pohazovali si s ním mezi sebou a nakonec ho matce kopnuli, jako by to byl míč. Jinými nemluvňaty praštili o stěnu, než je matkám dali.

BALÍČKY S POTRAVINAMI A OBLEČENÍM Z DÁNSKA

Na jaře 1944 začaly pro nás vězně z Dánska přicházet balíčky s oblečením a jídlem. Táta nechtěl ten náš otevřít, dokud nebudu u toho. Když jsem se konečně objevil, balíček otevřel. Já jsem běhal okolo a výskal radostí s párkem v jedné ruce a kouskem sýra v druhé. Kromě jídla tam byly i vitamíny a pár konzerv. Měl jsem výslovný zákaz z toho cokoli sníst, pokud u toho táta nebude. Za celou tu dobu, co jsme byli v Terezíně, jsme nedostali k jídlu nic výživného, takže abychom nebyli nemocní a nebylo nám zle, bylo nutné nepustit se do jídla moc rychle.

URNY A DĚTI

Další příhoda, na kterou si pamatuju, byla, když shromáždili děti a ty měly pomáhat s odklizením uren z kasemat a krematoria. Urny ležely v krabicích se jménem zemřelého.

Němci měli přísloví, které znělo „Ordnung muß sein“. Evidovali všechny zemřelé v táboře, kteří byli zpopelněni. Tam, kde jsem stál já, jsme museli nakládat urny na káry a vozíky, potom jsme je převáželi na místo za táborem blízko řeky Ohře. Tady nás postavili do dlouhé řady. Urny šly z ruky do ruky po celé délce té zhruba šedesát metrů dlouhé řady a dál ze srázu až na břeh řeky. Tady se urny měly vysypat do vody.

Mezi námi, co jsme tam byli, někteří ztratili člena rodiny. A na urnách přece stála jména, takže děti, které uměly číst, dávaly bedlivý pozor, aby příbuzní zemřelých nedostali do ruky jejich urny.

JARO 1945

Blížilo se jaro a z oblohy zněl hluk motorů anglických letadel, která shazovala lesklé papírky. To určitě znamenalo, že se blíží konec války a my snad budeme zachráněni.

Jednoho dne v dubnu 1945 jsme jako obvykle s bratrancem obcházeli tábor a všimli jsme si pěkného bílého auta s dánskou vlajkou. Kolovaly zvěsti, že válka bude brzy u konce a že možná brzy pojedeme domů.

Den poté, třináctého dubna, dostali všichni dánští vězni příkaz sbalit si kufry a dostavit se do Mysliveckých kasáren. Byly tam kolem dokola v místnostech rozestavěné palandy, na kterých jsme si mohli odpočinout. Nikdo neviděl vlaky nebo autobusy, které nás měly odvézt pryč. Všichni byli nervózní a my děti jsme zase byly smutné a bez nálady. Budou nás převážet tam, kam jsme viděli odjíždět ostatní vězně? Tu noc nikdo nezamhouřil oka.

Brzy ráno dalšího dne jsme se museli seřadit na místě a znovu zapsat. Potom jsme měli jít postupně ke šlojsce podle toho, jak nás vyvolávali. A teď tu najednou stála dlouhá řada bílých autobusů, čekaly tam na nás. Všichni začali jásat a Němci se nás nepokoušeli tlumit. I Rahm a Haindl byli u toho a viděli nás odjíždět se švédskými řidiči.

Na převezení těch něco málo přes 400 věznů do Dánska byla třeba velká spousta autobusů. Od chvíle, co jsme vyrazili, a než jsme dojeli k dánským hranicím, seděl vedle řidiče v každém autobuse německý voják.

CESTA DOMŮ

Cesta domů se neobešla bez komplikací. Kousek před Berlínem musely autobusy vjet do lesa a zastavit. Anglická a americká letadla poblíž shazovala bomby. Řidiči rozložili na zem velkou vlajku Červeného kříže v naději, že to piloti budou respektovat. Hned vedle jednoho autobusu spadla bomba a několik stromů začalo hořet. Mnozí se vyděsili a křičeli, že „teď nás tu zabijou“. Švédští řidiči se je snažili uklidňovat. Když jsme se přiblížili k dánským hranicím, německé hlídky nás opustily.

Přijeli jsme do Odense a po cestě na nás mávali lidé a volali: „Vítejte doma!“. Skrz otevřená okna nám házeli sušenky a další jídlo. V Odense jsme se všichni museli vykoupat a vydezinfikovat kvůli vším a blehám. Všechno oblečení, které jsme ze sebe svlékli, vyhodili do odpadních kontejnerů a poslali ke spálení. Dostali jsme nové, čisté oblečení a boty. Autobusy nás vezly dál do Švédska, kde jsem se po osmnáctiměsíčním odloučení znovu shledal s matkou a sestrou.

Všichni, kteří se vrátili v autobusech domů, byli odvezeni do karanténního tábora ve Švédsku. Tady jsme měli zůstat, dokud nebudeme prohlášeni za zdravé.

Už je to přes 65 let od doby, co se to stalo. A já jsem jeden z mála svědků, kteří zbyli. Přesto jsou dnes někteří, kteří i přes to všechno, k čemu tehdy došlo, tvrdí, že se nic z toho nestalo. A i dnes ve světě stále probíhají genocidy. Kdy se lidé naučí respektovat jeden druhého?

Překlad Alena Fröhlichová, Klára Galuščáková

PAUL ARON SANDFORT

(1930–2007)

Když okupační moc v říjnu roku 1943 zahájila židovskou akci, pokusil se Paul Aron Sandfort jako tisíce dalších Židů uprchnout z Dánska do Švédska. Podobně jako mnoho jiných židovských uprchlíků se uchýlil na sever Sjællandu, odkud se chtěl přeplavit přes Øresundskou úžinu jednou z rybářských lodí, které Židům pomáhaly dostat se do neutrálního Švédska. Během čekání na loď se Paul s přibližně osmdesáti dánskými Židy a v Dánsku žijícími Židy z jiných zemí skrýval na půdě kostela v Gilleleje. Někdo z místních však jejich úkryt prozradil okupantům, a uprchlíci tak byli chyceni a později deportováni do koncentračního tábora v Terezíně. Mezi nimi i Paul a několik jeho příbuzných. Bylo mu tehdy třináct let.

Vyprávění vychází z rozhovoru s Paulem Aronem Sandfortem z roku 2006 zveřejněného na webové stránce Dánského centra pro studia holokaustu a genocidy.

PAUL ARON SANDFORT

PROPAGANDA

Koncentrační tábor v Terezíně se využíval k propagandě, která měla dokládat, že se Židé v koncentračních táborech mají dobře. Povolili nám proto umění, hudbu a divadlo. Němci nám sami dodali hudební nástroje a noty, často kradené od Židů. V Dánsku jsem hrál v orchestru v zábavním parku Tivoli, kde jsem se naučil na trubku, a tak mě spolu s dospělými muzikanty začlenili do orchestru i tady. Hodně jsem se spřátelil s jedním holandským trumpetistou, jmenoval se Gokkes. Jednoho dne jsem přišel na zkoušku a skoro celý orchestr byl ten tam, zbyla jen hrstka lidí a pak ti, co pocházeli z Dánska. Gokkes byl taky pryč. Všechny poslali do Osvětimi. Napsal jsem svému holandskému příteli báseň, která se jmenuje *Sbohem*.

Sbohem

*Šel jsi vstříc smrti
důvěřivý – zarmoucený
a přesto jsi to netušil*

*Sbalil sis to nejlepší, co jsi měl
sbalil sis to nejlepší, co jsme měli*

*Přišel čas dát sbohem – překvapeně
ses mě zeptal: Proč pláčeš?
Nedokázal jsem ti odpovědět*

Byl jsem teď jeden z mála, kdo uměli hrát na trubku, a v orchestru jsem proto převzal Gokkesovo místo. Hrál jsem mimo jiné i dětskou operu *Brundibár*. Bylo to takové naše světélko v temnotě. S *Brundibárem* jsme mohli žít ve fantastickém světě, ve kterém se realita plná blech, hladu a nemocí zdála skoro jako sen.

PRÁZDNÉ POSTELE

Dostat se do transportu znamenalo být z Terezína poslán dál – často do Osvětimi. V Terezíně se člověk transportů neustále bál. Tušili jsme, co se stane s těmi, kteří takto odjedou, ale nemluvíli jsme o tom. Tak je to často. Když člověk o smrti nemluví, může předstírat, že neexistuje. Ale všichni to věděli. Proč by jinak zavazadla nakládali na vlak do Německa, když lidi odváželi na východ?

Jednoho dne jsem přišel do chlapeckého pokoje, kde jsem bydlel už více než rok. Všechny ostatní děti měly jít do transportu – kromě mě, protože jsem byl z Dánska. Ten den jsem musel hrát pro důstojníky SS, abych je zabavil, zatímco komandovali lidi u transportů. Hrál jsem a ostatní chlapce posílali pryč. V pokoji zůstaly jen prázdné postele. Před pár lety jsem o tomhle dni napsal báseň 26. říjen 1944.

26. říjen 1944

***Dívám se kolem po prázdných postelích
dvaačtyřicet životů spávalo v nich
než kdosi vyslovil pár obávaných vět:
ted' musí jet***

***Jednoho po druhém volali jménem
ze snů na hrubých pytlech vycpaných senem
kde dvaačtyřicet dětí leželo v úsvitu
už nejsi tu***

***Klučičí smích, hry z hořkosladkých slov
a pláč, když pomysleli na domov
toužili žít a spatřit barvy světa
za zdmi ghetta***

***Vyhublá těla v mrazivém ránu
tvořila jednu dlouhou řadu
dvaačtyřicet kluků – životy veselé
prázdné postele***

Přebásnila Lisa-Anna Žáková

DOMŮ DO DÁNSKA?

Když nám přišlo oznámení, že opouštíme Terezín, byl to prazvláštní zážitek. Transporty vždycky znamenaly smrt, tak to prostě bylo. Ale teď nám tvrdili, že pojedeme domů. Můžeme tomu věřit? Nebo spíš – trouláme si tomu věřit? Opravdu je možné, že tohle terezínské peklo končí? Člověk nikdy nevěděl, jestli mu Němci říkají pravdu, nebo ne, a tak bylo nebezpečné dělat si naděje, že se doopravdy vrátíme domů.

Když se pak objevily ty bílé autobusy, znovu nám běželo hlavou to samé: „Kam nás jen odvezou? Opravdu do Dánska?“ Ale jasně jsme viděli, že ty autobusy jsou dánské a švédské a řidiči jsou také Švédové, a tak jsme tomu nakonec skutečně uvěřili.

Cesta z Terezína probíhala trochu jako ve snu. Berlín byl tehdy zle bombardován a z příkopu, ve kterém jsme nocovali, jsme viděli, jak se celé město mění v ruiny. Na druhý den jsme pokračovali dál.

Bylo to něco neuvěřitelného, překročit v Kruså dánské hranice a opět stanout na dánské půdě. Konečně jsme si mohli strhnout žluté hvězdy, které nás nutili nosit v Terezíně. Ten cejch, který značil, že jsme opovrženíhodní a bez práv. Pamatuji si, že jsem si tu svou také strhl, ale zároveň jsem si v tu chvíli pomyslel – přestože mi tehdy bylo teprve čtrnáct let – že něco takového si chci schovat. A tak jsem se sehnul k podlaze autobusu a jednu hvězdu zase zdvihl. Doted' ji mám. Nevím, jestli je to ta moje, možná patřila mamince, anebo někomu úplně jinému. Ale nechal jsem si ji, a když na to byly moje děti dost staré, tak jsem jim ji ukázal.

V BEZPEČÍ VE ŠVÉDSKU

Projeli jsme Dánskem a 18. dubna dorazili do Švédska. Bylo to trochu zklamání, protože nás znovu naložili do vozů – tentokrát švédští vojáci s bajonety, ale tvářili se přitom stejně nepřístupně. Teď jsme ovšem jeli obyčejnými osobními vlaky – žádnými dobytčáky nebo nákladními vozy jako při deportaci z Dánska. Dovezli nás na karanténní stanici, opět obehnanou ostnatým drátem. Nicméně ukázalo se, že se dá snadno vyplížit ven a vojáci že vůbec nejsou nebezpeční. Také nás tam přicházeli navštěvovat naše rodiny a známí, dovnitř do stanice ale nesměli. Po dvou týdnech jsme se z rádia doslechli, že válka skončila. Následující týden jsme strávili ve Stockholmu a já dostal dvě stě švédských korun, se kterými jsem mohl naložit podle svého. A tak jsem si poprvé v životě koupil jízdní kolo. Parádní kolo, vydrželo mi pak spoustu let.

ŽIVOT PO VÁLCE

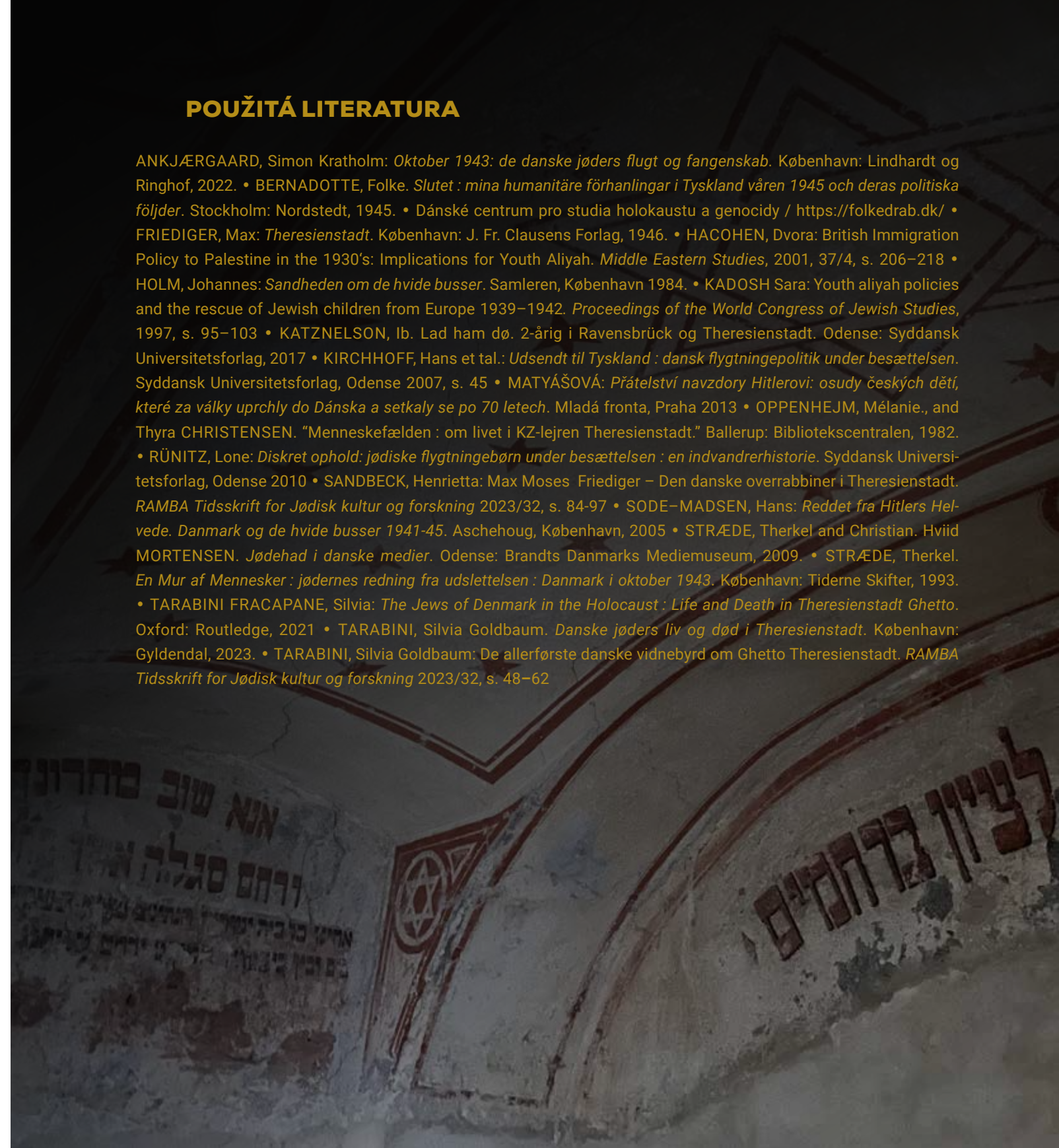
Lidé se mě na Terezín moc nevyptávali a já jim skoro nic nevyprávěl. Chtěli slyšet něco zajímavého, ale já vždycky odpovídal, že na tom, co se dělo v Terezíně, nic zajímavého nebylo. Hlad, zima a těžká práce, to nijak zvlášť zábavné není. Jistý můj spolužák jednou prohlásil: „Tam to asi vážně nebylo nic moc.“ Taky že ne. Ale více se o tom nemluvalo.

Dalších čtyřicet let po válce jsem o Terezíně nechtěl slyšet ani slovo. Odmítal jsem si poslechnout třeba jen jedinou sloku z *Brundibára* – z té dětské opery – přestože jsem věděl, že si ji člověk může půjčit v knihovně. Ale to se postupem času změnilo. Od té doby jsem s *Brundibárem* procestoval svět a nechal jsem ho zinscenovat v Dánském královském divadle. Dokonce jsem operu přeložil do dánštiny a několik let se snažil prosadit její dánské provedení, avšak neúspěšně. Navštěvoval jsem také různé školy, kde jsem vyprávěl svůj příběh, a zejména v Německu jsem z žáků cítil zájem a sympatie, které člověk v Dánsku nenašel. Německé děti mi kladly spoustu otázek, snad proto, že s vlastními rodiči a prarodiči o válce mluvit nemohly.

Překlad Klára Galuščáková

POUŽITÁ LITERATURA

ANKJÆRGAARD, Simon Kratholm: *Oktober 1943: de danske jøders flugt og fangenskab*. København: Lindhardt og Ringhof, 2022. • BERNADOTTE, Folke. *Slutet : mina humanitäre förhandlingar i Tyskland våren 1945 och deras politiska följder*. Stockholm: Nordstedt, 1945. • Dánské centrum pro studia holokaustu a genocidy / <https://folkedrab.dk/> • FRIEDIGER, Max: *Theresienstadt*. København: J. Fr. Clausens Forlag, 1946. • HACHOEN, Dvora: British Immigration Policy to Palestine in the 1930's: Implications for Youth Aliyah. *Middle Eastern Studies*, 2001, 37/4, s. 206–218 • HOLM, Johannes: *Sandheden om de hvide busser*. Samleren, København 1984. • KADOSH Sara: Youth aliyah policies and the rescue of Jewish children from Europe 1939–1942. *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies*, 1997, s. 95–103 • KATZNELSON, Ib. *Lad ham dø. 2-årig i Ravensbrück og Theresienstadt*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2017 • KIRCHHOFF, Hans et al.: *Udsendt til Tyskland : dansk flygtningepolitik under besættelsen*. Syddansk Universitetsforlag, Odense 2007, s. 45 • MATYÁŠOVÁ: *Přátelství navzdory Hitlerovi: osudy českých dětí, které za války uprchly do Dánska a setkaly se po 70 letech*. Mladá fronta, Praha 2013 • OPPENHEJM, Mélanie., and Thyra CHRISTENSEN. “Menneskefælden : om livet i KZ-lejren Theresienstadt.” Ballerup: Bibliotekscentralen, 1982. • RÜNITZ, Lone: *Diskret ophold: jødiske flygtningebørn under besættelsen : en indvandrerhistorie*. Syddansk Universitetsforlag, Odense 2010 • SANDBECK, Henrietta: Max Moses Friediger – Den danske overrabbiner i Theresienstadt. *RAMBA Tidsskrift for Jødisk kultur og forskning* 2023/32, s. 84-97 • SODE–MADSEN, Hans: *Reddet fra Hitlers Helvede. Danmark og de hvide busser 1941-45*. Aschehoug, København, 2005 • STRÆDE, Therkel and Christian. Hviid MORTENSEN. *Jødehad i danske medier*. Odense: Brandts Danmarks Mediemuseum, 2009. • STRÆDE, Therkel. *En Mur af Mennesker : jødernes redning fra udslettelsen : Danmark i oktober 1943*. København: Tiderne Skifter, 1993. • TARABINI FRACAPANE, Silvia: *The Jews of Denmark in the Holocaust : Life and Death in Theresienstadt Ghetto*. Oxford: Routledge, 2021 • TARABINI, Silvia Goldbaum. *Danske jøders liv og død i Theresienstadt*. København: Gyldendal, 2023. • TARABINI, Silvia Goldbaum: De allerførste danske vidnebyrd om Ghetto Theresienstadt. *RAMBA Tidsskrift for Jødisk kultur og forskning* 2023/32, s. 48–62

BLOCK - A

